

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK

SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK
L.

DÓCZI LAJOS MINT NÉMET IRÓ.
EGY ZSIDÓ IRÓI NEMZEDÉK TIPUSA.

IRTA:
FÜRST ILONA

B U D A P E S T, 1932.

PFEIFER FERDINÁND-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS
(ZEIDLER TESTVÉREK)

A Német Philologiai Dolgozatok

eddig megjelent füzetei:

(Von den in ungarischer Sprache verfassten und mit je einem deutschen Auszug versehenen Arbeiten zur deutschen Philologie sind bis jetzt folgende Hefte erschienen:)

- I. *Thienemann Tivadar*: Német és magyar nyelvújító törekvések. (Bestrebungen auf dem Gebiete der deutschen und ungarischen Sprachreform.) 1912. 1.50 P
- II. *Csaki Richárd*: Honterus János német iratai forráskritikai és nyelvészeti szempontból. (Quellenkritische und sprachliche Untersuchung der deutschen Schriften des Johannes Honterus.) 1912. 1.50 P
- III. *Dr. Hajek Egon*: Az erdélyi szász regényirodalom a XIX. század közepén. (Der siebenb.-sächsische Roman um die Mitte des 19. Jahrhunderts.) 1913. 2.50 P
- IV. *Roth Alfréd*: Tanulmányok (az erdélyi szász) Roth Dánielről I. Roth Dániel élete. II. Roth Dániel regényeinek és novelláinak forrása. [Studien über (den siebenb.-sächsischen Romanschriftsteller) Daniel Roth: 1. Das Leben Daniel Roths; 2. Die Quellen der Romane und Novellen Daniel Roths.] 1913. 3.— P
- V. *Dr. Huss Richard*: Az erdélyi szász nyelvjárástanulmányozás mai állása. (Der heutige Stand der siebenbürgisch-sächsischen Sprachforschung.) 1913. 2.— P
- VI. *Hollitzer Gyula*: Liszt Ferenc és a weimari irodalmi élet. (Franz Liszt und das literarische Leben in Weimar.) 1913. 3.— P
- VII. *Schwarz Frigyes*: A soproni hienc gyermekdal. (Das Kinderlied der Hienzen in Sopron-Oedenburg.) 1913. 4.— P
- VIII. *Szentirmay Gizella*: Mörike Eduard „Maler Nolten“ című regénye. (Ed. Mörikes „Maler Nolten.“) 1913. 2.— P
- IX. *Czinkotszky Jenő*: Oswald újbányai jegyző német verses elbeszélése a XIV. századból. (Die deutsche Verserzählung Oswalds des Schreibers aus Ujbánya-Königsberg in Ungarn aus dem 14. Jahrh.) 1914. 2.50 P
- X. *Schwartz Elemér*: A rábalapincsközi (délbajor) nyelvjárás hangtana. [Lautlehre der (südbayrischen) Mundart zwischen der Raab u. Lafniz (in Westungarn)] 1914. 3.50 P
- XI. *Trócsányi Dezső*: Humboldt Vilmos nyelvölceselete. (W. von Humboldts Sprachphilosophie.) 1914. 2.— P
- XII. *Káddár Jolán*: A budai és pesti német színészet története 1812-ig. Függetlenül a budai és pesti német színházak műsora 1783-1812. (Geschichte der Ofner und Pester deutschen Theater bis 1812. Als Anhang das Repertoire der Ofner und Pester deutschen Theater 1783-1812.) 1914. 3.— P
- XIII. *Moór Elemér*: A Toldi-monda és német kapcsolatai. [Die (ungarische) Toldi-Sage und ihre Zusammenhänge mit der deutschen Sage.] 1914. 2 — P
- XIV. *Koszó János*: Fessler Ignác Aurél élete és szépirodalmi működése. (Ignaz Aurel Fesslers Leben und schöngeistiges Wirken.) 1915. 2.50 P
- XV. *Mornau József*: A szeghegyi német (rajnai frank) nyelvjárás hangtana. [Lautlehre der deutschen (rheinfränkischen) Mundart von Szeghegy (Kom. Bács.)] 1915. 2.50 P

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK

SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK
L.

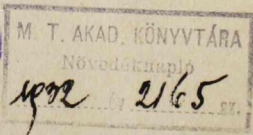
Dóczy Lajos mint német író.

IRTA:
FÜRST ILONA

B U D A P E S T, 1932.

PFEIFER FERDINÁND-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS
(ZEIDLER TESTVÉREK)

166503

Jelen dolgozat a magyar germanisztika sajátos munkakörébe kíván beleilleszkedni. Egy, a magyar irodalomban is számottevő, ha nem is elsőrendű írónak *német* munkásságát kell a következőkben megtárgyalnom és azt behelyeznem a XIX. század második felének hazai német irodalomtörténetébe, mint annak kereketeit az újabb kutatás megrajzolta.¹

Az elmúlt század húszas éveiben a magyarországi német-ség szellemi élete fordulóponthoz érkezik. Az akkoriban ébredő magyar nemzeti mozgalmak nagy változást idéznek elő a honi német irodalom és munkásainak megítélésében. A magyar nyelv tért foglal, az értelmiség jó része beleolvad a magyarságba. Együttal »az eddig többségben levő prot. papok és tanárok helyett egy új társadalmi réteg képviselői tűnnek fel: a zsidóságé... Szellemi mozgékonyosságukkal csakhamar népszerűvé tették magukat».² És népszerűvé tették azt a műfajt is, melyet nagy rátermettséggel és kitartással műveltek: a hírlapírást és a műfordítást. Az első zsidó újságírók munkásságát már ismerjük.³ Bár ez a nemzedék nagyrészt még német anyanyelvű és műveltségű volt, tehetségükhöz képest eredményesen kezdeményezték a magyar-német kultúrjavaknak kölcsönös közvetítését.

Már az úttörők közt volt néhány magyar anyanyelvű, vagy olyan, aki ifjúkorában megtanulta nyelvünket; hozzájuk csatlakozott a tehetséges fiatal írók egész sora: az újabb német lapok szerkesztői és munkatársai. Ők alkotják a magyarországi zsidó-német írók második nemzedékét: *Hevesi Lajos, Silberstein-Ötvös Adolf, Agai Adolf, Bródy Zsigmond, Rothauser-Ruttkay Miksa,*

¹ I. Pukánszky Béla: Századok LXVI. évf. 1932. 1—3. számában. 69. l.

² Pukánszky Béla: A magyarországi német irodalom története a legrégibb időktől 1848-ig. N Ph D XXXI. Budapest, 1926. 485. l.

³ Osztern Rózsa: Zsidó újságírók és szépirok a magyarországi németnyelvű időszaki sajtóban, a Pester Lloyd megalapításáig, 1854-ig. N Ph D XLV. Budapest, 1930.

Feleki Sándor, Vészi József és mások. Még sokan német környezetből nőttek ki, később is mesteri kézzel forgatják a német tollat, azonban éppen annyi szeretettel és sikerrel művelik a magyar kulturális talajt, melybe teljes énjükkel, szellemünkkel és szívünkkel belegyökereznek.

Dóczi Lajos szintén a német eredetű ifjú-magyar írók közé tartozik. Érdekes, vonzó egyéniség; behatóbb tárgyalást főleg mint ennek a nemzedéknek úgy pályájában, mint munkásságában és világfelfogásában egyik legtipikusabb képviselője érdemel, ki azontúl sokirányú írói tevékenységével alkalmat nyújt arra, hogy a korabeli irodalmi és társadalmi élet különféle területeire bepillanthassunk. Dóczi helyével a magyar irodalomtörténetben több készülő dolgozat foglalkozik, feladatomból tehát, elsősorban németnyelvű munkáinak vizsgálata.

Mint nagyszerű német stilisztá, de érzületében magyar ember, predesztinálva volt arra, hogy a kiegyezés nagy művét, mely a kor minden alkotására rányomta bélyegét, tettel, tollal szolgálja. Miután id. Andrássy gróf oldalán a külügyi diplomácia bécsi központjába került és ott hivatali, társadalmi téren felvitte az osztályfőnöki, bárói rangig, a külföldön úgyszólván, mint »Magyarország irodalmi nagykövete» szerepelt. Ennek a hivatásnak igyekezett is teljes becsülettel megfelelni. A magyar költészet legkiválóbb remekeit méltó, fényes formában nyújtotta a németül olvasó közönségnek. »Az ember tragédiája» az ő fordításában került a nagyvilág színpadjaira. Másfelől a Kazinczy-éra emlékeztető életfeladatának tekintette, hogy a magyar művelődés szintjét német klasszikus alkotások (Schiller, Goethe) fordításával emelje. Ujságcikkeinek tömegével, melyeket napról-napra két nyelven ontott, a közönséget nemcsak szórakoztatva oktatni, hanem jó polgári értelemben megnevelni, eszmények iránt fogékonnyá kívánta tenni. Drámái a publicistát egy ideig a színpadon is népszerűvé tették és itthon, valamint külföldön költői hírét öregbítették.

Dóczi Lajos tehát korának egyik jellegzetes képviselője: a kiegyezés kétországu, kétnyelvű, két fővárossal büszkélkedő monarchiájának épügy, mint az emancipált zsidóság első generációjának. Ő, kit kortársai szerettek, dicsértek és sokat olvastak, ki tehát »saját kora legjobbainak tett eleget», — megérdemli, hogy mi is érdeklődéssel forduljunk személye és művei felé.

I.

Dóczi Lajos gyermekkora. (1845—65.)

Helyzete két kultúra között. Németkereszturon. A zsidó iskolák. Nagykanizsa. A soproni evang. lyceum. Első irodalmi kísérletei. Rövid bécsi tartózkodása.

Kenedi Géza a Kisfaludy-Társaságban tartott emlékbeszédében következőképen foglalja össze elődje kétnyelvű énjének forrásait: »Dóczi származásánál, anyanyelvénél, neveltetésénél, nősülésénél, viselt hivatalánál, anyagi érdekeinél, szóval egész életsorsánál fogva, mintegy szorítva volt arra, hogy írói tehetéseit idegen nemzet nyelvén és annak javára fejtse ki; de hosszú és munkás életén át minden ellenkező okkal szinte hősiiesen megküzdve, mint nemzetének holtig törhetetlen és hálás fia, nyelvének itthon hűséges művelője, odakünn pedig lelkes apostola, igaz magyar író gyanánt végezte földi pályafutását». ¹

1845. nov. 30-án,² mikor Dóczi Sopronban megszületett, ez a város még minden ízében német volt. Lakosai földműveléssel, iparral foglalkoztak, csak a már akkor elég szép számban meglevő iskolák és a hivatalok emberei képviselték némileg a magyar elemet. A zsidóság részére csak öt évvel előbb, 1840-ben, nyitlak meg a város kapui. Híztórikusuk megjegyzi: »Der Zug der Juden nach 1840 rekrutiert sich besonders aus den sogenannten *Siebengemeinden*. Von wo die Urahnen vor 300 Jahren vertrieben wurden, dorthin zogen die späten Nachkommen zurück.»³

¹Kisfaludy-Társaság Évlapjai: LIV. 1921-22. 47. l.

²Ezt a dátumot találjuk iskolai bizonyítványaiban, ezen a napon ünnepezték 1915-ben 70. születésnapját és Pollák is (l. köv. jegyzetet!) ezt említi. Szinnyei József viszont Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1893, II. köt. 955. h., ki eddigelé legrészletesebben tárgyalja Dóczi életrajzát, nov. 29-re teszi születése napját. A németkereszturi hitk. anyakönyv 31/32. lapján 27. f. szám alatt utólagos bejegyzés van, mely — tévesen — október 1.-t ír.

³M. Pollak: Geschichte der Juden in Ödenburg. Wien, 1929. 91-92 l.

A bevándorlók között találjuk Dóczi apját, *Dux*⁴ Móricot is. De mivel Sopronban önálló hitközség még nem volt, a kis »Baruch«-ot a németkeresztúri hitközség anyakönyvébe vezették be. Ezzel magyarázható az a tény, hogy iskolai bizonyítványaiiban és másutt is gyakran, mint németkeresztúri születésű szerepel. Mikor az 1848. márciusi időkben a városi polgárság gazdasági féltékenysége Pesten, Pozsonyban és Sopronban kisebb pogromokban tört ki,⁵ az elég jómódú bőrkereskedő elvesztette vagyonát és visszaköltözött régi pátriájába, Németkeresztúrra.

Németkeresztúr (Deutsch-Kreutz) a Sopronhoz legközelebb eső községe az u. n. »Hétközségeknek«, melyek már a 17. században földesuruktól, az Eszterházy hercegektől, különféle privilégiumokat nyertek és ezek alapján bizonyos autonómiát élveztek és némileg közigazgatási egységet alkottak. Területükön a zsidóság sok hagyományos formáját, intézményét és népszokását megőrizte.⁶ Ebben a zsidó élettel, zsidó alakokkal és patriarchális hangulattal telt környezetben folytak le a kis Dux első évei. Az ő lelke is megtelt zsidó emlékekkel, melyek egész életén át kísérték. Apja értelmes, szorgalmas, kedélyes ember volt, kit azonban nyíltan hangoztatott, felvilágosodott szelleméért és viselkedéséért a falú jámborai nem igen szerettek. Nyilván tőle örökölte Dóczi szellemességét, jókedvét, optimizmusát és vallási tekintetben közömbösségét. Anyja, az első előjárónak a leánya, mélyen érző, bensőséges lélek volt, viszonyaihoz képest műveltenek mondható asszony. Ahogy többen,⁷ akik még ismerték leírják: magas termetű, szép asszony volt, finom, görögös profilal, kissé szenvedő arckifejezéssel. A szépséget ugyan fia nem örökölte tőle, azonban igenis a szeretetet minden szép iránt és a meleg családi érzést, mely később egész családjának jövőjévé tette.

⁴A Dux név kétségtelenül a morva Dux nevű városkából származik, habár a latin duxból származott Dux, Dukés magyarázat is elfogadható. (Jüdische Familienforschung. Berlin, Jahrgang II. 164. l.) Ugyanezt a családnevet viselte a pozsonyi Dux Adolf író is, (1822-81), aki ugyancsak szorgalmas fordító volt és akivel Dóczi gyakran összecserélték — bár saját kijelentései szerint semmilyen rokonság köztük nem állt fenn.

⁵Venetianer Lajos: A magyar zsidóság története. Budapest, 1922. 81. l.

⁶A. Fürst: Sitten und Gebräuche einer Judengasse. Székesfehérvár, 1908.

⁷Egyebek közt Dóczi egyetlen még élő nővére Mautner Teréz, valamint az ott nevelkedett Mandl Bernát igazgató.

Mind a helységben, mind a szülői házban németül beszéltek, a zsidók közt zsargon színezettel. Mióta azonban Mendelssohn Mózes modern bibliafordítása által egyre általánosabb lett a világi német műveltség, melyet hazánkban főleg a Morvaországból beköltözött házitánitók terjesztettek és mióta II. József zsidórendelete (1783) a gettók lakóira is rákényszerítette a világi iskolák látogatását, ez a középkor óta használt »Juden-deutsch« mindjobban közeledett az irodalmi nyelvhez. És a fiatal német írók, kik nemsokára a Zsidó-utkákból kikerülnek, hibátlan németséggel, sőt bizonyos európai műveltséggel fejezik ki magukat. De viszont ez a magyarázata annak, hogy a magyar kultúra területéről száműzött zsidó ifjak, kiket a 48-as évek előtt Ausztriában és Németországban nemcsak toleráltak, hanem társadalmilag egyenjogositottak is, a 20-as évek elején még szívesen Bécs és a külföld felé fordultak.⁸

Az első korszerű zsidó iskola, melyet II. József korában és szellemében hazánkban felállítottak, éppen a Hétközségekhez tartozó Nagymartonban alakult. Nagymarton akkor, éppen úgy, mint Kismarton és Pozsony, a legintelligensebb zsidó községek közé tartozott, mivel Bécshez való közelsége miatt tagjai az ottani piaccal és így közvetve az uralkodó modern eszmékkel is közelebbi érintkezésbe juthattak.⁹ Bár ezek az iskolák a felvilágosodott uralkodó halálával megszűntek, a világi művelődési vágy nem halt ki a zsidóság köréből. A reformkorszak kezdetével nagyobb és kisebb községekben egymás után keletkeznek zsidó iskolák. Egyebek közt Németkeresztúron is.¹⁰ Ezekben az iskolákban mindenütt lelkes, hazafias szellemben tanítottak, természetesen német nyelven. A nemzeti felbuzdulás korszakát élték ekkor hazánkban és a zsidóság vezető emberei szívvel-lélekkel csatlakoztak a mozgalomhoz. Számos nyilatkozatot ismerünk magasrangú papoktól, íróktól, hatóságoktól, melyek elismerik a zsidó iskolák tanítási és nevelési eredményeit. Sopron vm. közgyűlése például 1842-ben elfogulatlanul megállapítja, hogy a magyar

⁸ I. Osztern Rózsa id. m.

⁹ Mandl Bernát: A magyarhoni zsidók tanügye II. József alatt. IMIT Évkönyve 1901. 176. l.

¹⁰ Mandl Bernát: A magyarországi zsidó iskolák a XIX. században. IMIT Évkönyve 1909. 176. l.

nyelv oktatásában főleg a zsidó iskolák érnek el nagy eredményt.¹¹

Dóczi maga is többször mesél gyermekkori emlékeiről, különösen »Onkel Tobias«-sal jelzett autobiografikus tárcáiban s bár e késői visszaemlékezéseiben a »való« keveredik »költészet«-tel, az egyebűn is alátámasztott tényeket hiteleseknek fogadjhatjuk el. Többek közt azt, amit az iskolalátogatásról mond, amely persze már a Bach-korszakba esik. Az iskolákat Bécsből dirigálták, német tanítók kerültek oda, német iskolakönyvek, a nemzeti szellem helyett osztrák hazafiságra tanították a gyermekeket. Még kabátjaik gallérjait és kézelőit is fekete-sárga szegéllyel »diszítették« az iskolában.¹² A magyarosodás folyamatát tehát megalkasztotta a Bach-féle uralom, azonban a zsidó tanügy fejlődésére épen olyan kedvező hatással volt, mint a többi iskolák nívjának emelésére. Általában ma már a sokat szidalmazott Bach-szisztémában nem pusztán elnémetesítésre irányuló kényszert látunk, mint ahogy a régi iskolakönyvekben olvassuk, inkább egy nagyvonalúan elképzelt szintemelést, amely a kultúra minden ágában kiegyenlítődést, rendet, egyenlőséget akar elérni, Bach nélkül sem iskolák sem utak, sem rendszeres közigazgatás.¹³ A kis Dux szorgalmasan látogatta az iskolát, bár családjának bizonyára túlzott szájhagyománya szerint, 3 éves korában már folyékonyan tudott németül és héberül olvasni. Ami szabad ideje maradt, azt a »Hölzel«-ben, a keresztúri ligetben töltötte; »első szerelmével«, gyógyszerészék 5 éves Gusztijával, virágokat szedett és boldogan álmodozott napsütéses délutánokon.¹⁴

Közben szaporodott a család, szűk lett a szülői otthon, a falusi iskolát is kijárta a kis Lajos. Volt egy testvérnénje férjénél *Nagykanizsán*, oda adták hát a 10 éves fiút, tanulmányainak folytatására.¹⁵ A nagykanizsai hitközség iskolájának akkor

¹¹Grossmann Zsigmond: A magyar zsidók Ferdinánd alatt 1835—48-ig. Budapest, 1910. 15. l.

¹²Die Schlacht von Németkeresztur. Neues Pester Journal. 1907. ápr. 28.

¹³I. Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon I. köt. Budapest, 1922. 339. l.

¹⁴Fingerlos. Neues Pester Journal 1887. jan. 23.

¹⁵Szinnyei, Dóczi gyermekkorára vonatkozólag néhány téves adatot közöl pl. a nagykanizsai községi iskolát nagynénje iskolájának tünteti fel.

már érdekes, nagy multja volt. II. József idejében virágzott, majd 1832-ben, amikor a morva tanítóból lelkes, magyar pappá lett *Lőw* Lipót elfoglalta a nagykanizsai rabbi- és iskolaigazgatói állást, rendszeresen kidolgozott iskolaszabályzatot, — majd a Batthyányiak segítségével emeletes, szép iskolaépületet kapott. Itt alakult nemsokára az ország első alsófokú ipariskolája és éppen Dóczi odaérkezése évében lett a legfelsőbb, 4. osztályból, — mely épúgy, mint a többi osztály, két évfolyamra oszlott, — az első izr. alreáliskola. Ebbe az osztályba került Dóczi 1855-ben. Az intézet akkori vezetője, *Eichberg* Adolf, gyakorlati gondolkodású, kiváló pedagógus volt, kinek keze alól kiváló kereskedők és külföldön is keresett tisztviselők kerültek ki. A következő tantárgyakat tanulták: vallástan, magyar- és német nyelv, földrajz, történelem, keresk. számtan, fizika, természetrajz, könyvvitel, váltótan, keresk. árútan és terminológia, levelezés, rajz és torna.¹⁶ A vallástant és a történelmet még a Bach-korszakban is magyar nyelven tanították, amire annak idején Magyarországon alig akadt példa. Dóczi maga beszéli el később,¹⁷ hogy ő lustaságból és mert nem tudott magyarul, ezen órák alól felmenttette magát. És valóban, iskolai bizonyítványaiában¹⁸ ezekből a tantárgyakból nincs osztályzata.

Az 1856. tanév végén apja visszahozatja az immár »kereskedelmit végzett« fiút Nagykanizsáról és be akarja fogni üzletébe. Az inassághoz, azonban nem igen mutatván kedvet, apja egy szép októberi napon felülteti szekérre és beviszi *Soronba* — iskolába. Ez a nap volt Dóczi életének sorsdöntő napja!

Először a kath. gimnáziumban jelentkezett felvételt, azonban mivel későn érkezett és az igazgató intoleránsnak is mutatkozott, az öntudatában sértett fiú állítólag megrántotta apja kabátját: »Itt nem akarok tanulni!« És másnap be voltam írva az evang. lyceumba, talán éppen azért, mert zsidó voltam, mert egy szót se tudtam magyarul», meséli Dóczi később, bizonyára némi fantáziával kiszínezve. »Egy lelket lehetett megmenteni a magyarságnak« — véli utólagos próféciával.¹⁹ Dóczi

¹⁶S. Bún: Die höhere isr. Handelsschule von Nagykanizsa. Nagykanizsa, 1913.

¹⁷Hogyan tanultam meg magyarul? Igmándi Mihály gyűjtőkötetében: Magyar szellemi élet. Budapest, 1892. 8—9. l.

¹⁸Halász Jenő igazgató úr közlése.

¹⁹Hogyan tanultam meg magyarul? i. h.

valóban halát érez a gondviselés iránt, mely őt a bencésektől elűzte, ahol akkor németül tanítottak²⁰ és felvétette a luteránus alma materbe.

A soproni ág. evang. lyceum, melybe Dóczi 1856 őszén beiratkozott, egyike hazánk legrégibb tanintézetének: 1907-ben ünnepelte fennállásának 350. évfordulóját.²¹ A német lutheranizmusnak ez erős várába korán befészkelte magát a magyar nemzeti érzés. Ismeretes a Kis János által 1790-ben alapított *Soproni Magyar Társaság*, az első magyar iskolai önképzőkör hazánkban, mely csakhamar utánpótlásra talált mindenfelé. Az önképzőkör működése most, a Bach-korszakban sem szünetelt, sőt »örömmünnepeire», melyen az év legjobb dolgozatait bemutatták, Sopronból és messze vidékről is eljöttek a látogatók.²²

Nagyon népszerű volt a lyceumnak egy más iskolai alakulata is, az u. n. *Deákkúti vármegye*, mely szervezetében a régi patriarchális vármegyét utánozta. Szép magyar tradíciókat őriztek itt meg, pl. az évenként a Deákkútnál megtartott majálisoknál a táncokat akkor is, — mikor a magyar öltözet kiveszett a divatból, — magyarba öltözött ifjagnak kellett megkezdeniök.²³ Bizonyos, hogy az ilyen erős hazafias érzésű iskolának, melyek a magyar szellemet lelkesedéssel és mindenkinek hirdették, nagy szerepük volt abban, hogy a német beamterek között felnevelkedő ifjúság meg tudott maradni magyarnak. Ilyen iskolákban lettek magyarrá az ifjú zsidók is: Dóczin kívül pl. *Bródy Zsigmond* a pesti piaristáknál, *Ágai Adolf* ugyanott, majd később *Nagykőrösön*, *Veigelsberg* Leó *Kiskőrösön*, ahová a mosonmegyei Boldogasszonyból került.

Persze, amikor Dóczi belépett az ev. lyceumba, erre az iskolára is ránehezedett a Thun-féle német tanítási rendszer. De nem hiába küzdött a protestantizmus századokon keresztül autonómiájáért, itt az erőszak csődöt mondott a tanárok haza-

²⁰Rákosi Jenő, a bencések tanítványa, „Emlékezések“-ben (Budapest, 1926. I. 11. l. megemlíti, hogy ezekben az években még teljesen a „németiség sötétsége borult ránk“. Horváth Kristóf is azt írja az intézet millenáris monográfiájában, hogy az 1850-i tanévtől kezdve német tannyelvű volt az iskola és az is maradt 1861-ig (A soproni kath. főgimn. 1895/96. Értesítője.)

²¹I. Payr Sándor: Negyedfélszázados főiskola Sopronban. Sopron, 1907.

²²I. Kovács Sándor: A soproni ev. lyceumi Magyar Társaság története. Sopron, 1890.

²³Zábrák Dénes: A soproni ev. lyceumi ifjúság „Deákkúti vármegye“ egyesületének története. Sopron, 1873.

fias buzgalmával szemben. A tanárok minden tilalom ellenére magyarul adtak elő és ha inspekció jött, hamar a németajkú tanulókat szedték elő, hogy azok feleljenek.²⁴

De a nevelők patriotizmusánál még talán nagyobb volt az emberségük. Dóczi többet közölük meg is örökít írásaiban: »Der ernste, gute Malatides, der mich als Erster ermunterte, ungarischer Dichter zu werden..., und der in einer unvergesslichen Stunde, wie ein Evangelium die Grösse Arany's verkündete; die zwei Professoren, Kessler und Domanovszky, die mit flammenden Blicken und dröhnender Stimme die Unsterblichkeit verfassungsmässiger Rechte verkündeten und jede Stunde mit einer begeisterten Ansprache für das Ungartum schlossen».²⁵

Különös tisztelettel és szeretettel emlékszik meg *Thiering* Károly professzorról, aki úgy látszik, mint apa és jóbarát fogta pártját: »Er war mein grösster Wohlthäter auf Erden».²⁶ »Er hat einen armen jüdischen Schüler unter dem Vorwand von Straufaufgaben in sein bestgeheiztes Zimmer gesperrt, damit er ihm eine Stunde Behagen verschaffe; er »borgte« ihm Lehrbücher für das ganze Jahr und machte sich anheischig, das Schulgeld für ihn zu bezahlen, damit er ja das Studium nicht aufgebe».²⁷ Halából Dóczi később neki ajánlotta Schiller fordítását, eme szép szavakkal: »Thiering Károly nyug. tanár úrnak, gyermekkori tanítómnak és pártfogómnak, ki több, mint 40 évvel ezelőtt szellemi és anyagi jótéteményeivel halmozott el és az ő érdemes aggott személyében a soproni ev. lyceumnak, mely nélkül tán soha magyar íróvá nem lettem volna, örök hála-m jeléül ajánlom fel ezen munkámat».

Kezdetben persze a kis Dux-nak sokat kellett küzdenie a magyar nyelvvél. Állítólag a feladott leckéket egyszerűen be-magolta és másnap hibátlanul felmondta. »So wurde ich zum Ungar — im Worte; das Gefühl kam auch bald dazu».²⁸ Egy a húga birtokában lévő fénykép, a 15 éves fiút diszmagyarban mutatja: szűk, sújtásos nadrágban, csizmában, attilában áll előttünk a vézna termetű, csúnya arcú falusi zsidó gyermek: tipikus képe a kor magyarrá váló zsidó ifjúságának. Érdekes

²⁴Payr id. m. 49. l.

²⁵Im evangelischen Lyzeum. Neues Pester Journal 1907. dec. 17.

²⁶Gymnasium. N. P. J. 1910. jun. 19.

²⁷Im evang. Lyzeum. id. h.

²⁸Die Schlacht von Nemetkeresztur id. h.

módon, későbbi jóbarátjának, Bródy Zsigmondnak versesköteté²⁹ is hasonló magyarruhás fénykép díszíti.

Az iskolai szabályok értelmében a VII. osztálytól résztvehetett a *Magyar Társaság*, valamint a Német Önképzőkör gyűlésein. És Dóczi derekasan kivette a részét mindkettőből.³⁰ Első felléptekor Toldi I. énekét szavalta, később is még sokszor mutatta be kedvenc költőjének, Aranynak verseit. Rövidesen már saját költeményeivel szerepelt: »A nép lelke« c. verse a jegyzőkönyvi bírálat szerint a romlatlan szívű, természetes eszű nép lelkét állítja szembe a túlművelt osztályok lelkületével. A párhuzam azonban kevésbé sikerült. Az egész vers erősen emlékeztetett Petőfi »Falú végén«-jére. Többször írt Dóczi bírálatot is és az »Örömnünepi dolgozatok« kiválasztásában, melyet mindig a vezető tagok végeztek, mindkét esztendőben élénken részt vett.

A *Német Önképzőkörben*³¹ gyakrabban szerepelt önálló művekkel is. Hiába, németül mégis csak jobban tudott. »Gefahr und Rettung« című allegóriájának gondolatmenete és alakja tetszett, logikai felépítését azonban hibáztatták. Kedvezőbb bírálatot kapott »Früher Frühling«-je: »In jeder Strophe ist ein dichterischer Gedanke abgeschlossen; dieser fließt klar und leicht aus der Grundstimmung, folgt in natürlicher Ordnung und schmilzt genau zum Ganzen«.³² Az »Örömnünep« is saját versét adja elő: »Der Leier Erwachen«. Sűrűn szavalt, különösen Schiller balladákat. Sokat fordítgat és Lehr Zsigmonddal együtt mint az iskola legjobb fordítóit említi a kör történetírója.³³ Sajnos, sem magyar, sem német versei közül nem volt fellelhető egy sem; állítólag saját lustasága volt az oka, hogy pályanyertes dolgozatait nem akarta beírni a kör díszkönyvébe. A »Hajnal« című írott iskolai újságban, melybe pedig valószínűleg dolgozott, szintén nem akad közlés az ő neve alatt.³⁴

²⁹Bródy Zsigmond költeményei. Budapest, 1890. Hungária könyvnyomda.

³⁰Ruhmann Jenő tanár úr volt szíves iskolai bizonyítványait, valamint az önképzőköri bírálatokat részemre lemásolni.

³¹Dr. B. von Pukánszky: Geschichte des deutschen Schrifttums in Ungarn, Münster i/W. 1931. I. köt. 233. l. szerint Sopronban már 1604-ben Lackner Kristóf polgármester alapított német ifjúsági önművelő társaságot, mely a későbbi német iskolai önképzőkörök mintája lett.

³²Az önképzőköri jegyzőkönyvi bírálat szavai.

³³Kovács id. m. 93. l.

³⁴A lap közleményei mind névtelenek.

Mindezek a sikerek természetesen fokozzák az ifjú öntudatát és korán felébresztik becsvágyát. Egy zárthelyi dolgozata önállóságában a tanár eleinte kételkedett, végül állítólag azt mondta neki: »Ha így haladsz fiam, belőled még *Falk* Miksa lehet!». Se non e vero. — Valóban elképzelhető, hogy ettől fogva lehetett eszményképe a fiatal Duxnak a már arrivált Falk, ki zsidó születése és ismeretes rútsága ellenére ekkor már nagyjaink intimusa és később Erzsébet királyné magyar tanárja lett.

A véletlen kedvezett Dóczi törekvéseinek. Egy fiatal hazai születésű bécsi író, *Pollák Izidor*,³⁵ akkor a *Fremdenblatt* munkatársa, Sopronban járt, hogy ott érettségi bizonyítványt szerezzen. Hallott a fiatal Duxról és bár az csak a VII. osztály tanulója volt, megkérte, hogy készítse elő a vizsgálatra. Dóczi szívesen vállalta a feladatot, — hisz leckeadásból élt, — annál nagyobb buzgósággal, mert Pollák megígérte neki, hogy sikere esetén magával viszi Bécsbe.³⁶ Mindkettőjük érettségije jól sikerült és a két ifjú között olyan szoros barátság kezdődött, mely egész életükön át változatlan bensőséggel tartott. Tanújele az a többszáz levél, melyet Dóczi majd Josef von *Klarvill*-hoz (Pollák későbbi nemesi neve) és feleségéhez évtizedeken keresztül intéz.³⁷

Dóczi tehát 19 éves korában felkerült Bécsbe. A régi, A. Zang alapította *Presse*-nél (1848—96) talált alkalmazást és ebben a törvénytudományi rovatot vezette. Erre nem annyira jogi tanulmányai képesítették, amelyekre most a bécsi egyetemen beiratkozott, mint inkább jogi és lélektani belátása és ügyes tolla. Ezt a műfajt annak idején felkapták a bécsi lapok, főleg a közönségnek az újdonság, a botrány és pikantéria iránt felébredő éhessége kielégítésére.³⁸ Dóczi törvénytudományi tudósításai mind névtelenül jelentek meg. Sokszor csupán a törvénytudományi tárgyalásoknak egyszerű, pontos leírásai, azonban elég gyakran új hang üti meg az olvasó fülét: bizonyos fölényes élc és humor, emberi részvét, mely elmélyed a személyek jellemébe, a szociális viszonyok okozta bajaikba és finom, szellemes pszichológiai tanulmányokká bővíti a törvénytudományi szürke üléseit. »Diese Arbeiten machten Aufsehen und fanden Nachahmer« — írja évtize-

³⁵ I. Pollak, Josef von Klarwill, a *Fremdenblatt* főszerkesztője és kiadója, amelyben főleg a nemzetgazdasági rovatot vezette.

³⁶ I. Feleki Sándor: Dóczi Lajos. Egyenlőség 1890. 32. szám.

³⁷ Haus-, Hof- und Staatsarchiv-ban Wien. Dóczi's Briefe an J. von Klarwill und seine Frau. Fasc. „Nachlass Klarwill“

³⁸ L. Woerl: Die Publizistik der Gegenwart. Wien, 1881. 64. 1.

dekkel később, Dóczi 70. születésnapján a Neue Freie Presse ünnepi cikkírója.³⁹ De az ifjú munkatárs megbecsülésének jele az is, hogy a »Presse« legjelesebb erői, akik 1864-ben a szerkesztőségéből kiváltak és a »Neue Freie Presse«-t megalapították, nemsokára a fiatal Duxot is magukhoz hívták.

És a császárvárosnak eme legelőkelőbb lapja 1865 decemberében őt küldi le Pestre, hogy mint parlamenti tudósító az akkor megkezdődő osztrák-magyar kiegyezési tárgyalásokról beszámoljon. Így a 20 éves ifjú alig pár havi bécsi tartózkodás után, mely idő alatt még nem igen vethetett lábat Bécsben, lekerül az ország fővárosába, Pestre.

³⁹ B. E.: Dóczi. Ein Dichter, ein Publizist, ein Politiker. Neue Freie Presse 1915 nov. 28.

II.

Dóczi Budapest. (1865—72.)

A kiegyezés korabeli viszonyok. A zsidók szerepe. „Kávéforrás”. Dóczi és Rákosi. A „Csók”. Költeményei.

Ezredéves történelmünk folyamán alig akad kor, melyben a magyarság oly magábanbízó optimizmussal iparkodott volna századok múlásztásait helyrehozni, új jövőt alapítani, mint a kiegyezést megelőző évek Pestjében, a pár év múlva nagyvárossá egyesülő Budapesten. Az általános politikai felszabadulás, a nagy gazdasági fellendülés és polgáriasodás esztendeit éljük. Uralkodó és nemzet megértették egymást, a belső ellentétek is egyre gyengültek. És a megértés szelleme kihatott a zsidóságra is. Az 1848-as szabdaságharc ledöntötte az évszázados gettók falait. A zsidók bevonulhattak a városokba, ott szabad kereskedést folytathattak, házakat, földeket vásárolhattak, más egyetemi pályára is léphettek, nemcsak az eddigi gyéren látogatott orvosira. Sok ifjú, kinek atyja, bátyja vállvetve küzdött honfitársaival a honvédek sorában, ki lelkes híve volt minden »magyarító egyletnek» és törekvésnek, most százszázalékos magyarnak érezhette és tekinthette magát.¹ A magyar zsidóságnak erre tán kettős oka és jogosultsága volt. Míg a német zsidók a 18. században egy kifejlett polgári kultúrába kapcsolódtak bele és abban jövevényeknek tekintettek, nálunk más volt a helyzet.. »Das ungarische Judentum wurde im Aufbau modern' ungarischer Bürgerlichkeit nicht einfach mitgenommen, es hat dabei produktiv mitgewirkt. Das gab ihm ein positives Selbstbewusstsein... Der ungarische Jude fühlte keine Kluft zwischen sich und dem umgebenden Volksmilieu, weil die grosse Entfaltung der ungarischen bürgerlichen Kultur zugleich mit seinem Eintritt in diese Kulturgemeinschaft erfolgte».²

¹ I. Venetianer Lajos: id. m. 139. II.

² Jüdische Probleme der Gegenwart. K-i (Kecskeméti György) Pester Lloyd 1931. jan. 25.

A magyar törvényhozás, részben a magyar társadalom is eléggé kedvezett ezeknek a törekvéseknek. Szüksége volt a zsidóságra épúgy, mint amannak őreá. A magyarság ezt a századok óta parlagon heverő, hasznos néptörzset nemcsak alkotmányunk sáncai közé akarta felvenni, hanem testben-lélekben a magyarsággal egybe is olvasztani. Amit Kossuth és az előbbi nemzedék több vezető politikusa még az emancipáció feltételül követeltek, hogy a zsidóság alkalmazkodjék hittételeiben, formáiban a kívülághoz, az most magától bekövetkezett. Szinte kölcsönös megegyezéssel árasztotta el a zsidóság a közgazdasági és szellemi élet sokféle területeit. Főleg a sajtóban szerzett nagy befolyást.³

Már az 50-es években a legtöbb magyar író: Kúthy Lajos, Vahot Imre, Vas Gereben, Pákh Albert, Bérczy Károly, Bulgyovszky Gyula, Greguss Ágost, Tóth Kálmán arra a dicsőségre pályázott, hogy szerkesztő legyen. Sőt a Pesti Napló munkatársai közt megtaláljuk Arany, Erdélyi, Gyulai, Jókai, Hunfalvy János és mások nevét is.⁴ A nagy írók helyét részben epigonok foglalták el, de a hatalom a hírlapok kezében volt: azok tudták fizetni az írókat, azok tudtak írásainak közönséget, hatást biztosítani. Ezért az ifjú zsidó írók szintén a sajtó körül csoportosultak.⁵ Persze a kiegyezés éveiben már nem szorultak csak a német lapokra: egyrészt kitűnően tudtak már magyarul, másrészt cikkeiket a magyar lapok is szívesen fogadták. Hogy a sok közül csak egy-két példát említsek, ott van Dóczi ifjú éveinek ideálja, majd későbbi riválisa, a nála 17 évvel előbb született *Falk Miksa*. Alig 16 éves korában már magyar költőket fordít és bírálgat, majd Frankenburg lapjában aratja első magyar irodalmi sikereit. A forradalom éveiben Bécsben tanul; Julius Seidlitznek (Ignatz Jeiteles) lesz tanítványa a politikai vezércikkírásban. Előbb az ottani nagybefolyású, magyarbarát *Wanderer*-ben, majd itthon a *Figyelmező*-ben lesz a magyar ügynek tántorithatatlan harcosa. Mikor Császár Ferenc emelni akarja

³ I. Venetianer Lajos, id. m. 364 II, és Turóczi József: A magyar zsidóság és a szellemi tudományok. A Magyar Zsidóság Almanachjában. 1920, 67. II.

⁴ Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobozott levelezése. Magyarország újabbkori történetének forrásai. Budapest, 1926. Angyal Dávid bevezetése: A magyar hírlapirodalom 1849–1860. 106. II.

⁵ I. Osztern Rózsa id. m.

a »Pesti Napló« előfizetőinek számát, Falk Miksát kéri meg, hogy neki is írjon »Bécsi levelek«-et. Közönség és szerkesztő lelkesen fogadják, mert »ügyes tolla azokat úgy adja elő, hogy az olvasó is értse, a szerkesztőségnek se legyen baja«. ⁶ Cikkeit Falk nagy Omegával jelzi, Dóczinak is később kedvelt jelzése.

Vagy itt van Arany János nagykörösi tanítványa, Ágai Adolf. ⁷ Bécs volt az egyetemi és emberi iskolája. Ott tanulta a bécsi tárca könnyedségét, szellemességét, írt a »Wanderer«, »Humorist«, »Fliegende Blätter«, »Gartenlaube« c. lapokba, de viszszatérve, itt már kizárólag magyarul írt. Még a Pester Lloyd-ban megjelent tárcáit is magyarul írta meg, bár kitűnően ismerte a német nyelvet és lefordított írásait legtöbbször ő maga javította ki. ⁸ Bródy Zsigmond szintén bécsi tanulmányai után kezd magyar lapokba írni, és bár saját lapja később német nyelvű, a magyar ügy egyik legérdekesebb munkása lesz.

Nem valószínű, hogy Dóczi ezekkel a pályatársaival Bécsben már ismeretséget kötött. Ellenben Pesten rövidesen alkalma nyílt arra, hogy fiatal írók társaságába kerüljön. Irodalmi asztaltársaságának, a *Kávéforrás*-nak tagjai mind a Deák-féle kiegészésnek voltak hívei, sőt nagy részükben Ludassy-Gans Móric, Andrássy Gyula sajtófőnökének közvetlen lekötelezettjei. Ez az ifjúság meggyőződésből rajongója volt az új államalakulatnak, amelynek áldásait napról-napra élvezte, melyet az ország részére is egyedül üdvösnek látott. Magyarországot nagyra tenni, gazdaságilag, kultúrában is fellendíteni, volt minden szívük vágya. Hogy bizonyos pajtáskodó kritika, egymás tehetségének kölcsönös agyondicsérgetése fejlődött ki közöttük: nem tagadhatni. A kicsinyek, másodrendűek csak így tudják önbizalmukat önmaguk előtt is megőrizni. De hogy alapérzetük őszinte volt, arra leghitelesebb tanunk maga Rákosi Jenő, a »Kávéforrás« lelke, aki a *Jó bolondok*-ban és az *Emlékezések*-ben sokszor emlékezik meg a körről és tagjairól. Utóbbiak közt találjuk: Ágai Adolfot, Kaas Ivort, Hevesi Lajost, a későbbi híres bécsi publicistát, Újvári Lajost, a Pesti Napló neves szerkesztőjét, Herczik Árpádot, az akkor kezdő színműrit, Molnár Györgyöt, valamint a kevésbé ismert és korán elhunyt Toldi Istvánt. E körbe tartozik — Dóczi szavaival, — a világjavító,

⁶Angyal Dávid: id. m. 35. l.

⁷Kéky Lajos: Ágai Adolf. Budapesti Szemle 1918. évf. 173. kötet. 189. ll.

⁸Vészi József főszerkesztő úr közlése.

lángoló forradalmi lélek, az újság -és drámaíró Csepreghy Ferenc, Márkus István, a mi politikai kedvencünk, Márkus Miklós, a könnyek közt mosolygó lírikus, a jóakaratóan ironizáló Tóth Kálmán és a folyton tanuló Löw Tóbiás.⁹

Dóczi Rákosi vezette be a körbe, ki már soproni diákéveiből ismerte. Most Pesten felújították a barátságot. Dóczi Rákosiékhoz ment lakni s kettejük közt oly bensőséges, kölcsönös megbecsülésen és szereteten alapuló viszony fejlődött ki, melynek irodalmunkban nincs sok párja.¹⁰ Ágai meséli róluk, milyen elválaszthatatlan barátok voltak: »A mindnyájunk becézte Dóczi volt ő». Mindenkinnek kedvence, de Rákosi »gyámolta bámulta, fedte és szerette, izgatta, igazgatta, egészen a magáénak vallotta és alig engedett nekünk belőle egy porcikát».¹¹

Kezdő éveiknek sok közös küzdelme rányomta bélyegét ez időszakbeli irodalmi alkotásaikra is. Mikor a koronázás esztendejében a Molnár Györgytől újjáalakított budai Népszínházban színre került egy darab, melyben hiányzott a humor és a szerelem — így jegyzi fel Rákosi, — »én magam vállalkoztam a humor, Dóczi a szerelem pótlására. A díszleteket pedig nem kisebb ember, mint Munkácsy festette. Így megjavítva Zrinyi, a költő mint látványosság bejárta a fővárost».¹² Sajnos, szövege nem volt fellelhető. Dóczi első önálló drámai kísérlete: *Az utolsó próféta*, a következő évben ugyanazon a budai színpadon, majd országszerte többször színrekerült.¹³ Jeruzsálem pusztulásáról szól. Igazi rémdráma, melyben majdnem minden szereplő meghal és Titus holttesteken át vonul be a városba. Zsidó történeti motívumokat hamisan alkalmaz, drámai felépítése gyenge, még lírai hangulatot sem találni benne. Dóczi maga mégis — vagy talán ép ezért? — 20 évvel később is »technice véve» legjobb munkájának mondja, »mert nagy színpadi temperamentum van benne».¹⁴

Semmi szál nem kapcsolja ezt a Sturm és Drang-darabot ahhoz a másik vígjátékhoz, a *Csók*-hoz, mely az írók egy-szerre a maga igazi színében, költői ereje és nyelve pompájában mutatja be és hírét, népszerűségét megalapítja.

⁹Dóczi Lajos: Széchy Mária. Budapest, 1885. Ajánlás.VI. VII. 1.

¹⁰Fürst Ilona: Rákosi és Dóczi. Újság 1930. nov. 29.

¹¹Ágai Adolf: Utazás Pestről Budapestre. Budapest, 1907. 251.1.

¹²Rákosi Jenő: Emlékezések. i. h. I. köt. 174. 1.

¹³Sugópéldánya a Nemzeti Múzeum kéziratárában; Növedéknapló 1907. 60 sz.

¹⁴Levele Paulay Edéhez 1886. jun. 13. a Nemzeti Színház kéziratárában.

A magyar irodalomtörténet *újromantikus drámának* nevezi azt a műfajt, melyet Rákosi »Aesopus«-ával (1866) megalapított. A tisztán tragikai hatást vadászó »színszerű« drámával szemben, — milyenek nálunk Szigligetiéi, — a költői fantázia és dikció szabadságát kívánta jogaihoz juttatni. Shakespeare tündéri és mese-vigjátékai és a spanyol Calderon és Lopez de Vega fantasztikus drámái költeményei szolgáltak mintául.¹⁵

Rákosi »Sok hühö semmiért«-fordítása adta Dóczinak az indítékot, hogy a darab meséjét továbbszőjje, hogy bemutassa, mennyire más az emberek énje, mint amilyennek látszik. Dóczi mindig tele volt témákkal, tervekkel, de lusta volt és kényelemszerető, nem dolgozta ki őket, csak ha valami szükség, vagy pontos határidő hajtotta.¹⁶ Így keletkezett egy Teleki-pályázat alkalmával a *Csók*. Dóczi baráti mestere, Rákosi nyomdokai-ban halad. Mesedráma kevéssé problematikus, mint az »Aesopus«, viszont könnyedebb, szellemesebb, fordulatosabb. Shakespeare és Calderon hatásán kívül Grillparzer: *Die Jüdin von Toledo*-ja is hatással volt rá, melynek kiinduló pontjával a »Csók«-é szembetűnően egyezik. Alapeszméjében hasonlatosság van H. A. *Schauffert*, bécsi írónak, a Burgszínházban játszott pályanyertes *Schach dem König* című meseszerű vigjátékával, melyet éppen ebben az időben fordít Dóczi a Nemzeti Színház számára. Az *Ember Tragédiája* néhány gondolatának, sőt szavának szintén visszhangját találjuk Dóczi verseiben.¹⁷

A darabot a bíráló bizottság egyhangúan jutalomra méltónak ítélte.¹⁸ Dóczinak, aki eddig is írt már ezen álnév alatt, ekkor egy napon belül hivatalosan is meg kellett változtatnia a nevét Dux-ról *Dóczi*-ra, mert a Teleki-pályadíj az alapszabályok értelmében álnév alatt pályázónak ki nem adható. Az Akadémia ítéletét a nagyközönség is helybenhagyta, mikor a darab könyvalakban megjelent,¹⁹ főleg pedig mikor 1874 január 14-től kezdve a Nemzeti Színházban és a legtöbb vidéki színpadon is színrekerült. A kritika sok jóindulattal, még több dicsérrettel fogadta, csak Gyulai támadta meg sovány és erőtlen cselek-

¹⁵ I. Szerb Antal: Az újromantikus dráma. Budapest, 1928. Irodalomtörténeti füzetek 17. szám.

¹⁶ Rákosi Jenő id. m. II. 22. l.

¹⁷ Dóczi Lajos Munkái Budapest. é. n. I. 148. l.

¹⁸ A pályadíj odaítéléséről I. Kákai Aranyos (Kecskeméthy Aurél): Dóczi Csókja es mennyegzője. Magyarország és a Nagyvilág. 1879. évf. 22.

¹⁹ Dóczi Lajos: Csók. Budapest. 1873.

ményét, elvont személyeit.²⁰ Dóczi egyformán rászolgált a dicséretre, a gáncsra is. A »Csók« semmiesetre sem jó dráma. A szerző nem tudja magát beleélni személyei lelkivilágába, minden szereplőjéből önmaga beszél, hiányzik az egységes szerkezet, a drámai felépítés. Azonban csengő-bongó verseiben, érzelmes tirádáiban egy kor ifjúsága gyönyörködött és a csók híres definícióját országszerfe szavalták.

Dóczi Lajos tehát egyik napról a másikra híres ember lett. A »Kávéforrás« írói köre készséggel megnyitotta lapjait munkáinak és ő elég gazdagon látta el Rákosi *Reform*-ját, Agai *Magyarország* és a *Nagyvilág*-ját tárcákkal novellákkal, versekkel. *Költeményeiből* barátai unszolására, külön kötetet is kiadott.²¹ A közölt költemények több mint fele németből való fordítás. Itt találjuk »A harang«-ot, a »Kevlaari búcsú«-t, a »Halász«-t és néhány Faust-töredéket. A költő tehát hű maradt ahhoz a tevékenységéhez, melyet már az iskolában megkezdett. Önálló versei közül több a hazafias és alkalmi óda (»Batthyány Lajos«, a »IX. szimfónia«), ezek sokszor dagályosak, nehézkesek. Néhány darabjában eltalálja a népies hangot. »Jó a bor, jó a bor« pl. belekerült az »Ezer nóta« c. népdalgyűjteménybe.²² Több szerelmi dala érzelmének szinte kifogyhatatlanságát tolmácsolja, egyiknek, másiknak erősen élményszerű a színezete. Amit Alexander Bernát a »Csók« elemzésekor mondott: »Valami nagy fájdalom érhetne akkor. Még a kitalált történeten át is egy mély szenvedély rezgő akkordja hallatszik, mely az egész vigjátékon át harsog és rá transcendentális fényt vet«²³ — ennek visszhangját megtaláljuk nem egy versében is; pl. a megható »Memento«-ban.²⁴ Valószínűleg Rákosi egyik testvéréhez van intézve. A balladaszerű »Donna Paulá«-ban a »Handschuh«-motívum tér vissza, mint ahogy Schiller-reminiszcenciák többször is előfordulnak. Névtelenül bár, de elég felismerhetően szolgáltatott Dóczi verseket a »Kávéforrás« egyik érdekes együttes alkotásának, a *Borsszem Jankó*-nak. Agai alapította ezt az élc-lapot, hogy a kiegyezés utáni társadalom fonákságainak, beteg-

²⁰Budapesti Szemle 1875. IX. kötet 421. II.

²¹Dóczi Lajos *Költeményei*. Budapest, 1890.

²²Dóczi megjegyzése a vershez. *Költemények* 9. l.

²³Alexander Bernát: Dóczi Lajosról. Hét 1899. évf. 341. l.

²⁴Megjelent: Magyarország és a Nagyvilág. 1869. évf. 15. sz.

ségeinek kipellengérezésével a közviszonyok javításához hozzájáruljon. »A jelesebb tagoknak megvolt a maguk állandó munkaköre: Rákosi volt a classikusa, aki csak úgy ontotta a deák maccaroni verseket, Berczik a politikusa, Hevesi a tudósa, Dóczi a lantosa, ki elmés versein kívül tömérdek szellemes apróságot is írt».²⁵ Egy ideig a vezércikkeket is Dóczi írta, köztük a híres travesztiát: »Ezrivel terem a fán a meggy» és feleletül Szana Tamás támadására, éles szatíráját: »Könyvismertetés», melynek refrénjén: »Mért lett író Fene Balázs?», annak idején az egész országot mulatott.²⁶

Közben Dóczi 1868-ban, mint fogalmazó, bekerült a miniszterelnökségre, ahová állítólag Horváth Boldizsár ajánlotta be, mivel az ő (Horváth) apja és Dóczi apja sűrű üzleti érintkezésben állottak egymással.²⁷ Andrassy azonban — úgy látszik, — éppen Borsszem Jankó-beli munkássága révén lett figyelmes fiatal tisztviselőjére. Egy »Széchenyi István emlékeztetőre» írt verse annyira megtetszett volna Deák Ferencnek, ill. Horváth Boldizsárnak, hogy ők figyelmeztették volna a minisztert a vers írójára.²⁸ A Neue Freie Presse 1915. évi jubilaris megemlékezése ismét más változatát tudja az esetnek. Andrassynak, mint honvédelmi miniszternek, a legénység létszámcsoökkentése ellen kellett küzdenie. Egy szép napon Dóczi cikket írt a kormány lapjába, támadta az ellenzéket és a fennforgó kérdésre alkalmazta a régi találós kérdést: ha 20 veréb közül kettőt lelőnek, mennyi marad a fán? A miniszter tudomást szerezve a megjelenő cikkről, megkérte az íróját, engedje át neki az ötletet parlamenti használatra. Ott nagy sikere volt vele és Dóczi a kegyébe került. Mindezeknek a mendemondáknak veleje az, hogy Dóczi cikkeinek politikai állásfoglalása és nagyszerű stílusa hívta fel Andrassy figyelmét az akkor alig 25 éves fiúra.

Jellemzők azonban ezek az esetek más szempontból is. Mutatják, hogy ebben a korban a zsidó tehetségnek nem kellett keresnie a protekciót és összeköttetést, hanem az ország urai maguk lettek figyelmesek rájuk, maguk mellé emelték az ifjú »idegenek»-et és sohasem csalódtak bennük. Nem jellemzően ér-

²⁵Kéky Lajos: id. m. 200 l.

²⁶Bródy Lajos főszerkesztő úr közlése.

²⁷A család hagyománya.

²⁸l. Feleki Sándor, i. h. 11. l. ill. Szinnyi József id. m. 956. h.

dekes-e, hogy minden nagy államférfiúnak volt egy zsidó tanácsadója, bizalmasa, ki úgyszólván egész életén át hűségesen kiszolgált? Kossuth barátja és Iratainak kiadója *Helffy* Ignác volt; ugyancsak Kossuth intimusa és *Andrássy* Manó tanítója a felvidéki jesivát járt *Schwarz* Vilmos, később a *Pester Lloyd* munkatársa. *Andrássy* Gyula gróf és *Deák* Ferenc mellett találjuk a szerény és lelkiismeretes *Kónyi* Manót, aki *Deák* Beszédei-t kiadta. *Falk* Miksa, *Széchenyi* utolsó éveinek vígasza és első méltatója, *Deák* politikájának egyik legerősebb támasza. Látni fogjuk, hogy *Dóczi* is milyen bensőséges szeretettel ragaszkodott mindvégig *Andrássy* Gyulához és családjához, és ez a sor folytatódik *Futtaky* Gyuláig, kit *Rudolf* trónörökös tüntetett ki bizalmával. Ezen első zsidó politikai hírlapíróktól még *Szekfü* sem vonhatja meg az elismerést: »*Falk*, *Kónyi* sem hazafias felelősségérzetben, sem etikában nem voltak méltatlanok a *Gyulai Pálokhoz* és *Salamon Ferencekhez*». ²⁹

Andrássy tehát maga mellé vette *Dóczi*t, gyorsírójává, majd titkárává tette, mikor pedig 1872-ben átvette a bécsi külügy-minisztérium vezetését, használható tisztviselőjét magával vitte a császárvárosba. ³⁰ Így *Dóczi* pályája újabb fordulóponthoz jutott, ő, ki már elindult a magyar író felfelé ívelő pályáján, mely elismerést, dicsőséget hozott neki, ismét új környezetbe kerül, új gyökeret kell eresztenie. Baráti körének az a tudat fáj legjobban, hogy a reményteljes ifjú ime elveszett a magyar irodalom számára. Legszigorúbban, majdnem ridegen, *Rákosi* ítéli el: »Attól az ideális tüztől, mely hevítette, míg *Budapest*en volt, mindenféle izoláló momentum védte, óvta őt nagy biztossággal: hivatal, politika, társadalom és a császárváros ezer csábja tartotta hatalmi körében». ³¹

Egy ideig úgy is látszott, hogy *Andrássy* melletti szolgálata teljesen lefoglalta minden érdeklődését, idejét. Mégis eléréskenyülve, hálás szívvel gondolt vissza mindenkor a »*Kávéforrás*»-ra, a baráti körre, mely eddigi útját egyengette és ha a nagy fény és pompa közepette egyedül érezte magát, akkor vissza-vissza vágyott a lelke kedves fővárosa felé. Leveleiből olvashatjuk, hogy előre látta és remélte a viszontlátást *Pest*tel.

²⁹*Szekfü* Gyula: *Három Nemzedék*. Budapest, 1920. 230. l.

³⁰ Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Adm. Reg. Personalia F. 4, *Dóczi*, 1871/382.

³¹*Rákosi* Jenő id. m. II. köt. 26. l.

III.

Dóczi Bécsben. A politikus és drámaíró.**A) Első időszak (1872-79.)**

Bécs. A bécsi sajtó. Andrassy mellett. Dóczi és a színházak. A Burgtheater. A német „Csók”. Párhuzam a két szöveg között. „Der Kuss” fogadtatása, „Letzte Liebe”. „Maria Széchy”. Egyéb színházi működése.

Nem épen ismeretlen, de megváltozott viszonyok közé került Dóczi, mikor hét évi távollét után visszatért a császárvárosba. 1872-öt írtak. Ausztria hamarosan kiheverte a 60-as évek súlyos megrázkódtatását: a lombard tartományok elvesztését és Königrätzet. Altalában 20 évig szélcsendesnek mondható az osztrák parlament; legfeljebb a német-cseh torzsalkodások és a kisemberek kezdődő szervezkedései kavarták fel felszínét. Bécs a gazdasági erőgyűjtés korszakát éli. Az elvesztett tartományokért kárpótolja magát a megszerzett, illetve erősebb kötelékek révén egybekapcsolt Magyarországgal: a külső kiterjedésében és hatalmában megcsappant császárság helyét egy belső szerkezetében és erejében meggyarapodott monarchia foglalja el, amely persze nélkülözte az egységes szellemet és szervezetet. Sőt épen a minden oldal felől Bécsbe tóduló nemzeti-ségek tarka egymásmellettsége jellemzi legjobban ezt a kort. Az intellektuellek lassú beszívargása ugyan már a század előbbi évtizedeiben is megkezdődött, azonban az ipari és kereskedelmi rétegeknek tömeges beözönlése, főleg Cseh- és Morvaország, Galicia és a tengerpart felől most éri el tetőpontját. Kiépül a párját ritkító Ringstrasse, országszerte a földből nőnek ki a nagy gyári, közlekedési és kereskedelmi vállalatok. Hisz a »gründolások« hírhedt korszaka virul. Nemcsak a nagymonarchiának, hanem az egész világnak versengő kiállítóit hívja 1873-ban *Rotunde*-jába a bécsi optimizmus. Pedig már a kapu előtt a szörnyű börzekrach, vagyonok összeomlása, társadalmi rétegek kicserélődése, egy nagy memento a gyakorlati élet embereinek, mely azonban az irodalmi életben aránylag nem mély nyomokat

hagy. Majdnem minden irodalomtörténet kiemeli azt a feltűnő nagy szakadékot, mely a kiegyezés idejében a régibb osztrák-német irodalmat az újtól elválasztja. »Das erste Zeitalter Franz Josefs... wird noch immer von den ragenden Gipfeln beherrscht, die aus dem Anfang des Jahrhunderts stammen. Sie fallen gegen 1866 schroff ab und lassen die flache Leere dieses Zeitalters desto deutlicher hervortreten».¹

Annál nagyobb lett e korban a *sajtó* száma és befolyása.² Itt is, — akár Pesten, — az ő kezébe került a hatalom és az irodalom. Jelentőségéről helyesen mondja a bécsi sajtó krónikása: »Ist es auch Mode geworden, geringschätzig von Tagesschriftstellerei zu reden, so wird der Denkende die Wohltat einer hochausgebildeten charaktervollen Presse, keinen Augenblick bezweifeln».³ Különösen sokat köszön neki Bécs, mely első sorban sajtója és annak szervezetei útján lett az »összmonarchia» szellemi központja. Az adta meg a városnak politikai, irodalmi és szakszerű kiművelődését, pedig a sajtó maga tekintélyes multra nem igen tekinthetett vissza. Az első nagyobb újságokat Bécsben 1848-ban külföldiek alapították. Francia minta után alakul a *Presse*, a frankfurti származású August Zang lapja, »die Mutter der heutigen gewaltigen liberalen Presse, die Schule der Journalistik».⁴ Mellette a kiváló jellemű Ignatz *Kuranda Ostdeutsche Post*-ja, a szabadgondolkozók lapja, birt évekig jelentőséggel; báró Eötvös József Brüsseltől, gróf Majláth Magyarországból benne sürgették a kiegyezést. A *Fremdenblatt*, melyet Freiherr Gustav von Heine, a költő legidősebb testvére, alapított és vezetett, eleinte az idegeneknek szánt helyi híreket közölt, később Andrassy külügyi politikájának lett szócsöve. Nagyvonalúságot a bécsi lapokba tulajdonképen csak a 60-as évek »secessiói» vittek, amikor a »Presse» legkiválóbb munkatársai megalapították a *Neue Freie Presse*-t (1864), a *Landsteiner* alapította *Morgenpost*-ból, meg a *Wiener Tagblatt*,

¹J. Nadler : Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften. IV. Regensburg, 1928. 440. l.

²A Nagl-Zeidler - Castle : Deutsch-österreichische Literaturgeschichte Wien, III. 1926. ff. 891. l.-on közölt statisztika szerint az 1861-ben megjelent 310 időszakai sajtóterméknek a száma 1873-ig 867-re emelkedett; 22 millió példány helyett 68 millió árasztotta el évenként az országot.

³Wien 1848—1888. Denkschrift. Wien, 1888. Ebben H. M. Richter : Die Wiener Presse, II. 413. l.

⁴u. o. l. 427.

majd 1867-ben a nagyobb sikerű *Neues Wiener Tagblatt* lett, Moritz Szepsz »Demokratisches Organ«-ja. Rovatait rajta kívül a hazai származású Pollak Henrik és Schlesinger Zsigmond vezették. A Neue Freie Presse versenytársának alakult a *Wiener Allgemeine Zeitung*, Hertzka Tivadar vezetésével. A mai keresztényszociálista »Reichspost« öse is megindult: a *Deutsche Zeitung*, »Organ der Jungen«, először hirdetvén harcot a sajtó befolyásolhatósága és korrupciója ellen. De egyelőre még liberális az egész jelszava az egész vonalon.⁵

Hogy a császárváros egyre fejledező sajtóvilágában számarányán felüli tekintélyes részt foglal el a zsidóság, azt a zsidó lélek egyik modern kutatója a következőkben magyarázza: »Die Juden auch, wie jeder Mensch, wollen Macht. Weil ihre literarische Tätigkeit ihre wichtigste, oft einzige Waffe im Kampfe um Geltung ist, sind die Juden so vorzügliche Literaten und stehen als Herausgeber und Mitarbeiter der grossen Revüen an erster Stelle... So entstand der Journalismus, keine jüdische Erfindung, — aber für die andern war dies nur eine Betätigungsmöglichkeit unter vielen. Für den begabten Juden war es der einzige Beruf, der ihm ein Partikelchen eingebildeter, oder wirklicher Macht sicherte«.⁶ Hogy a zsidóság, mint újonnan felszabadult elem, — már hálából is, — a szabadelvűségnek lett küzdő harcosa, magától értetődik. A kor szabadelvű szelleme, valamint a császárvárosból kisúgárzó fény és nimbusz Bécsbe vonzották a perifériáknak, a régi és új »koronatartományok«-nak minden törekvőbb, tehetségesebb íróemberét. Ezek a bécsi sajtónak megadták azt a nemzetközi, egyúttal nemzetietlen jelleget, mely — ellentétben az ugyanakkor Pesten uralkodó egységes, lelkes, hazafias szellemmel, — jellemzője maradt a 90-es évek Schönerer-Lueger-féle felbuzdulásig.

Mikor Dóczi bekerült ebbe a környezetbe, sok földit, köztük sok hitsorsost is talált a bécsi íróvilágban. A hazai írók elég nagy szerepet vittek akkor a hírlapirodalomban. Hogy csak néhányat említsek, ott volt A. Scharf, a *Sonn- und Montagszeitung* és az első bécsi sajtóiroda megalapítója, J. H. Wehle, a *Wiener Allgemeine Zeitung*, Konodi Miksa, Leszlényi Bernát, Wilhelm Zsigmond, különféle lapok munkatársai, részben szer-

⁵A bécsi sajtóviszonyokról l. Nagl-Zeidler-Castle id. m. III. 357 ll. valamint Zenker: *Geschichte der Journalistik in Österreich*. Wien, 1900.

⁶P. Mayer: Maximilian Harden. A. Krojanker: *Juden in der deutschen Literatur c. munkájában*. Berlin, 1922. 107. l.

kesztői. Népszerű neve volt Daniel *Spitzer*-nek, a *Neue Freie Presse*-ben és másutt is megjelenő »Wiener Spaziergänge« írójának. A becsületességéről ismert *Hügel Ede*, *Reitlinger Ede*, a polytechnikum tanára és *Wittelshöjer* Lipót, a 48-as honvédek önfeláldozó orvosa, a tudományos zsurnalisztika kiváló művelői. Lovag *Singer* Ferenc, a kifutófiúból lett újságtulajdonos, a legolvasottabb képeslapot, az *Illustriertes Extrablatt*-ot teremti meg, az alsóbb néposztályok napi olvasmányát. Maga Dóczi hozatja fel Pestről »Kávéforrás«-beli barátját, *Hevesi* Lajost, aki később a bécsi tárcának lesz nagytekintélyű művelője. De viszontlátja itt Dóczi kedvelt Borsszem Jankó-jának ügyeskező rajzolóját is, Karl *Klitsch*-et, ki Joseph *Frisch*-el, Agai lapjának volt munkatársával⁷ megalapítja a *Floh* c. élcslapot.

Nem valószínű, hogy Dóczi kereste és kultiválta kezdetben ezt a hirlapírói társaságot. Mint nagy kötelességtudástól, munkaszeretettől áthatott tisztviselő, teljesen hivatalának szentelte minden idejét. A 70-es évek az őket lezáró berlini kongresszusig igen mozgalmas, különösen külpolitikai szempontból jelentőségteljes esztendői voltak az osztrák-magyar monarchiának. Most kellett a kiegyezésnek tűzpróbáját kiállania a körülötte részen álló hatalmak ellenében. A Ballplatz külügyminiszteri palotája, melyben id. Andrássy Gyula gróf székel, egy ideig a közép-európai politika középpontja volt. Dóczi nagy használatosságára vall, hogy a hatalmas miniszter országokra szóló munkájában nem akarta nélkülözni ifjú titkárának tudását és tollát. Dóczi itt valóban a gróf munkatársa lett. Napról-napra megfigyelhette a kiváló államférfiú tervezgetéseit, intézkedéseit, sokat hallott, sokat látott és bizonyára nem egy döntésben közre is működött. Mikor pedig ura magával vitte 1878-ban Berlinbe, »konnte er sehen, wie der Grund zum neuen Europa gelegt wurde. Er hat die Meister in Berlin am Werke gesehen und ist dabei selbst zum hervorragenden Politiker geworden«.⁸

Rendkívül nehéz egy bizalmas megbeszélésekben, hivatalos beszámolókbán, miniszteri aktákban végzett munkásságnak értékét és érdemét utólag mérlegelni. Dóczi egyik irigységtől nem ment hivatalnoktársa szerint ugyan csak az volt a feladata: »hin-

⁷Az egyes írókról I. Julius Stern és Sigmund Ehrlich: Festschrift des Journalisten und Schriftstellervereines „Concordia“. Wien, 1909. valamint Nagl-Zeidler-Castle id. m. III. 392 és 874. II.

⁸*Neue Freie Presse* 1915. nov. 29. Dóczi. Ein Dichter, ein Publizist, ein Politiker (B. E.)

ter ihm herzugehen und alles aufzuschreiben, was er sagt».⁹ De ugyanaz megjegyzi, hogy Andrassy és munkatársai közt nem volt eszményi a viszony és Dóczi mégis a miniszter meghittje, bizalmasa maradt mindvégig. Andrassy a nagy átfogó koncepciók embere volt, a részletek végiggondolása nem volt az ő dolga. Még kevésbé uralkodott a stilus művészetén, mely meggyőző formát adott volna ötleteinek. Ilyen tekintetben bizvást számíthatott Dóczi gyors felfogására és művelt, ízléses írástudására.¹⁰ De feltétlenül építenie kellett emberének jellembeli, erkölcsi intakságára, úri megbízhatóságára, titoktartására is épűgy, mint finom tapintatára.

Wertheimer említi, hogy adatainak nagyrészét Dóczinak köszöni, kitől kortársai az Andrassy életrajzát is várták.¹¹ Hogy miért nem vállalkozott rá, azt őszintén megvallja legbensőbb barátjának, *Kónyi* Manónak, aki a magyar politika kérdéseiben valóságos »konfidense«, de egyéb tekintetben is rendkívül hű, önzetlen barátja és okos tanácsadója.¹² 1890 március 12-én írja: »A biográfiára két okból nem vállalkozom. Első az, hogy nem értek semmihez, amit nem a kisűjjamból szophatok s hogy munkával, melyhez alapos tanulmány és tanulság kell, okvetlenül blamíroznám magamat és az ügyet. A második, hogy míg jelen állásban vagyok, lehetetlen úgy írnom Andrassyról, ahogy emlékéhez illik. Hisz még a Neue Freie Presse politika nélküli tárcáiban is sokan túlságos önmérséklést, reservát, enthusiasmus-hiányt találtak. Különben is *korán* van még most Andrassy életét megírni: politikai megértéséhez sok dolog tudta szükséges, mit most nem szabad tudni. Amit én legnagyobb dicsőségének tartok: az oroszsal való titkos akcióját a török háború előtt, azt ma és még egy-két év múlva hazaárulásnak venné a honi bölcsség, de közlését sem engedné meg az állam érdeke. Most

⁹ Ritter von Przibram: *Erinnerungen eines alten Österreichers*, Stuttgart 1910. II. kötet 89. és 108. l.

¹⁰ Wertheimer Ede: *Andrassy Gyula élete és kora*. Budapest, 1913. III. 432 ll.

¹¹ Wertheimer id. m. 433. l. jegyzetben idézi Dóczi nekrológiát egyik hivataltársáról, kinek jellemképét általában a diplomátára, közelebbről magára Dóczira is alkalmazni lehetne.

¹² Dóczi vagy 350 levelét, melyek 1872-vel kezdődnek és a világháború kitörésekor végződnek, *Kónyi* fiai: *Kónyi* Hugó és *Hajnal*—*Kónyi* Kálmán voltak szivesek rendelkezésemre bocsátani. Belőlük *Kónyi* Manónak olyan idealis alakja domborodik ki, melyet érdemes volna irodalmilag is megörökíteni.

tehát csak gyűjteni kell az anyagot, a könyvet később vagy megírom én, vagy más».

Andrássy iránt Dóczi a legőszintébb tisztelet és ragaszkodás érzésével viseltetett. Mikor Andrássy 1888-ban betegeskedik, megható sorokban panaszolja el bánatát Kónyinak: ¹³ »Öszszeszorúl a szívem, mikor szenvedéseire és rossz színére gondolok és halálának közeli lehetősége zavarja álmomat. De mégsem tudom elképzelni, hogy meghalhasson, mielőtt valamit cselekedett volna; amit a buta és veszélyes európai helyzet tőle és csak tőle követelhet». — Mikor Dóczi e sorokat írja, az öreg Andrássy már nem volt miniszter. 1879-ben otthagyta állását, titkáranak sok lelki válságot okozva, sőt egész élete beosztásában új korszakot nyitva ezzel. De a viszony kettejük közt továbbra is fennmaradt, a családfő halála után a grófnőre és gyermekeire is kiterjedt, kik elég sűrűn hívták le terebesi és tiszadobi birtokaikra, nem egyszer családi ügyeikbe is beavatták. Az *Utolsó szerelem* »Ajánlás»-ában, melyet Andrássy-Kendeffy Katinka grófnőhöz intéz, belső elragadtatással írja: »A boldog órák, melyeket ott töltöttem, egy új gyermekkor örömeit, egy második ifjúság idealismusát teremtték nekem».¹⁴

Am ha Dóczi ezen első bécsi esztendei irodalmi alkotások tekintetben meddőknek is mondhatók, még sem múltak el írói fejlődésére nyomtalanul. A férfivá serdülő ifjú napjai a hivatásban teltek el, az estői szabadok voltak. Azokat, — mint a Klarvill-levelek sok helyén olvassuk, — legszívesebben jó társaságban a színházban töltötte. Ebben ezidőtájt Bécsben épenséggel nem volt hiány.¹⁵ A két régi hírű és tekintélyű udvari színház: a *Burg* és az *Opera* mellett — és részben ellenük — éppen a Gründungszeitban alakultak a *Wiener Stadttheater*, Laube sértett hiúságának torzszülöttje, mely rövid virágzás után, 1884-ben leégett és a *Komische Oper*, a későbbi, boldogtalan emlékezetű »Ringtheater». A könnyedebb irodalmi szórakoztatásról a külvárosi színházak: a *Theater an der Wien*, a *Josefstädter Theater* és a Prater-beli *Fürst-Theater* gondoskodtak, bár a kor és a város szellemének megfelelően a komoly színházak is szívesen és sűrűn adtak helyet a vig műzsának. Még a legelőkelőbb légkörű *Burgtheater* is.

¹³1888. nov. 28.

¹⁴Dóczi Lajos: *Utolsó szerelem*. Budapest, 1879. 6. 1.

¹⁵1. Nagl-Zeidler-Castle id. m. III. 783. ll.

A bécsi *Burgszínház* az egész német nyelvközösségnek legelső, legrangosabb, mondhatni nemzeti színháza. Egy darab felvétele a színház műsorába egyet jelentett a dráma felvételével a német irodalom kincsei közé. »Man darf sagen, dass das Burgtheater ein Gemeingut aller Gebildeten sei, ja dass es 100 Jahre lang der einzige geistige Besitz gewesen ist, dessen sich alle Deutschen und Österreicher wetteifernd freuten«. ¹⁶ Kiváló igazgatóinak hosszú sora érvényesítette ugyan a maga ízlését, irányát a műsor összeállításában, új meg új írókat fedeztek fel, valamennyien azonban féltékenyen őrködtek a színház hagyományos, magateremtette stílusán, úgyszólván udvari tónusán, mely — a nagyokat változott viszonyok ellenére, — mai napig kiérezhető előadásaiból.

A Vormärz *Schreyvogel*-ja teremtette meg a Burgtheatert abban az alakjában, »in der der hohe Geist der österreichischen Heldenzeit noch drei Geschlechtern immer kleinerer Enkel vor Augen stand«. ¹⁷ Heinrich *Laube*, a 48-utáni idők klasszikus direktora, a német klasszikusok hangjára szoktatta a közönséget, amellet megszólaltatta színpadján a fiatalokat is: Otto Ludwigot, Friedrich Hebbelt, Gutzkowot. A rövid uralmú Friedrich *Halm* (1867—70), az osztrák népies írókat: Anzengrubert, Bauernfeldet, Nestroyt, Grillparzert és — önmagát juttatta szóhoz, míg a széles látókörű, látványosságot, mozgalmasságot kedvelő Franz *Dingelstedt* ismét a klasszikusokhoz fordul: Shakespearét szinte egészében színre hozta és bevezette az u. n. ünnepi heteket. Ő vezette be Dóczyt is a Burgtheater színpadjára, sőt halála után (1881) épen az »irodalmár» Dóczy volt az igazgatói állásnak egyik komoly jelöltje. A Neue Freie Presse állásfoglalása után azonban Adolf *Wilbrandt* lett a művészeti direktor, valódi művészlélek, kinek eszménye, a »Bildungspoesie» részére a korabeli epigonok nem igen nyújtottak neki tetsző, kellő anyagot. ¹⁸

A komoly klasszikus dráma mindenkor csak a műsor magvát alkothatta, mellette a Burgszínháznak is szüksége volt u. n. *Unterhaltungsliteratur*-ra. A közönség megkívánta a változatosságot, a könnyebb fajsúlyú darabokat. Így tért rá Laube nemcsak a francia szalónvígjátéokra, hanem arra a gondolatra is, hogy a

¹⁶H. Bahr: *Burgtheater*. Wien, 1910. 2. l.

¹⁷u. o. 39. l.

¹⁸L. Nagl-Zeidler-Castle id. m. III. 96. ll. és 661. ll.

párizsi színigazgatók módjára ő is a sajtó munkásaival írat színháza számára darabokat. Ez kettős üzletnek ígérkezett: a sajtó dicsérte az igazgatót, az viszont olyan előadásokhoz jutott, melyek megfeleltek a közönség ízlésének, ha nem is ütötték meg mindig az irodalmi mértéket. A termés, mellyel a szerkesztőségek Laube ilyirányú felszólítására válaszoltak, elég gazdag volt, nagyrészen azonban mindvégig megérződik a sajtóíz: nem egyebek dramatizált ötleteknél, tárcáknál, teletűzdelve többé-kevésbé lapos élccel, léha szellemességgel, aktualitással. A napnak születtek, a nappal enyésztek el. Ismertebb művelői ennek az iránynak a hesseni Salomon Hermann *Mosenthal*, a prágai zsidó A. *Weil Ritter von Weilen*, a Burgszínház kedvelt alkalmi poétája és történetírója, a szapora Franz *Nissel*, Ferdinand *Grosz*, A. *Wilbrandt*, E. *Granichstäden*. A kort talán csak két ilyen tárcadráma élte túl: M. *Klapp*: *Rosenkranz és Gildenstern-je* és a *Schönthal* testvérek: *Raub der Sabinerin-je*.¹⁹

Hogy a hazai vigjáték-termelést fellendítse és a franciáktól függetlenítse, 1867-ben Laube pályázatot is irt ki. A díjat H. A. *Schauffert* nyerte meg: *Schach dem König* c. említett vigjátékával, mely Dóczi fordításában nálunk is színre került.²⁰ A Burgtheaternek a magyarsággal való kapcsolata különben egy már régebbi (1864) versenypályázatra megy vissza, mikor a pesti születésű Mautner Ede »Preislustspiel«-je került holtversenybe a híres P. *Benedix* színész egy bohózatával: »Der Liebesbrief«. Köztük a közönségnek szavazás útján kellett döntenie. Óriási tömegek látogatták e célból a színházat és mikor a bécsi nép Mautner javára döntött, a harc áttérrelődött Németországba és még kisvárosokban is, melyek eddigelé vajmi keveset törődtek a színházzal, felébredt az érdeklődés a drámai irodalom iránt.²¹ Mautner volt tehát az első hazai író, ki a Burgtheaterban, még pedig 16 esztendőn keresztül, színrekerült.²² A többi bécsi színpad részére már nagyobb számban akadt hazai

¹⁹ I. Nagl-Zeidler-Castle id. m. III. 664, 676, 703 II. és R. Lothar: *Das deutsche Drama der Gegenwart*. Leipzig, 1905. 265 l.

²⁰ 1873. jun. 4. — Megjelent Nemzeti Színház Könyvtára 27. sz. Sakk a királynak. Ford. Dux Lajos. Pest, 1871.

²¹ H. Laube: *Das Burgtheater von 1848—67*. Cikksorozat N. F. Presse 1867. okt. 27.—nov. 24. Mautnerről az utolsó cikk szól.

²² Szép Ernő: *Magyar drámák a bécsi színpadon*. Budapest, 1930. csak a magyar színdarabok bécsi sorsát tárgyalja, tehát Mautnert nem említi.

szerző. Ilyenek: *Buchbinder* Bernát (írói álnéven: *Gustav Klinger*), a ma is élő *Bauer* Gyula opera- és operettlibrettókat ír, ugyancsak *Schnitzer* Ignác, ki magyar népszínműveket is fordít, (milyeneket különben már az 50-es, 60-as években gyakran adtak Bécsben),²² *Gross* Károly, az Eszterházy-féle magánszínház házi szerzője és a népszerű *Schlesinger* Zsigmond, ki a francia proverbes mintájára az életből vett egyfelvonásos bluetet honosította meg a Burgtheater színpadán.

Dóczi, mint már Pesten láttuk, korán vágyódott a színházi babérok után. Bécsben sűrűn látogatta a Burgszínházat és mikor annak vezetőségével személyes ismeretségbe is jutott, gyakran gondolhatott arra, hogy neki is van pályanyertes vígjátéka, mely a Burgban bizonyára épen úgy megállná a helyét, mint odahaza a Nemzetiben. Annál is inkább remélhetett sikert, mivel e darab, a *Csók*, épen azon irodalmi irányhoz tartozott, mely a bécsi színpadokon már évtizedek óta közkedveltségnek örvendett, sőt Dóczi első bécsi tartózkodása idején tudatosan vagy öntudatlanul hatott is. Az u. n. *spanyol iskolára* gondolok, amint az osztrák irodalomtörténet a mi »újromantikus drámánk«-nak megfelelő műfajt nevezi. »Die Wiener Kunst ist vom romanischen Einfluss nie losgekommen. Insbesondere waren es die Spanier, mit ihrem bunten, graziösen Spiel, die auf der Bühne immer heimisch waren und immer Nachahmer fanden«.²³ Valóban már a Burgtheater első jelentős igazgatója, Schreyvogel »ist in der Verlegenheit des Theaterdirektors auf Calderon gestossen«. »Der deutschen Romantik war Calderon Laune, Sehnsucht, Flucht aus der Gegenwart, Abkehr von der Wirklichkeit, Traumland« — mondja *Bahr*²⁴ — »dem Österreicher wird er Offenbarung des eigenen Sinns, Heimkehr zu seiner Wahrheit, Selbstlaut. Über Spanien findet er nach dem alten Österreich zurück«. A Burgtheater későbbi direktorai közül különösen *Halm* kedvelte a spanyolokat és saját darabjaiban, Grillparzernál, Raimundnál épen úgy megtaláljuk ezt a távoli hatást, mint Dóczinál, ki főleg első darabjai révén tartozik ebbe a fejlődési sorba.

Dóczi egy leveléből, melyet hivatalos tanulmányútjáról, — 1876-ban — Párisból barátaihoz, Klarvillékhez intézett,²⁵ meg-

²² u. o. 15 l.

²³R. Lothar : id. m. 262. l.

²⁴H. Bahr : id. m. 43. l.

²⁵Haus-, Hof-und Staatsarchiv-ban. Megjelent a Pester Lloydban 1928. dec. 25. Ludwig Dóczi's Briefe an seine Freunde.

tudjuk, hogy ott Jaunerrel, a bécsi opera akkori igazgatójával szerződést kötött a *Csók*-nak német operaszöveggé való átdolgozása ügyében. Jauner látta volt a darabot Pesten, de mikor a librettót megkapta, túlságos jónak találta »musikalische Grundlage«-nak és inkább Dingelstedtnek, a Burgtheater direktorának ajánlotta a vigjátékot előadásra.²⁶ Így jelent meg *Der Kuss* 1877-ben a Burg színpadján, miután ugyanebben az évben Bécsben könyvalakban is megjelent.²⁷

Vajjon a magyar, vagy a német darab-e az »ős-Csók«? — ez a kérdés Dóczi kétnyelvűsége, de német anyanyelvűsége mellett elméletben felvethető. De azonnal megkapjuk rá a választ, ha közelebről összehasonlítjuk egymással a két szöveget, az első kiadások alapján. Már külsőleg feltűnik, hogy a német darab színekre, jelenetekre van osztva, ami a magyarban nem volt meg. A scenárium, a színészek, a rendező számára való útmutatások kimerítőbbek, a cselekményhez simulóbbak a németben, úgy hogy mindenképen »javításoknak« látszanak. Hasonló tudatos módosításokat észlelhetünk a személyek jegyzékében is. Fernando, akit a magyarban — következetlenül — néha még Catalonia hercegének neveznek, most már csak mint aragoniai herceg szerepel; a kancellárt már nem hívják Fidelitynek, — ez a név, úgy látszik, erős Beethoven-reminiscenciát keltett és nem is hangzott elég spanyolosnak, — hanem Don Eusebionak.²⁸ Sobrinus viszont, aki ott udvari káplán, licentiatius lesz, juris doctor és a király protonotáriusa. Alighanem azért, mert a bécsi színpadon nem lehetett papot nevetségessé tenni, viszont a távoli spanyolföldön már életbe léphetett a polgári házasság és így az udvar világi tisztviselője is eskethetett.

A fordítás, bár az eredetit hiven követni kívánja, a stílusban jelentős emelkedést mutat. Mindjárt az első sorban észrevehetjük ezt a jellegzetességet. Csináltaknak, magyartalanoknak, nem eléggé világosoknak hangzanak a herceg megnyitó alliterációs sorai:

²⁶Szép Ernő id. m. 40 l. a Wiener Tagblatt nyomán másképen adja elő

²⁷L. Dóczi: *Der Kuss. Lustspiel in 4 Aufzügen. Aus dem Ungarischen.* Wien, 1877.

²⁸Dingelstedtnek Dóczi-val folytatott levelezéséből tudjuk, hogy Dóczi a két alakot, Fideliót és Sobrinust egybe akarta olvasztani és csak a színigazgató észrevételére állott el tőle. (Haus-, Hof- und Staatsarchiv. fasc. Hofburgtheaterakten: Dichter und Schriftsteller, D. 1876 dec. 14, 16, 23, 1877 jan. 6.

Elég. Ebédre van már érdemünk.
 Karóhoz a kopókat, fűbe a
 Lándzsákat! Így!

Egyszerűbbek, természetesebbek, rövidebbek a német versek:

Genug für heut'. Die Zeche is verdient.
 Den Speer ins Gras! Die Meute an die Schnur.

Egyenetlenségek kisimúlnak, zavarosabb helyek világosabbakká lesznek, szószaporító szavak összevonódnak, vagy kimaradnak. Lépésről-lépésre megfigyelhetjük a szerző finom nyelv- és stíluszérékét, mely a könnyed szárnyalású szerelmi ömlengést épen annyi játsziséggel szorítja az eredeti 5-ös (néha 5 és féllal kevert) jambusok mértékére, mint a súlyosabb, sentenciózusabb helyeket. — Ilyenek pl. az I. felv. 3. jelenetének Faustra emlékeztető sorai:

Nem így a boldog szentnyugalmu szív.
 Nem kerget évet és percet se hív,
 Mondván az évnek: Tünj, mert hosszú vagy,
 S mondván a percnak: Szép vagy, óh maradj!

Nicht so der Glückliche, von reinem Blute.
 Er hetzt kein Jahr und lockt nicht die Minute,
 Sagt nicht zum Jahr: Du bange Frist, o eile!
 Nicht zum Moment: Du bist so schön, verweile!

A III. felv. 6. jelenetében a magyar szójáték szellemesen német szójátékká válik:

Csak bizd rám s ha nincs ma esküvő,
 Esküdd, hogy én vagyok esküszegő.

Vertraut's nur mir und gib't's heut' nichts zu trau'n,
 So sagt nur kühn, mir sei nicht mehr zu trau'n.

Különös ambícióval foglalkozott a fordító a darab ama parádés jelenetével, melyben a csók definícióját adta, s melyet országszerte hallatlan népszerűséggel szavaltak:

Am ilyen csókot is százat terem,
 Nem házasság, de édes szerelem;
 De ami ennek is még mézet ad:
 Ha a világ, az irigy, mostoha,
 Mint őrszem leskelődik rá s reád
 S jön perc, hogy érzed: mostan vagy
 [soha!]

So wachsen Früchte aller Farb' und Arten
 Wohl hundertfach im reichen Liebes-
 [garten.
 Doch eine gib't's, die alle überglüht,
 Die einmal nur nach vielen Jahren blüht.
 Das ist, wenn Euch die Welt mit Neides-
 [blicken
 Stiefmütterlich beargwohnt spät und früh.

S a karba kar és ajkra ajk repül,
S minden erő és érzés az ajkba gyűl,
Mindenik első, végső mindenik,
Mindenki csókol s csókoltatik.
A vágy, mint bűvár, amint vízbe ére,
Leszáll a pillanatnak fenekére.
Oh, egy arasznyi percben mennyi
[kincs!
Nem csók az, hidd el, amely tiltva nincs!

Und einer winkt von tausend Augen-
[blicken,
Und bebend flüstert : Einmal oder nie !
Wenn da die Lippen aneinanderfliegen,
Und alle Kräfte in den Lippen liegen,
Ein jedes Erster, Jedes Letzter ist,
Ein Jedes küsst, ein Jedes wird geküsst,
Und flink die Wünsche, den Moment
[zu brauchen
Bis auf den Grund des Augenblickes
[tauchen.
Oh welches Leben in so karger Frist.
Das ist kein Kuss, der nicht verboten ist.

Azonban a német fordítást nem mindenütt mondhatjuk javításnak. Sokszor, ha a magyar nyelvnek a különfajta ragok okozta tömörségét szembeállítjuk a sok apró német névmással, névutóval, elsőkélyedésnek, elvizenyősítésnek tűnik fel a fordított szöveg. Pl. az I. felv. 4. jelenetében:

Ah, kamatoz bájának az idő,
Szebb, mint vala. Ha gyásza engem illet,
A fekete lesz ünneplő színem.

Ach reicher Schönheit nimmersatter Geiz!
Die Zeit zahlt Wucherzinsen ihrem Reiz.
Trägt sie um mich das Trauerkleid, so wird
Schwarz meine Feierfarbe.

Dóczy a fordításban a bolygó zsidóból (IV. felv. 3. jel.) hitetlen pogányt, mór vándort csinál. Attól tartott valószínűleg, hogy a zsidó a külföldi színeken kellemetlenebbül hatna, mint idehaza, ahol — minden emancipáció és liberalizmus ellenére — a zsidó még mindig némileg titokzatos, vagy komikus figura. A bolygó zsidó motívumának elejtésével persze a jelenet meseszerű hatása is csorbát szenved. A királyné keresztény térítői szándéka immár általános emberi részvétté enyhül:

Megtérítetem : ő enyém és a menyé !
S most kelj fel, többé nem bolygó zsidó !
So bist Du mein, gerettet hab' ich Dich :
Erhebe Dich, nicht Heimatloser mehr !

Némely kelleténél szabadosabb jelenetnek az élet Dóczy ügyesen letompítja, mint ahogy a Burgtheater előkelőbb, érzékenyebb közönségére való tekintettel kimaradt a darab némely sikamlóssabb, vaskosabb kifejezése is. A többi változtatás nagyrészt törlés, miáltal a dialógust tömörebbé, drámaibbá teszi. Külö-

nösen az utolsó felvonás ment át e tekintetben a legnagyobb változásokon. Noha a konfliktus kibogozása és befejezése majdnem változatlan maradt, mégis sikerült a szerzőnek a hosszas beszélgetéseket annyira lekurtítani, hogy a magyar eredetinek 660 sorából alig maradt meg a német felvonásban több, mint 400 sor.

A »Csók« 1877. február 27-én került bemutatóra a bécsi Burgtheater színpadán, mely addig »ridegen elzárkózott« a magyar drámairodalom elől.²⁹ Tagadhatatlan, hogy ennek a sikernek nagyrésze a szerző személyének és társadalmi állásának köszönhető, aki előtt készséggel feltáruktak az udvari színház büszke kapúi. Az előadás, melyen a színház legjobb színészei közreműködtek és még a díszítő is kitett magáért, előkelő közönség előtt nagy sikert aratott. A darab 1902-ig állandóan a műsoron maradt; igaz, hogy helyel-közzel magának a szerzőnek kellett az igazgatóságot kissé nógatnia.³⁰ Nagy népszerűségének egyik érdekes tünete, hogy egy bécsi külvárosi színházban a Kuss-nak paródiáját adták elő: *Das Busserl* címen.³¹ Az alsóausztriai levéltárnak a »Fürt-Theater«-re vonatkozó iratcsomójában meg is találtam a darab kéziratát:³² »Das Busserl ländliches Scherzspiel mit Gesang in einem Aufzug von I. F.«. A Csók főmotívumát, hogy a feleségére féltékeny király eltiltja egész birodalmában a csókolózást, egy parasztudvar környezetébe helyezi. Mulatságos, igénytelen kis darab.

A napisajtó általában nagyon kedvezően fogadta a darabot és előadását.³³ A későbbi, megállapodott könyvkritika már elfogulatlanabb, szigorúbb ítéletében. A. Klaar³⁴ behatóan, részletesen tárgyalja Dóczi színjátékát és kimutatja minden hibáját, reminiscenciáit. Különösen elfogultan bírálja a darabot H. Sittenberg: »Von den noch lebenden Dichtern hat wohl noch Ludwig Dóczi die meisten Erfolge zu verzeichnen... Es wurde ihm in der Tat die Ehre zuteil, für einen deutschen Autor zu gelten... Die Kritik erzählt von einer begeisterten Aufnahme des Stückes. Ich glaube aber, dass die Kritik von jeher weit mehr für das

²⁹ I. Szép Ernő i. m. 41. l.

³⁰ Burgtheaterakten i. h. Dóczi levelei I. 740/1889 okt. 24., 144/1890. febr. 26., 839/1893, szept. 15., 981/1894. nov. 1.

³¹ I. Röpke évek 1877. évf. jul. 26.

³² Niederösterreichisches Landesarchiv. Fürst-Theaterakten, 183/IX. 1877.

³³ A bírálatokat I. Szép Ernő id. m. 41—44. l.

³⁴ Geschichte des modernen Dramas, Prag, é. n. III. 273. II.

Lustspiel schwärmte als das Publikum. Um den trivialen Grundgedanken: die Leute sind anders, als sie sich zeigen, auszuführen, muss man nicht gerade ein langes Lustspiel schreiben».³⁵

A »Csók» bécsi sikere bírta rá Dóczit arra, hogy második darabját, az *Utolsó szerelem*-ét azonnal pesti előadása (1884 jan. 11.) után lefordítsa németre. Wilbrandt direktor már ez év szeptemberében elkéri a szerzőtől a fordítás kéziratát és azt 1885 november 5-én színre is hozza.³⁶ Ez a darab is romantikus dráma, a valóságosságnek kevés benne a szerepe, de már nem mesejáték. Történelmi időkben, Nagy Lajos udvarában játszik, a személyeknek történelmi nevük és hátterük van, a főhősnek lelkén pedig olyan érzelmi vihar zúg végig, mely ezidőtájt magát Dóczit hatalmába kerítette. Az »Utolsó szerelem» tulajdonképpen »első igazi szerelme» akar lenni a csapodár Apornak, kiben a költő részben önmagát rajzolja. A hadbavonuló ifjú azonban más szerelemre talál, kedvesét is megkedveli más nemes lovag, míg végre félreértések, kedves intrikák, átöltözések után egy a »Csók»-hoz hasonló kerti jelenetben maga a király oldja fel a hőst elhamarkodottan adott becsületszava alól. Ez azonban csak a darab első koncepciójának és kiadásának rövid foglalata. Már Paulay kifogásolta a III.—V. felvonások vontatott elmélkedésekkel túlterhelt menetét³⁷ és némi változtatásokkal hozta színre. A német előadásra pedig Dóczi tekintetbe vette a Burgtheater igazgatójának, Adolf Wilbrandt-nak tanácsait is, aki a darab elolvasása után a következőket írja: »Ihre *Letze Liebe* hat mich durch ihren Geist, ihre reiche Erfindung, ihre poetische Romantik entzückt bis zum letzten Akt. Bis dahin wünsche ich nichts, vermisse ich nichts; — dann aber ...exest. Das Stück ist aus. Das »Gottesurteil« schwebt in der Luft, dass es nur eines freundlichen Willens des Dichters bedürfte, um den erwünschten und erfreulichen Schluss zu machen».³⁸

A német kidolgozásban valóban egészen új kibontakozást gondolt ki a költő a régi bonyodalomhoz: eleven illusztrációja annak a romantikusokra vonatkoztatott általános tételnek, me-

³⁵ H. Sittenberg: Studien zur Dramaturgie. Das dramatische Schaffen in Österreich. München, 1898. 166. ll.

³⁶ Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Burgtheaterakten. 1884. szept. 14.

³⁷ I. Dóczinak Paulayhoz intézett levelét 1883 jun. 6. és jul. 21.-ről, valamint Paulay keltezetlen válasz-fogalmazványát a Nemzeti Színház levéltárában.

³⁸ Haus-, Hof- und Staatsarchiv id. h. M. I. 142/1884 IX. 22.

lyet Dóczi önmagára nézve nem egyszer vallott,³⁹ hogy darab-
jaik nem annyira egységes műalkotások, határozott céllal és fel-
építéssel, inkább ötletek sorozatai, a költői képzelet virágai,
miket a szeszély, a hangulat fűz csak egymáshoz. A Lófő ap-
ródból a német átdolgozásban idegen hangzású Servaz lesz; az
ő szerepe, mint »lustige Person»-é megkurtúl, pl. mindjárt az
elején elmarad a Molière-szerű humorizálgatása. Máshelyt is
töröl Dóczi a magán- és párbeszédekből, mégis a német kéz-
irat első három felvonása 2222 sorból áll, »um 200 mehr, als ein
normaler Theaterabend».⁴⁰ A német változatban Lajos király
maga áll ki álruhában a »becsületevesztett» daliája ellen, csel-
lel legyőzi, végül boldogak lesznek a párok. Az új motívumot
úgy látszik, Dóczi a »Toldi szerelme» Tar Lőrinc-féle párbaj-
jelenetéből vette. A negyedik felvonásba szőtt »Ballada az ap-
ródról és a királyleányról» ismét zengzetes ritmusával, hangula-
tával hatott. Mint egyik bírálója kiemeli: »Dóczi ime magyar
tárgyra talált»,⁴¹ mégis külföldön is óriási sikere volt. Nem-
csak Bécsben, de Berlinben, Prágában, Münchenben is adták; le-
fordították lengyel, cseh, horvát és olasz nyelvre.⁴² A német for-
dítás maga ismét kitűnő. A »Fremdenblatt» (1885 nov. 5.) ki-
fogásokat is talál, de általában elismeréssel szól a darabról:
»Das Lustspiel ist zwar nicht fehlerlos, doch steht es zweifellos
auf einem höheren Niveau, als das neueste deutsche Repertoire».
A Neue Freie Presse szintén ismételten ír az előadásokról: »Die
Akte sind ganz ungleich. Der III. Akt ist zwar dünn, der letzte
ratlos, aber der erste ein Meisterstück und der II. ist voll treff-
licher Elemente. Vom ganzen Stücke bleibt freilich am Ende
nicht mehr übrig, als das unleugbare Talent des Verfassers».⁴³

Még magyarabb, szinte már nemzeti hangokat hallat Dóczi
harmadik drámájában, az utolsóban, melyet még németül ki-

³⁹ V. ö. Kónyihoz 1888. dec. 19. Firenzéből írt levelét: Legnagyobb baj,
hogy a kedvezőtlen kritikáknak bensőmben igazat kell adnom. Darabjaim terv
nélkül készülnek, sohasem kezdtem az első felvonást úgy, hogy világosan tud-
tam volna, mi fog a másodikban történni. Utóvégre meg kell ennek magát
bosszulnia, de hiába, én nem tudok gondolkozni, csak írva, vagy beszélve.

⁴⁰ I. Wilbrandt id. levelét 1884. szept. 22.

⁴¹ »Dóczi fájdalmai, örömei hazaiak. Ezt az előadást kell megnéznie an-
nak, aki nem hiszi» — írja a »Nemzet» 1884. nov. 9. a bécsi előadás után.

⁴² Reprise des »Utolsó szerelem». Neues Pester Journal 1915. márc. 20.

⁴³ 1885. nov. 4. és 8. (Speidel.)

adott: *Maria Széchy*.⁴⁴ A sokszor feldolgozott tárgyat⁴⁵ Dóczi egészen új beállításban mutatja be. Szerinte a »Murányi Vénus« nem ura a várnak, inkább foglya két nővérének és sógorainak; a családban előbbi két házasságából különben is rossz híre van. Politikai cselekedeteinek belső rugója éppen az, hogy a Wesse-lényivel való házassága útján visszaszerezze női becsületét. Dóczi erre vonatkozólag egy függelékben Acsády Ignác megjelenendő történelmi tanulmányára⁴⁶ hivatkozik, melyet módja volt kefe-levonatban használni. A történelmi alapon felépült darab (a stilszerűség kedvéért több helyen Gyöngyösi-sorokat idéz) egysé-gebb szerkezetű, gyorsabb menetű, egészében realiztikusabb színezetű, mint előbbi »romantikus« írásai. Ő maga érzi és mondja:⁴⁷ »Lemondtam sok olyanról — értsd: romantikai sal-langról, — ami előbbi munkáimban tetszett, noha nem a dolog lényegére tartozott«. Lírai részletei, különösen Mária és Wesse-lényi találkozása, vagy a III. felvonásban Mária »búcsúpohara»: félreismert életének balladai rajza, megkapók. A magyar szin-padon nagy hatással szavalták Mária verseit, melyek a magyar királyról és a német tanácsadóktól való függetlenítéséről szól-tak, félreérthetetlen, időszerű célzásokkal. Vajjon ilyen csipős megjegyzések: »Gúnyolni tudtok bécsiek, de cáfolni nem» Bécs-ben előadhatók voltak-e? — nagyon kétséges. A *Deutsches Volkstheater* mégis benyújtotta a darabot a cenzurához és az en-gedélyezte is az előadást.⁴⁸ Pesti újsághírek jelezték, hogy a da-rabot a Burgszínház igazgatósága elfogadta, betaníttatta, sőt előadásra is előkészítette. De előadásra — eddig ismeretlen okok-ból, — nem került.

Dóczi drámaírói pályája azonban ezzel a művével sem fe-jeződött be. Folytatódott egyrészt a bécsi színpadon és foly-tatódott — megváltozott egyéni és közviszonyok közt — ma-gyar nyelven. Bécsben Dóczi mint a romantika képviselője élt tovább a Burgtheaterben, ahol két darabját a következő évtize-dekben aránylag sűrűn előadták (Csók 59-szer, Utolsó szerelem

⁴⁴ I. Dóczi: *Maria Széchy*. Stuttgart, 1891.

⁴⁵ I. Viszota Gyula: *Szécsi Mária a drámai költészetben*. Budapest, 1892, Az előbbi irodalmat I. Pintér Jenő: *A magyar irodalom történetének kézi-könyve* II. 245. A tárgy német feldolgozásairól I. Trostler József: *Magyar ele-mek a XVII. század német irodalmában*. Temesvár, 1916. 10. l. és Kádár Jolán: *Bécsi dráma a murányi Vénuszról*. EPhK 1916. évf. 212. II.

⁴⁶ Acsády Ignác: *Széchy Mária*. Budapest, 1885.

⁴⁷ Dóczi Lajos: *Széchy Mária*. Budapest, 1885. Ajánlás Berczik Árpádhoz.

⁴⁸ *Niederösterreichisches Landesarchiv, Zensurakten*.

33-szor)⁴⁹ és ahol az újabb romantikusoknak bizonyos tekintetben mintául is 'szolgálhatott. Mert »a romantika kék virága« még néhányszor kivirágzott a bécsi talajban. Valahányszor nagyon józan és észszerű lett a színpad, valahányszor *csak* az Életet akarta tükröztetni, minden aprólékos jellegzetességével és reális szennyével: visszahatásképen megjelent a mese, a képzelet, a költői ábránd is a színpadon. Ismét akadt művelői közt nem egy az Azrák álmodozó, vágyakozó nemzetségéből (Lothar, Fulda), és a sor elvezet egészen korunkig, a Molnár Ferenc »Farkas«-áig és társaihoz.⁵⁰ De ebben az utóromantikában már túlteng az irodalom, az »Angelesenheit«. »Man vergleiche ihre Stücke mit Dóczi Kuss. Das ist eine ganz positive Dichtung, deren Dichter an die Echtheit des Scheins, das Theater heisst, noch glaubt. Deshalb ist in ihm noch Illusion und diese erhält den Kuss lebendig, jung und wirksam.«⁵¹

Színházi ember maradt Dóczi valóban abban az értelemben is, hogy a kapcsolatot vele fenntartotta. A 90-es években nagy buzgósággal és sikerrel a német színpadra viszi »Az ember tragédiáját«-t, — amire még visszatérünk, — azonkívül a Burgtheater igazgatóságának felszólítására több francia darabot is lefordít. Első ilyenmű kísérlete Daudet és Belot egykor sokat játszott *Fromont junior und Risler senior-ja*, majd 1891-ben két francia szerző: A. Silvestre és E. Maraud »mystériumát«, *Griseldis-t* is lefordítja, melytől a Burgszínház igazgatója, a különben hűvös Burckhard el van ragadtatva: »Ich kann mir nicht denken, dass irgend jemand dies besser hätte übersetzen können«.⁵² Strauss Jánosnak vígopera-librettót készít Arany »Pázmány lovagja«-ból (*Ritter Pazman*), mely Bécsben, Berlinben, majd Budapesten is színrekerül. A másik bécsi operaszerző, földije, Goldmark részére viszont lefordítja Harancourt *Merlin-jét* magyarra, a *Sába királynő* és a *Téli rege* szöveggönyvein is dolgozott és egy *Buda halála* c. operavázlatot akart készíteni részére.⁵³ Dóczi maga kedvelte a zenét, többször írt is zeneszerzőkről. Kedvenc komponistája Mozart volt, akinek *Don Juan-ja* mindig nyitva feküdt zongoraállványán.⁵⁴

⁴⁹ Dr. A Weilen: Der Spielplan des neuen Burgtheaters 1888—1914. Schriften des Literarischen Vereines in Wien. XII. Wien, 1916.

⁵⁰ Galamb Sándor: Rákosi Jenő. Irodalomtörténet. 1921. évf. 22. 1.

⁵¹ L. Hevesi: König Harlekin von Lothar. Fremdenblatt 1901. szept. 14.

⁵² Haus-Hof-, und Staatsarchiv, fasc. Burgtheater 738/1891. szept. 6.

⁵³ Persönliches über Goldmark. Neues Pester Journal 1915. jan. 12.

⁵⁴ Dóczi rokonának, Sarlós József hírlapírónak közlése.

B.) Második időszak (1879-1902.)

Házassága. A 90-es évek politikája: Bécsben, Budapesten. Dóczi politikai állásfoglalása. Második házassága és kitérése. Magyar drámái.

Fordulat állott be Dóczi életében, bizonyos tekintetben irodalmi munkásságában is, mikor Andrássy Gyula gróf 1879-ben visszavonult a külügyminisztérium vezetésétől. Az ez alkalommal udvari tanácsossá előléptetett Dóczi szívesen követte volna, de Andrássy utódja, Haymerle báró, tartóztatja, sőt szabadságot is alig akar neki adni hivatalba lépése első napjaiban, hogy — Dóczi megnősüljön. Menyasszonya a bécsi Lipótváros egy előkelő bankárának a leánya, *Meyer Helén*, kiben a boldog vőlegény a Shakespeare-i női alakok minden tökéletességét, mélységét felleli.⁵⁵ Többszörös halogatás után október 20-án megtörténik az esküvő,⁵⁶ melyen Rákosi is résztvesz. Nászútja után visszatér a minisztériumba, melynek még huszonhárom évig rangban egyre emelkedő tisztviselője marad, de Andrássy alatt betöltött pozícióját nem szerzi vissza. Bár Kálnoky, majd Goluchovszky külügyminiszterek értékelik nagy politikai tapasztalatait és írói hasznavehetőségét, utóbbi sajtófőnökévé is kinevezi: a diplomácia nyelvén szólva, mégis hűvösre van téve. Több ízben elbocsáttatását is kéri: »Idegennek érzem magam a házban, ahonnan minden társam és lelki rokonom kihalt».⁵⁷ Budapesten szeretne élni, írni, esetleg képviselő lenni; egy ízben a Budapesti Hírlap eladó felét is meg akarná vásárolni. Közben a 80-as évek eleje óta sokat betegeskedik, hosszas utazásokat tesz, főleg Olaszországban,⁵⁸ ahová családi bajai is űzik. Mindazonáltal nagyon szorgalmasan dolgozik, különösen Goethe-fordításain és drámáin. Egy darabjával (*Buda halála*) a Kőczán-díjért akart pályázni, azonban »az évek óta halmozódó anyag nem akart idomulni».⁵⁹ Hivatali, diplomáciai működése csak a 90-es években emelkedik ismét magyar szempontból jelentőségre.

Dóczi 1895 nyarán vette át a külügyminisztérium sajtó-

⁵⁵ Rákosihoz intézett 3 levél a Nemzeti Múzeum kéziratárában, 1879. jun. 22., aug. 9., szept. 24.

⁵⁶ I. Kákay Aranyos (Kecskeméthy Aurél): „Dóczi Csókja és menyegzője, Magyarország 1879. évf. okt. 22.

⁵⁷ Levél Kónyihoz, 1890. febr. 27.

⁵⁸ Levelek Kónyihoz 1882. jun. 17, 1888. dec. 5., 1890. márc. 12., 1891. szept. 19., 1892. máj. 13.: („Husz éve haldoklunk“)

⁵⁹ Levél Kónyihoz 1888. dec. 5.

osztályának vezetését. Nem könnyű hivatal máskor sem, informálni egy ország sajtóját olyan kérdésekben, melyek a legnagyobb körütekintést, tapintatot, részben titoktartást igénylik. Kétszeresen kényes volt ez állás az osztrák-magyar monarchiában, ahol a közérdeklődés a »közös ügyek« iránt sohasem volt igazán őszinte és alapos. És háromszorosan súlyos volt Dóczi helyzete most, a 90-es években, mikor az új életre ébredt nemzeti érzés és nemzetiségi politika centrifugális erői érvényesültek és a Lajtnán innen és túl — mondhatni — ellentétes irányok ragadták magukhoz a hatalmat.

Ausztriában a kiegyezéssel egyidőben születtek meg, illetve erősödtek meg azok a pártok, melyek a dualizmust vagy a centralizmus, vagy a trializmus irányában akarták megszüntetni. A 90-es években »a dualizmusnak már nemcsak a magyar rónak közhangulata az ellensége, azzá válik... az osztrák közvélemény is, melyben mind hatalmasabb lesz a vágy, az összmonarchiában új szláv területek beözönlése által a magyar elemet végkép majorizálni, ezzel a föderalizmus államát Bécsnek egyedüli, vetélytárs nélküli vezetése alatt, megvalósítani».⁶⁰ De társadalmi téren is a bomladozás tünetei mutatkoznak Bécsben. A 80-as évek eleje óta kezdődött meg a »kis ember« érdekei biztosításának ürügye alatt az a politikai mozgalom, mely az addig egyenes vonalban emelkedő, egységes és — mint fönt láttuk, — meglehetősen nemzetietlen irányban kibontakozó társadalmat a legkülönbébb részekre volt hivatva széttagolni. Szociálisak voltak a jelszavak, de a szociálista párttól épen olyan távol estek, mint a valódi demokratizmustól, melyet szintén a zászlójukra írtak.⁶¹ A politikai elkülönítést csakhamar követte a társadalmi: Schönerer antiszemizmusa megkezdte hódító útját, hogy végre megtalálja Luegerben tömegekre ható bálványát.

Magyarországon hasonló irányzatú mozgalmaknak vagyunk tanúi ezekben az esztendőben, melyek az egyházpolitikai javaslatokkal kapcsolatban a Néppárt alapításához vezetnek majd. Azonban a felszínen még a nemzeti szabadelvűség fénykorát éljük. A tiszaezlári pör politikai utóhatása múltó epizódnak mutatkozott. Viszont »az osztrák összmonarchikus mozgalom az osztrák-barát magyarokat elkeseríti és a dualisztikus nemzetből

⁶⁰ Szekfü: id. m. 393 l.

⁶¹ l. Sigmund Mayer: Die Wiener Juden. Wien, Berlin, 1917.

egy kuructábor, Ausztriától elfordult tömeget alkot». ⁶² A közjogi ellenzék egyre erélyesebben és eredményesebben hangoztatta a nemzeti követeléseket; a turini remete temetésénél egy egész nemzet tüntetett a Kossuth-eszme mellett és Bánffy miniszterelnöksége alatt egységes lélekkel és lelkesedéssel készült országokra szóló milléniumi ünnepélyeire. Rosszakarói akkor is ráfogták a zsidóságra, hogy a sovínizmusnak lehangosabb, legbuzgóbb hirdetői voltak. És valóban. jellemző tény, hogy az Ausztria után Európaszerte fellépő és a Dreyfus-perben kirobbanó antiszemitizmus reakciójaként fellépő *zsidó nemzeti mozgalomnak*, melynek a pesti születésű bécsi hírlapíró, *Herzl* Tivadar volt a megindítója és a Párisban élő, szintén pesti *Nordau* Miksa volt a lelke, Budapesten egyelőre nem támadt semmi visszhangja. Lát-szólagos boldog egyetértésben ülte meg a király és nemzet, magyar és zsidó egyaránt Magyarország fennállásának ezeréves jubileumát: »Napjaink szinte folytonos ámulatban, tetteink és fejlődéseink csodálatában teltek el». ⁶³

Dóczi azonban Bécsben, — a két ország politikájának ütközőpontján, — aggodalommal volt tele. Miképen vélekedett, viselkedett a kétoldali túlzókkal szemben, miképen tudta összeegyeztetni az Andrássy kiegyezési politikája iránti hű ragaszkodást a felkent király iránt érzett szívbéli loyaltást. mely hazafias érzésével és nemzeti aggodalmaival, — az' annyira jellemző, tipikus a korabeli zsidó-lateinerség némely rétegeire, hogy érdemes ebből a szempontból is beletekintennünk a Könyvhöz intézett levélcsomóba, melyben mindúntalan találunk politikai vonatkozásokat. Még a kineveztetése előtt, 1894. jún. 3-án írja: »Ahogy most állanak a dolgok, noha sokkal sympatikusabb nekem a jó király, mint legjobb politikusaink, azt kell kívánnom, hogy a nemzeti irány praevaléáljon és a királynak kelljen beadni a derekát. Miért? Mert a király nem él örökké és a nemzet kell, hogy éljen. Látniok kell ezúttal a trónutódoknak, hogy Magyarországgal nem lehet experimentálni, ha nem kész az uralkodó aut—aut—ot mondani. Csak legyen eszetek odahaza és fogadjátok jól a királyt, ő velünk sok jót tett, mi vele még semmit. Ő sokat szenvedett életében, a mai generáció a nemzeti szenvedéseket csak a históriából ismeri, csak a jólétet élvezte és a nemzeti haladást».

⁶² Szekfü: id. m. 394. l.

⁶³ Szekfü: id. m. 424. l.

Kossuth Lajos temetése után⁶⁴ következőképen nyilatkozik meg Dóczi »magyar aulikussága»: »A Kossuth-dolog mérték nélkül árt az országnak, itt és külföldön. A király tele van szégyennel és keserűséggel.. Én úgy nézem a dolgokat (mikor a bevonulás megható leírását olvasom), hogy ha bálványt imád egy egész nép, nem a bálvány minősége, hanem az áhitat őszintesége dönt és az áhitat, ha őszinte, mindig tiszteletet parancsol». 1895 ápr. 4-én írja: »Itt a Lueger-párt győzelmével vannak elfoglalva, — nálunk is fontolóra vehetnék. A zsidóknak nem oly ellensége, mint a magyaroknak és maholnap Bécs polgármestere lesz». Jellemzők a következő sorok:⁶⁵ »A Hentzi szobor feláldozásának ujjongásában nem tudok résztvenni, félek a hadseregbe való visszahatásától; nem tartasz azért schwartz-gelb-nek? Hiba a nemzettől ezt az emléket gyűlölni. Ha győztes hadvezért ábrázolna, akkor érteném.. — A király nemes és magyar érzésének egy jelét láttam a napokban, melyet nagyobbra becsülök a Hentzi-szobor feláldozásánál. Láttam a királynéhoz intézett magánleveleiből egy nagy csomót. Németül voltak írva, de mindegyiken a megszólítás ez: Édes, szeretett Lelkem! (magyarúl).»

Végre Dóczi elérte egyik régi, titkos vágyát: hosszabb húzavona után⁶⁶ 1900 márciusában kinevezték »Németkeresztúri» előnévvel bárónak⁶⁷ és két évvel később, 1902 márciusában végleg búcsút mondott hivatalának, melyben mindenkor a magyarság exponensének érezte magát.⁶⁸ Hogy az is volt, épen a levelek számtalan helye igazolja. Nem egyszer olvassuk »bizalmas», vagy »titkos»-nak jelzett írásában, hogy a Kónyi-súgalmazta politikai információkat, vagy annak írásbeli memorandumait felterjesztette a miniszterhez,⁶⁹ vagy egyenesen a »legfőbb úr» elé. Ő maga »Monumenta rerum Hungaricarum historica»-nak nevezi egy ízben⁷⁰ barátja levelezését, kinek önzetlen ragaszkó-

⁶⁴ 1894. márc. 31.

⁶⁵ 1898. nov. 3.

⁶⁶ Levelek Kónyihoz 1899. júl. 29., okt. 13., 1900. jan. 10.

⁶⁷ Azóta y-nal írja a nevét.

⁶⁸ dr. Csatkai, Sopron, birtokában van egy levél, (1900 márc. 28.) melyben egy magyar országgyűlési képviselőnek megköszöni üdvözlő sorait. „Megérdemltem ezt a decoratiót hazámiai részéről, mert a sebeket, melyekre ez flastromlú szolgál, mint magyar ember kaptam, magyar létemért.“

⁶⁹ Már 1889. febr. 11. írja: „Szőgyény bizony megvallotta, hogy sem ő sem a miniszter nem tudnak mást, mint amit tőlem hallanak. Szőgyény tudja, vagy gondolja, hogy én belőled meritek, K-y nem“.

⁷⁰ 1892. febr. 8.

dásáért a legömlengőbb kifejezésekben hálálkodik. Később is, miután elhagyta hivatalát, neki panaszolja el őszinte aggodalmait, miket a haza sorsa, a király esetleges lemondása, az új trónörökös szelleme felől táplál.

Közben Dóczi másfajta lelki válságokon is ment keresztül. Neje, kitől 1881-ben egy fia, Péter, született, 1890-ben elhagyta és Beck Vladimir, Ausztria későbbi miniszterelnökéhez ment férjhez. Dóczi nagyon szerencsétlennek, elhagyottnak érezte magát és élénken foglalkozott a hivatalból való visszavonulás és hazatérés gondolatával. A következő esztendőben azonban beleszeret az alig 18 éves *Rosenberg* Paulába, nagybátyjának mostohalányába és mivel az született keresztény, és polgári házasságot még nem köthettek, Dóczi is áttér a keresztény hitre. »Paula roppantúl bánja, hogy megengedte ezt a lépést, de hiába: ilyen fiatal lánytól, mikor magamfajta emberhez jön (Dóczi akkor 47 éves volt), nem szabad ebben is áldozatot elfogadni. Die Rechnung ist ohnehin zu ungleich».⁷¹ Családja ettől az asszonytól nem lett, néhány év múlva a súlyos melankóliának tünetei kezdtek rajta mutatkozni, úgy, hogy férje kénytelen volt egy párisi gyógyintézetben elhelyezni, ahol az asszonyról haláláig fényesen gondoskodott.

Dóczi is elkövette tehát azt a lépést, melyet kor- és íróársai közül annyian megtettek, (Ballagi Mór, Fraknoi Vilmos, Falck Miksa, Gajári Ödön, Gáspár Ferenc, Hertzka Tivadar, Karczag Vilmos, Hevesi Lajos, Neményi Lajos, Vámbéry Armin, Wertheimer Ede és mások), vagy anyagi, hivatásbeli boldogulásuk érdekében, vagy a nemzettestbe való teljes beolvadás hazafias demonstrációjaképen. A zsidóság *ennek* a nemzedéknek ritkán jelentett belső értéket, lelki élményt, inkább elavult hagyományt, külső köntöst, melyet könnyedén le lehetett vetni. Dóczi sem vette tragikusan az esetet: bizonyos Heine-i öniróniával beszél róla leveleiben, bár tiltakozik ellene, hogy egyesek, pl. Rákosi Viktor, más motívumokat tulajdonítsanak lépésének.⁷² Később is változatlan szeretettel és elismeréssel nyilatkozik a zsidóságról, melynek jogaiért, igényeiért nyilvánosan is sikra száll. Szmélyes érintkezésében sem tagadta meg sohasem származását. Dóczi arisztokratikus környezetéből ráragadt a rátartiságnak,

⁷¹ Levél Kónyihoz 1892. április 21.

⁷² 1. Levél Kónyihoz, 1893. aug. 26. 1. Hegyesi Spitzné a Dóczi-lázzról. Kakas Márton 1902. évf. ápr. 20.

a nyíltságnak bizonyos büszkesége, mely nem találta elég korrektnek, hogy letagadja eredetét.

Hogy a zsidó-keresztény kérdés épen házassági viszonylatban már előbb foglalkoztatta Dóczi, annak érdekes bizonyítéka egy társadalmi drámája, mely már a 80-as évek közepén készült. *Vegyes párok* a címe és 1889-ben került színre a Nemzeti Színházban.⁷³ Témája, miképpen illeszkedik bele a kitért királyi tanácsos fia-lánya a keresztény környezetbe. Tán első eset, hogy zsidó hozta színpadra a zsidó kérdést, bár a darabban — igen érdekes és jellegzetes módon — a zsidó szó elő sem fordul. Dóczi persze érezte a probléma kényességét, tudatában volt a darab szerkezetbeli gyengéinek is, — mint a Paulayval és Kónyival folytatott levelezés több helye igazolja, ép azért névtelenül szerette volna a darabot színre hozatni, hogy a közönség más szerzőre gondoljon, vagy úgy, hogy pl. Rákosi vállalja a »gyermek komaságát». Végül csak az előadás napjának reggelén tétette ki nevét a színlapra. — A színmű mindazonáltal éppen aktualitásánál és a jól meglátott, bár néha túlzott alakok realitásánál fogva, szép sikert ért el és évekig műsoron maradt. Még Gyulai is dicséri ezúttal Dóczi bátorságát, melylyel a kérdéshez hozzányúl.⁷⁴

Szintén társadalmi problémát feszeget Dóczi következő darabjában, mely 1891 novemberében került színre a Nemzeti Színházban: *Vera grófnő*.⁷⁵ Amint előbbi színművében szinte a maga áttérési problémáját anticipálta a szerző, úgy ebben a válás körüli gondolatok foglalkoztatják, évekkel előbb, mielőtt számára időszerűkké váltak volna. Panaszskodik is róla Kónyinak:⁷⁶ »Publicum és referens bizonyára ügyet sem fognak rá vetni, hogy 1886-ban írtam«. Vajjon mindkét színdarabra nem hatott-e a Bécsben épen akkor fénykorát élő *Anzengruber*-nek szabadelvű eszméktől fűtött, tragikus irányzatú, »mitten heraus aus dem Leben gegriffenes Volkstück«-je?⁷⁷ Tudjuk, hogy Anzengruber egy darabot tervezett: »Notehe und Ehenot«, mely a zsidó és keresztény közti »polgári» házasságot tárgyalja, épenséggel nem felekezeti, hanem a lelkiismeretbeli szabadság szemszögéből. A

⁷³ Nyomtatásban megjelent: *Vegyes párok*. Budapest, 1889.

⁷⁴ Gyulai Pál: *Dramaturgiai dolgozatok*. Budapest, 1908. II. 562. l.

⁷⁵ Nyomtatásban megjelent: *Vera grófnő*. Budapest, 1891.

⁷⁶ 1891. nov. 2.

⁷⁷ Nagl-Zeidler-Castle id. m. III. 851. l.

darab ugyan nem készült el, de a probléma — úgy látszik, — a levegőben volt.

Miután Dóczi e két társadalmi, az élet-adta kérdéseket a jelen szemüvegén át néző drámájával meghódolt a kor erősen realisztikus irányzatának, utolsó drámai kísérletével ismét visszatért a romantikus drámához. Körülbelül egyidőben Arany László epikus költeményével írta meg *Ellinor*-ját és ismét megnyerte vele a Teleki-díjat. Az Elfrida-mondát dolgozza fel ugyanazokkal a meseszerű eszközökkel és hangulatokkal, mint annak idején első drámáit, habár azok szerkezet- és jellemzésbeli hiányait most már elkerülni igyekszik. A darab 1897 márc. 28-án kerül színre. Pályatársai még dicsérik, körüludvarolgatják a bécsi miniszteri hatalmasságot, »ki osztrák írói babérokra nem vágyik», — de a kor mégis elhaladt fölötté. Szinte szimbólikusan fejezi ezt ki egy, a Budapesti Naplóban⁷⁸ a bemutató napján megjelent verses »tündérjáték»: *Huszonöt év* (szerzője: Gregorius). Az Ellinor premierjéről hazasiető Dóczi találkozik az épen 25 évvel azelőtt előadott »Csók» szerzőjével, szóba elegyedik vele, de már nem ismer önmagára.

⁷⁸ 1897. márc. 28.

IV.

Dóczi a tárcaíró.

A tárca fejlődése, A bécs-pesti tárca és művelői. Pester Lloyd és Neues Pester Journal. Dóczi és a Neues Pester Journal. Dóczi tárcái: Napi eseményekről. Történelmi eseményekről. Művészet- és irodalomról. Magyar viszonyokról. Stílusról és nyelvről. Önmagáról, zsidóságról. „Frommholds Laufbahn“. Divatról, szerelemről. Elbészélések.

Dóczi hivatalból politikusnak, hivatásból drámaírónak érezte magát: élete legfőbb ambícióját ezeken a területeken fejtette ki; mégsem alkotott rajtuk olyat, ami őt túlélte volna. A század mesgyéjén mindkettőről le is mondott. Nagyobb értékeket két másik irodalmi műfajban produkált, amikre egyrészt szellemi diszpozíciója, másrészt nyelvi készsége predesztinálták. A *tárcában* kiélte magát örökké mozgékony szelleme, a *műfordításban* két nemzet iránt vélt kötelességet teljesíteni. Mindkétfajta irodalmi munkássága — rövid megszakításokkal — egész életén át kíséri. Hírlapírói tudósításokkal kezdte írói tevékenységét — mint láttuk — már a kiegyezés előtti Bécsben, zurnaliszta volt a pesti »Kávéforrás« körében is. Mégsem állhatott be a másodszor Bécsbe került miniszteriális férfin sem állásánál, sem izlésénél és jelleménél fogva a hírlapírók ama egyre nagyobb hatalomhoz jutó gárdájába, kik részben felületességük, részben önzésük folytán rossz hírbe keverték ezidőtájt már az egész »elzsidósított« sajtót. Dóczi mindenkor szépírónak érezte magát: az ő birodalma a vonal alatt kezdődött; ő a bécs-pesti tárca egyik legkiválóbb képviselője.

A tárca eredetéről eltérők a vélemények. »Der Ursprung des Feuilletons ist zum Teil in der literarischen Kritik zu suchen«, mondja Tony Kellen.¹ A 18. század felvilágosító törekvéseiben, az

¹ Tony Kellen: Aus der Geschichte des Feuilletons. Essen-Ruhr, 1908. 9. l.

encyklopedisták röviden összefoglaló lexikoni cikkeiben látják némelyek a tárca ösét,² mások Angliában keresik hazáját a *Spectator*-féle »morális iratok» essayiben.³ Németországban *Lessing* próbálkozik meg nagy sikerrel a *Vossische Zeitung: Das Neueste aus dem Reiche des Witzes* rovatában a könnyed, közérthető közlési formával. Jean Paul eredetiesen szellemeskedő, csevegő stílust teremt, de mondatfűzéseit hosszadalmasak, nem az átlag olvasónak valók. A nyelvi kifejezés művészetét francia mesterektől kellett tanulni. Az első igazi tárcáknak *L. Geoffroy* a *Journal des Débats*-ban megjelent érdekes, szórakoztató szinikritikáit szokták tekinteni; tőle származik a »feuilleton» elnevezés is, de a genre első mestere *Jules Janin*. A német tárcastílust francia példák nyomán *Heine* teremti meg, ki a gall szellemet, modort és temperamentumot párosítva zsidó kritikái éllel és élccel ültette át német talajba. Ha nem is írt igazi, mai értelemben vett tárcákat — rajzai, vagy Salon-beli ismertetései sokkal terjedelmesebbek, semhogy »levélké»-nek volnának nevezhetők — az ő prózai stílje, előadó és leíró módja, szóval írói technikája minden utánakövetkező tárca és hírlapírónak, sőt mondhatni minden író és társalgó embernek nevelő iskolája lett. Még *Karl Kraus* is, ki Heinének tulajdonítja a »francia betegség» behurcolását, mely megfertőzte a német nyelvérzékét, kénytelen elismerni: »Ohne Heine kein Feuilleton».⁴ Párja, *Ludwig Börne*, Heine-i vonásokat keserűséggel, támadó tüzzel párosít aforizmaiban. Tanítványaik a zsurnalizmus térfoglalásával világszerte ezrivel termettek. Nálunk *Saphir*-nál és követőinél a 40-50-es években inkább a tárcastílus kinövéseit, mint fejlődését figyelhetjük meg. Ellenben — bizonyos tekintetben — a tárca fénykoráról beszélhetünk a kiegyezés utáni Bécsben és Budapesten, amikor az emberek »wenig Bücher lasen, dafür einen um so stärkeren Anteil an den Darbietungen des Theaters und der Konzertsäle nahmen, also die Tagesblätter das Feuilleton reichlich ausstatten mussten».⁵ A bécs-pesti tárcában karöltve lép fel a németek tudományosan

² Meunier und Jessen: Zeitung und Zeit. Das deutsche Feuilleton. Berlin, 1931.

³ Schottenloher: Flugblatt und Zeitung. Berlin, 1928.

⁴ Karl Kraus: Heine und die Folgen. München, 1920. 7. 1.

⁵ Nagl-Zeidler-Castle id. m. III. 364.

megalapozott ismeretterjesztő irányzata a francia iskola szellemesen szórakoztató törekvéseivel s így a bécsi tárca a műfaj fejlődésének formailag is magasabb fokát mutatja. Természetesen itt is a napisajtó sokoldalú feladatai teremtettk meg a tárca különféle válfajait. Szinte beláthatatlan számú fajtája keletkezett a tárcának, mely a maga egészében híven tükröztette a kor sokoldalú szellemi áramlatait, kulturális törekvéseit.

Tudományosan megalapozott fejlődéstörténetéről ma még nem igen beszélhetünk. »Jeder der heute Positives über das Feuilleton aussagen will, ist gezwungen, sich die historischen Fakten und Daten selbst herbeizuschaffen, — damit ist die Schwierigkeit jeder Feuilletonforschung ausgesagt«. ⁶ Különösen nehéz történelmileg áttekinteni a »félmúlt« időkét, Dóczi korát, amelyre nézve alig létezik még akár összefoglaló áttekintésünk, akár az újságírás egyes képviselőiről szóló méltatásunk. Minden egyes írónak megvan ugyan a maga sajátos színe, de a napisajtó mindennapi találkozhelyén társaitól állandóan hatásokat vesz át, viszont saját írói értékei vagy gyengéi észrevétlenül adódnak át minden kortársának. És e kölcsönhatás annyira áttekinthetetlenül szövevényes, hogy valósággal egységes tárcastilusról beszélhetünk, melynek csak más-más árnyalatai, nüanszai vannak. A tömegben elvész az egyén hatása. Ennélfogva a következőkben csak néhány prominens alakját soroljuk fel a bécsi-pesti tárcának, mely képviselőiben is sokszor egy. A Pester Lloydról például azt szokták mondani: az a bécsi lap, mely véletlenül Pesten jelenik meg.⁷

A »tárca klasszikusá«-nak nevezték Ludwig *Speidelt*, tömör, tartalmas írásáért, kinek nyugodt előadásmódja »ellenállt és akadályos volt a Heineizmus terjedésének«. ⁸ Mellette mindjárt hazai származású ember volt a legnagyobb tekintély: »Onkel Tom«, *Hevesi* Lajos, Dóczi felfedezettje, hatalmas művészettörténeti tudásával, kinek magyar és német cikkei pesti lapokban is elég gyakran feltűnnek.⁹ Jeles munkása a bécsi sajtónak Hugo Witt-

⁶ Meunier-Jessen : i. m. 2. l.

⁷ A bécsi tárcáról és képviselőiről I. Nagl-Zeidler-Castle: id. m. III. 870. II. Ott további irodalom.

⁸ K. Kraus : id. m. 15. l.

⁹ I. A. Rössler: Speidel und Hevesi. Wien, 1923. Die Wiedergabe 2. Reihe Heft 5.

mann, ki német teológusból Párisban lesz íróvá, színházról, zenéről referál, akár *Eduard Hanslick*, Wagner szenvedélyes ellenfele. *Daniel Spitzer*: Wiener Spaziergänge-jeit »minden művelt embernek el kellett olvasnia, ha vasárnap délből társaságban akart megjelenni». ¹⁰ Az udvariasan tompított, liraibb hangot képviselte a hivatalos lapban *Friedrich Uhl*, az erős szatírárt I. I. *Krasznig*, a polyhistorikus tudást *Karl v. Thaler*, az exotikus keletet *C. von Vincenti*, Lengyel- és Oroszországot *Wilhelm Goldbaum*. A sok újságíró között még aktív diplomata is akad, Dóczi egyik kartársa, *Ferd. Prantner*, ki az udvari előkelőségekről, a »halbverstorbenen Hofrat»-ról írt a *Neue Freie Presse*-be »szappanbuborékokat». Hogy a monarchiának minden nemzetisége sűrűn szerepelt az írók közt, már fentebb említettük.

Magyarország iránt már a bécsi újságírás egyik nesztora, *Hieronymus Lorm* (*Heinrich Landesmann*) érdeklődik, ki a 70-es években tárcákat írt a *Pester Lloyd*-ba; *Emil Kuh*, Hebbel egyik felfedezője, valamint két zsidó tárgyakat népszerűsítő író társa: *K. E. Franzos* és *Ludwig Kompert* szintén magyarbarátok voltak. A császárvárosban dolgozott akkor Dóczi két földije is: *Polák* Henrik, a nagymartoni gettó szülöttje, a *Neues Wiener Tagblatt* egyik megalapítója és a hírlapírói élet emlékirója, ¹¹ valamint a fiatalabb *Weis* Alfréd. Rajtuk kívül a hazai újságírók közül nagyobb szerepet vittek Bécsben: *Leszlényi* (Löwy) Bernát Nagykanizsáról, a már említett vágújhelyi *Schlesinger* Zsigmond, a miskolci *Klein* Gyula Lipót, ¹² a dráma történetírója és a pesti *Hertzka* Tivadar, ki nemzetgazdasági tanulmányaival, majd »Freiland» című utópisztikus regényével lesz mestere és mintaképe a vele néha összetévesztett *Herzl* Tivadarnak. Segédéveiket töltötték Bécsben a később Pesten nagyobb feladatra hivatott *Steinbach* Gusztáv, *Groller* Balduin, *Sturm* Albert, *Schnitzer* Ignác, *Singer* Zsigmond, *Silberstein-Ötvös* Adolf, *Rothausen-Ruttkay* Miksa és mások. — Dóczit, ki java dolgozatait Pestre küldi, a bécsi tárca egyik krónikása, a később magyar

¹⁰ Don Spavento: Wiener Schriftsteller und Journalisten. Typen und Silhouetten. Wien, 1874. 16. l.

¹¹ H. Pollak: Dreissig Jahre aus dem Leben eines Journalisten. I.—III. Wien, 1894—98.

¹² I. Heinrich Gusztáv: Akadémiai emlékbeszéd Klein Gyula Lipót kiltag felett.

sajtóban is szerepelt Ferd. Gross. éppen azért nem említi.¹³ Dóczi Bécsben pesti írónak számított.

Budapesten a 70-es évek végén két németnyelvű napilap versenyzett egymással: az 1854-ben alapított *Pester Lloyd* és a 17 évvel fiatalabb *Neues Pester Journal*. Néhány kevésbé életképes kísérlet után¹⁴ a Lloyd volt a magyar ügy első szószólója, mely magyar földön, magyar szellemben, magyar gondolatokat és vágyakat tolmácsolt olyan nyelven, melyet Magyarországon kívül is megértettek.¹⁵ Bár első oldalán kezdettől fogva a Lloyd Társulat hivatalos közleményeit, a tőzsdék száraz számoszlopait közölte, a lap szabadelvű szellemben és széles látókörrrel mindig felkarolta az ország egyetemes gazdasági és politikai érdekeit. És azok alig kerültek ellentétbe a hazai németiség érdekeivel sem. Sőt »unter der Redaktionstätigkeit Max Falks, Sigmund Singers und Josef Vészis ist der P. L. für die Interessen des Deutschtums nicht selten wirksam eingetreten und hat auch in der geistigen Vermittlung zwischen Deutschtum und Ungartum Verdienstvolles geleistet.«¹⁶ Irodalmi tekintetben kezdetben inkább a bécsi lapok »Ablegerje«, míg Dux Adolf, megnyitja hasábjait a modernebb hangú, eredeti tárcának és magyar műfordításnak. Rajta kívül Hevesi Lajos keresi fel gyakran a Lloydot magvas elmefuttatásaival, Silberstein-Ötvös kesernyés bölcselkedéseivel, Sturm Albert verseivel és a Párisban egyenesen a világérdeklődés középpontjába emelkedő Nordau Miksa fényesen megírt karcolataival. Schütz és Beer zene-, Keleti Gusztáv és Térey Gábor képzőművészeti kritikái, Wertheimer Ede történelmi, Alexander Bernát esztétika-filozófiai tanulmányai, Schiller Zsigmond, Ruttkay Miksa, valamint a mai tárcarovat vezetőjének, Weisz Juliánnak humoros és komoly írásai teszik híressé és olvasottá a Pester Lloyd feuilletonját.¹⁷ A külön »Literaturblatt«-ban a magyar irodalmon kívül a külföld modern szellemi áramlatai is visszhangot és beható méltatást találnak.¹⁷

¹³ Ferd. Gross: Nichtig und flüchtig. Leipzig, 1880. 203. II. Das Wiener Feuilleton.

¹⁴ I. Pukánszky Béla: Nagl-Zeidler-Castle id. m.-ban III. 550. II.

¹⁵ Vészi József vezércikke Pester Lloyd jubileumi számában. 1928, május 27.

¹⁶ Pukánszky Béla: „Budapest“ C. Petersen és O. Scheel: Handwörterbuch des Grenz- und Ausland-Deutschtums-ban. Breslau, 1932. Probelieferung 15. I.

¹⁷ I. a Pester Lloyd említett jubileumi számának több cikkét.

¹⁷ I. J. Turóczi-Trosler: Die ungarische Literatur, moderne Geistesströmungen und der Pester Lloyd. u. o.

Ha a Pester Lloyd a Neue Freie Presse-nek volt a pesti párja, mellyel évtizedeken keresztül formában, beosztásban, még betűtípusban is tévesztően egyezett, a Neues Pester Journal a Neues Wiener Tagblattnak felel meg. A szerény »Pester Journalból« indult ki 1872-ben, de a Pesten is érezhetővé vált bécsi tőzsdei krach majdnem megszüntette. Ekkor Bródy Zsigmond, Kemény Zsigmond iskolájában kiképzett, nagyműveltségű publicista, vásárolta meg a lapot; mellette eleinte *Schnitzerr* Ignác, majd az alapító testvére, Bródy Lajos segítettek a szerkesztésben.¹⁸ A lap különösen a vidék és a külföld hazafias érzésű, németajkú lakosságára számított, valamint a főváros széles polgári rétegeire, nevezetesen a zsidóságra, melynek — egészen a lap megszűntéig, 1925-ig — meghitt barátja és nevelője volt. Legjobb esztendeiben az előfizetők száma elérte a 35.000-et. Jellege szerint elsősorban »Lokalblatt« lévén, nagy gondot fordított az újdonság rovatára, de élénk figyelemmel és érdeklődéssel kísérte az éppen imént Budapestté egyesült fővárosnak ügyeit és fejlődését is: nem egy jelentőséges újítás és intézkedés a N. P. Journal hasábjairól indult a megvalósítás felé.¹⁹ Egyébként a Journal is a kiegyezésnek váltig híve, szabadelvű és a polgárság jogainak harcos védője: ebben a tekintetben néha még a Lloydnál is radikálisabb, bár felfogása általában kispolgáriasabb, konzervatívabb amannál. Vezércikkeit a kormányoktól független kiválóságok írják: *Steinbach* Gusztáv, *Kilián* Henrik, *Lánczy* Gyula, a későbbi jogászprofesszor, *Halász* Imre, *Enyedi* Lukács államtitkár és mások. Tárcái kezdettől fogva felveszik a versenyt a Lloyd-éival, amazoknál némileg könnyedebbek, frissebbek, népszerűbbek. A nevek közt legismertebbek: *Peisner* Ignác, *Gans* Hugó, *Groller* Balduin, *Palóczy* Lajos, *Klein* Hugó (F. Waldenser), *Brocciner* Ottó, *Schweiger-Lerchenfeld*, *Fuchs* Malvin, *Cserhalmi-Hecht* Irén. A bécsi hírlapírók közül ide dolgoztak: *Bertha v. Suttner*, a békeapostol, a vigjátékiró *P. Schönthan*, *B. Moldauer-Molden*,

¹⁸ Ignaz Peisner: Ein Rückblick. A lap 30 éves jubileumi számában 1921. dec. 25.

¹⁹ „Budapest und das N. P. J. feiern zusammen. Das Journal, als das Lieblingsblatt der alten Budapester bürgerlichen Bevölkerung, spiegelte stets die allgemeine Auffassung der bürgerlichen Schichte der Hauptstadt getreu wieder und leitete zugleich mit richtigem Gefühl das allgemeine Interesse der städtischen Bevölkerung sowohl in der Landespolitik, als in den städtischen Angelegenheiten und den übrigen sozialen Fragen.“ Bárczy István id. jubileumi számban.

a Bécsbe szakadt hazai írók közül: *Ludassy Moritz*, *Herzl Tivadar*; a magyar írók soraiból: *Beksics Gusztáv*, *Mikszáth Kálmán*, *Herczeg Ferencz*, *Pulszky Ferenc*, *Eötvös Károly*, *Abrányi Kornél*, *Asbóth János*, *Krúdy Gyula* keresik fel szívesen a *Journal* szerkesztőségét és tárcarovatát. Egyik legnagyobb disze és hírsége azonban évtizedeken keresztül *Dóczi Lajos* volt.

Mikor *Dóczi* a 80-as évek elején a *Neues Pester Journal*-hoz szerződött, azt elsősorban a *Bródy Zsigmond*hoz fűződő régi, még a Kávéforrásnál kezdődött baráti viszonyról fogva tette, másrészt bizonyára anyagi okokból, amennyiben a testvérek, kik akkor építették fel a Váczi-körúton az első budapesti ujságpapát az első rotációsgéppel, olyan feltételekkel kínálták meg, melyek épenséggel fejedelmieknek voltak mondhatók. És *Dóczi* szívesen csatlakozott a laphoz, melynek mentalitása az ő ízlésének is megfelelt. Mindjárt olyan »trükk«-kel köszöntött be, mely érdekessé, ismertté tette írásait, a nevét pedig — talán szándékosan! — leplezte. Az álnevek és jegyek a bécsi sajtóban mindennapiak voltak, de *Dóczi* egyidejűleg négygyel lépett fel: *Onkel Tobias*, *Omikron*, *Omega* és *Claire*.²⁰ Még 10 évvel később egy különben finomfülű bírálója²¹ nincs tisztában ezzel a »Vierfaltigkeit«-tal. A *Neues Pester Journal* egyik munkatársa (B. Groller) egy alkalommal gunyoros megjegyzést is tesz a lap *Proteusára*: »Man legt sich mit »Claire« nieder und steigt mit dem alten, ängstlichen »Onkel Tobias« aus dem Bette. Man glaubt, es mit einem kurz angebundenen »Omikron« zu tun zu haben und sieht dann plötzlich, dass man mit einem langgedehnten »Omega« angebunden hat». ²² *Dóczi* azonnal meg is felel a »freundlicher Groller«-nek,²³ de érdekes módon csak az *Omega*-cikkek szerzőségét vállalja. Ugyáltszik, *Dóczi*nak ez valami játszi szeszélye; később is nem egyszer *Claire*t beszélteti *Tóbiás* nagybátyjával, vagy *Omega* mesél kollégájáról, *Omikron*ról. Az *Onkel Tobias* név használatára bizonyára *Hevesi Lajos* Bécsben népszerű »*Onkel Tom*» jelzésű tárcái ösztönözték *Dóczi*t. A nevek mintaképei élő alakok is lehettek *Dóczi* ismeretsége köréből; tán a családnak valami öreg rokona, félénk gettózsido, aki szívesen

²⁰ Ha az anonymitást különösen meg akarta őrizni, akkor más jelzéseket is használt: *Momus*, *A-ffy*, *E. K.*, *Delta*; vezércikkek elején: *D. L.*, *Probus*.

²¹ *Alexander Bernát*. i. h.

²² Groller: *Das Kind mit dem Bade*. *Neues Pester Journal*, 1882. júl. 14.

²³ *Persönliches, Sachliches, Naives*. u. o. 1882. júl. 30.

mesélget régi emlékekről s bátortalanul foglal állást a zsidó kérdéssel és problémával szemben. Ellentéte: Claire jó családból való keresztény lány, felvilágosodott, nőies és szeretetreméltó, kiért a fiatal emberek mind rajonganak. Legszebb, leggyengédebb tárcáit ezen a néven írta Dóczi. Az Omikron és Omega jelzés, úgy látszik, a világegyetem kis és nagy dolgaira mutat rá, melyekről e cikkekben szó esik könnyedebb és nehezkesebb formában. A négy aláírásban eszerint a szerző a maga benső egyéniségének különféle oldalait személyesítette meg szeszélyes módon. Persze, a jelzések használata nem mindig következetes, a határok elmosódnak és különösen életének vége felé sűrűbben ír teljes neve vagy L. D. alatt.

A Neues Pester Journal-ban megjelent cikkeiről Dóczinak egy sajátkezü feljegyzése ad számot,²⁴ mely dátum és sorrend nélkül 265 tárcájának címét tartalmazza. A jegyzék korántsem teljes; a Pester Journalban megjelent cikkeinek száma meghaladja a hatszázat.²⁵ Mint Dóczi egyik cikkében szokott túlzással és öniróniával mondja: »Wenn man ein halbes Säculum hindurch fast täglich etwas geschrieben und sich in 7000 von 15.000 Fällen dabei etwas gedacht hat, kann man sich das bischen Denken nicht abgewöhnen«. ²⁶ Tréfás köntösben is komoly felelősségérzetre valló felfogása van Dóczinak a hírlapíró hivatásáról. Ha tudja is, hogy az olvasó a tárcától csak »öt-percnyi szórakozást vár«, hogy a zszurnaliszta csak »egynapi« író, mégis sokat kell tudnia és jól. »Er muss immer *lernen* von neuem um zu *lehren*. Was den Journalisten ausmacht, das ist die Gabe des raschen Aufnehmens und der unmittelbaren Wiedergabe in jener Form, in welcher er der allgemeinen Teilnahme und des raschen Verständnisses am sichersten ist. Tiefe und Gründlichkeit werden nicht von ihm verlangt, aber er darf nicht oberflächlich sein, denn den Kern der Dinge, über die er zu sprechen hat, muss er erfassen und wiedergeben können... Ausser einer ungemein raschen Fassungs-gabe fordert man vor allem prägnanten Sinn für das Wesentliche... und Kenntnis der Personen, zu denen er spricht«. ²⁷ Dóczi ösztönszerű érzése

²⁴ Dóczi Péter báró birtokában.

²⁵ A cikkek egy részének címét a N. P. J. régi pénztárkönyve őrizte meg; összeállításukat évfolyamok szerint l. a Bibliografiában.

²⁶ Das überraschende Verdikt. N. P. J. 1912. jan. 21.

²⁷ Der Journalist, u. o. 1883. jun. 12.

majdnem szószerint rátalál Fritz Strich-nek a zsidó íróról adott szellemes analizisére: »Der Jude ist eigentlich nicht Dichter, sondern Priester. Seine Stellung zur Dichtung ist auch eine andere. Kunst um ihrer selbst willen ist die geistige Eroberung des Abendlandes. Das Judentum aber kann niemals die Kunst als Absolutes ansehen. Das Leben hat keinen Sinn in sich selbst, und so hat es auch keinen Sinn, das Leben aus seinen eigenen Kräften zu gestalten.. Der Sinn ist, das Leben durch den Geist zu verwandeln, zu heiligen... Darum kann die Kunst dem Juden nicht höchster Ausdruck und höchste Erfüllung sein».²⁸

Világos, hogy Dóczi közel 40 éves tárcaírói működésének termékei nem mind örökéletűek, hisz Dóczi maga is vallja: »sie grünen und welken gleich Blättern».²⁹ Azonban minden írásáról elmondhatni, hogy szem előtt tartotta a hírlapírónak és így a tárcaírónak is legelső, sőt egyetlen íratlan parancsolatát: Ne légy unalmas! Frissen és könnyedén kap bele a tűnő élet minden *napi eseményébe*, többnyire azért, hogy gyakorlati tanulságokat és tanácsokat fűzzön hozzá, vagy hogy értékes gondolatokat, általános eszméket dobjon a tömeg közé. Akár a »hazardjáték»-ról³⁰ cseveg, akár »az új pénzről»,³¹ »az új divatról»,³² vagy a »csevegésről»,³³ »a sétálásról»³⁴ ír, mindegyikében élvezte azt a könnyedséget és sokoldalúságot, azt a lendületet és szellemességet, mely nemzedékek öröksége és a mi korunkban szinte közkincsévé lett az átlag zsurnalisztának. Egyéni színezetet tulajdonképpen csak abban találni, hogy Dóczi önkéntelenül, — vagy mondjuk inkább: valami lélektani kényszerűségnél fogva, hogy minduntalan magáról beszéljen, — lépten-nyomon személyes megjegyzéseket, egyéni reminiscenciákat, önéletrajzi adatokat sző mondanivalója közé. Így olvasunk bécsi kávéházról, melyben »a pandektákat» tanulta, Shakespeare-ről és Szigligetiről vitatkozott, vagy a nemzet jövőjéről folyó tanácskozásokban vett részt.³⁵

²⁸ Die jüdischen Dichter in der modernen deutschen Literatur. Bayrische Isr. Gemeindezeitung. 1928. 22. sz.

²⁹ Theaterdichter und Schauspieler. N. P. J. 1882. márc. 12.

³⁰ Hazard. u. o. 1891. júl. 4 és 8., 1912. okt. 13.

³¹ Eine neue Bekanntschaft. u. o. 1882. szept. 3.

³² Moden und Sitten. u. o. 1913. nov. 9.

³³ Plaudern, sprechen, deklamieren. u. o. 1883. jan. 21.

³⁴ Spaziergänge und Promenaden. u. o. 1882. május 7.

³⁵ Das Weib im Kaffeehause. u. o. 1911. márc. 5.

Másutt panaszolja, hogy könnyebbnek látszik Magyarországot onnan szeretni, mint hazulról, bár: »Wenn ich nicht für die Heimat hoffen und fürchten könnte, so wüsste ich wirklich nicht, was ich mit meinem obdachlosen Herzen noch auf dieser Welt anfangen sollte«. ³⁶ Az ilyen helyek száma, ahol személyes vonatkozások minden tárgyi összefüggés nélkül, simán, természetesen olvadnak bele a szövegbe, százakra megy. — Dóczi persze, nem lett volna zsurnaliszta, ha került volna a nap nagy eseményeit, a szenzációkat. Különös kedvvel veti rá magát a híres bűnügyi esetekre, a rablógyilkosságokra, szerelmi drámákra, becsületbeli ügyekre. ³⁷ Még vérében van a régi jogász, de a szigorú elkölcshíró is. Akár általánosságban elmélkedik »a halálbüntetésről és a laikus érzésről«, ³⁸ akár felháborodik az Achim András gyilkosai ellen hozott felmentő ítéleten, ³⁹ vagy szóváteszi »a mámorban elkövetett gyilkosságot«, ⁴⁰ az író, »ki semmiféle kegyetlenkedésre nem volna képes«, mindig a legszigorúbb törvény álláspontján áll.

Történelmi eseményekről meglehetősen ritkán nyilatkozik a »vonal alatt«. Kivételt e tekintetben csak Ferenc József és Andrássy személyével tesz, kikkel különféle vonatkozásban foglalkozik. ⁴¹ A szentpétervári koronázási napok ⁵⁰ alkalmából visszaemlékezik a szép 1867-es időkre. A megtévesztő »Instrumentales« ⁵¹ cím alatt Bismarckot mutatja be, mint a német »Weltenwillen« instrumentumát. A Balkán háborúk idején érdekli a törökök faji kérdése, ⁵² másfelől Görögország területi hódításai ⁵³ fájdalmasan juttatják eszébe a magyarság létproblémáit. Sokat olvasták és dicsérték klasszikus cikkét, »Weltenfriedhof«, ⁵⁴ melyben egy

³⁶ Rauch in der Elektrischen. 1913. nov. 1.

³⁷ Die Affaire Mikó. u. o. 1910. ápr. 17.

³⁸ Todesstrafe und Laiengefühl. u. o. 1912. szept. 22.

³⁹ Das überraschende Verdikt. u. o. 1912. jan. 21.

⁴⁰ Der Mord im Rausch. u. o. 1910. nov. 6.

⁴¹ Franz Josef I. (1893. május 4. 1908. ápr. 26.) Graf Andrassy und die Damen (1881. dec. 14.) Wie Graf Andrassy arbeitet (1889. jun. 9.), Andrassys Ungartum (1895. márc. 17), Andrassy in Acht (1897. dec. 27.), Andrassy im Umgang (1907. jan. 6, febr. 2, 10.) Andrassy und die Kunst (1907. marc. 24.)

⁵⁰ Krönungstage. u. o. 1911. jun. 29.

⁵¹ u. o. 1910. szept. 11.

⁵² Rassen. u. o. 1911. okt. 1.

⁵³ Eroberung. u. o. 1913. nov. 16.

⁵⁴ u. o. 1912. nov. 1.

nép pusztulását az egész emberiség veszteségének mondja! Nem egy tárcája vagy vezércikke a balkáni háborúk korából bejárta a világsajtót, nagy feltűnést keltvén. A világháborút Dóczi még megérte, sőt — betegen bár — végigélte. Azonban irodalmilag csak az elején szólalt meg, amikor 1915 újévén megírta hatytyúdalát, »Friede«,⁵⁵ címen. Itt is a régi iskola bevált politikusanak mutatkozott: ügyesnek és okosnak, új lehetőségeket finom érzékkel előresejtőnek, aki egészében mégis inkább szívével, mint fejével gondolkodik és akinek fáj minden elnyomottnak, gyengének az ügye.

Feltűnően konzervatívnak mutatkozott Dóczi a *művészetről és irodalomról* vallott nézeteiben; még pedig úgy európai, mint magyar viszonylatban. Schiller volt ifjúságának és öregkorának eszményképe: »rendkívülisége«, eszményi lendülete és gondolatainak bősége elragadták. Centennáris megemlékezésében: »Schiller und die Gegenwart«,⁵⁶ perbe is száll kora nagyjaival, — főképp a naturalistákkal: »Die Modernen suchen bloss Wahrheit, greifbare Wirklichkeiten, fast Alltägliches in ihrer Sprache, sie sind eben mit Absicht ungewöhnlich gewöhnlich. Keine Mutter wird ihren Kindern von den tiefen Entzückungen sprechen, die sie an Ibsen oder Björnson erlebt, wie unsere Mütter uns von Schiller gesagt und gesungen haben«. Erős irodalmi kritikát gyakorol a »Volksfeindliches«-ben:⁵⁷ »Ob wir von Verismus oder Naturalismus, Zolaismus, Tolstojismus, oder Ibsenismus etwas lernen können? Schönes und Erfreuliches nicht. Aber diese Kunst will ja nur wahr sein, bessern und lehren. Sie besserte uns aber nicht mit dem Aufzeigen der Lüge. Motiv edel Ergebniss schmutzig«. Tolstoj nem tetszik neki az »Uj Lear«⁵⁸ szerepében sem, mikor családját cserbenhagyva, hazulról megszökik. Hasonló konzervatív szellemben nyilatkozik a színpadokon végbemenő »Umwertung der Werte«-ről is: »Bernstein voller Unwahrscheinlichkeiten und Wertlosigkeiten, Shaw ein diabolisch, witziger Kopf, aber so untheatralisch, wie möglich. Er hat viel zu sagen, aber nur, wenn ihm jemand widerspricht«.⁵⁹ »Circus Sophokles«-ben Reinhardt és Ferdinand Bonn

⁵⁵ u. o. 1915. január 1.

⁵⁶ u. o. 1905. máj. 9.

⁵⁷ u. o. 1891. okt. 3.

⁵⁸ Der neue Lear. u. o. 1910. nov. 15.

⁵⁹ Das neue Jenseits. u. o. 1912. május 26.

kísérletei ellen fordul, hogy antik darabokat modern arénákban adjanak elő: »Es gibt kein Zurück von der Verfeinerung der Darstellung gegenüber der des Darzustellenden; es gibt nichts Originales in der Kunst, nur originelle Menschen»,⁶⁰ Érdekes az állásfoglalása Schopenhauerrel szemben, kiről halála 50. évfordulóján írja e szép szavakat: »Eben weil er anregt und zum Widerspruch herausfordert, ist er so wertvoll. Ich spreche freilich nur von der Wirkung, nicht vom Einfluss. Auf meine Auffassung von der Welt und dem Gesetz, das sie regiert, auf meinen Glauben an einen persönlichen Gott und an irdische und himmlische Instanz hat die Stimmung und die Tendenz des sogenannten Pessimismus Schopenhauers nicht den 'geringsten Einfluss geübt'.⁶¹

Szorosabb, rokonabb kapcsolatot érez a magyar irodalommal; ott még közel tudja magát a »nagy idők» képviselőihez. Arany marad számára az utolérhetetlen ideál;⁶² Jókairól sok szeretettel szól,⁶³ de Mikszáth számára is igen találó szavakat talál.⁶⁴ ⁶⁵ Petőfiért már nem tudott igazán lelkesedni. Becsüli és bámulja, mint lángészt, ki még Aranyt is felülmúlja, azonban mint »önző, öntelt és parancsoló jellem», nem volt neki rokonszenves.⁶⁶ Ifjúkorának író társait, pl. Bercziket, leereszkedő kedvességgel kezeli;⁶⁷ különösen a fiatalok iránt megértő, ha tehetséget fedez fel bennük. Reviczky Gyula, Kozma Andor és mások verseit szívesen mutatja be a magyarul nem tudó közönségnek.⁶⁸ Csak a drámaírókat érzi — úgy látszik, emberiköltői elfogultságból, — versenytársaknak. Ilyenkor néha csak úgy röpköd a gúny és ironia: tollából⁶⁹ és nem kíméli a híres kritikusokat sem.⁷⁰ Kevés szimpátiával viseltetik a »Nyugat» leg-

⁶⁰ u. o. 1911. ápr. 23.

⁶¹ Mein liebstes Buch. u. o. 1910. okt. 2.

⁶² Arany János. u. o. 1893. május 14.

⁶³ Was schenken wir Jókai? u. o. 1893. márc. 12. Das neue Honorar, 1882. máj. 18. Moritz Jókai. 1882. márc. 25. és Am Katakomben. 1904. máj. 8.

⁶⁴ ⁶⁵ Mikszáth. u. o. 1910. május 5. és 1910. május 29.

⁶⁶ Der siebzigjährige. Petőfi. u. o. 1893. jan. 1.

⁶⁷ Árpád. u. o. 1893. jan. 6. és Berczik Árpád als Jubilar. 1912. febr. 18.

⁶⁸ L. az V. fejezetet.

⁶⁹ Literarischer Export. u. o. 1913. jan. 1. és Modernste ung. Literatur u. o. 1911. febr. 19.

⁷⁰ Paul Gyulai. 1882. jan. 29. és Theaterdichter und Schauspieler. 1882. márc. 12.

újabb esztétikai törekvései, Karinthy modern karrikatúrája,⁷¹ vagy Hatvany Lajos báró önhittsége iránt.⁷² — Szokatlan élességgel ítélkezik elődjéről, — az előbbi korszak újságíróiról, kik »durch ihre Kunstfertigkeit nur ergötzen, mit Worten, Sachen und Begriffen ein blendendes Spiel treiben. Heute kann kein Mensch von Geschmack einen Saphir lesen».⁷³ A magyar könyvpiacról szóló karácsonyi cikkeiben vagy tíz évre visszatekintő revüjében, — »Literarische Dekade»⁷⁴ — Dóczi megértő kritiknak mutatkozik, higgadt, nyugodt ítélettel, habár a régibb irodalmon nevelődött ízlését sohasem tudja megtagadni. »Was vor 20 Jahren Dekadenz hiess, vor 10 Jahren fin de siècle, das nennt man heute »modern« und in 10 Jahren vielleicht Kabaret». Mégis úgy vélekedik irodalmi exportunkról: »Die Molnár-Stücke sind wohl das Beste, was wir heute besitzen und auch im Auslande gibt es nichts Besseres; aber es muss etwas Besseres kommen». És a költőknek azt a megszívlelendő tanácsot adja: »Arbeitet nicht für den reichsten Verdienst, arbeitet für das Höchste, für die ehrlichste Entwicklung Eurér selbst und damit für das Vaterland!«⁷⁵

Hazájáért dolgozik Dóczi akkor is, mikor a *magyar viszonyokat* bírálja és azokon kifogásolni valót talál. A dorgáló próféta forró szeretete népe iránt szól belőle, de az Európát járt kultúrember finomult ízlése is, mikor ócsárolja a hazai idegenforgalom hiányosságait, vagy Budapest egyik-másik szépség-hibáját.⁷⁶ »Das neue Honorar»,⁷⁷ »Das neue Blut»,⁷⁸ című tárcáiban magasabb műveltséget, nagyobb, válogatottabb olvasottságot kíván a magyar közönségtől. A Nemzeti Színházban csupa ósdi, elavult darabot adnak,⁷⁹ a parlament tele van »Politische Grobiane»-okkal,⁸⁰ az ország pedig, amelynek nincsen pénze, megfizeti színészeinek az adósságát.⁸¹ Gyakran és behatóan fog-

⁷¹ Nihil. u. o. 1911. febr. 19.

⁷² ER und die Bücher. u. o. 1910. jun. 29.

⁷³ Der todte Chronist. u. o. 1892. jan. 6.

⁷⁴ u. o. 1910. jan. 1.

⁷⁵ Literarischer Export. u. o. 1913. jan. 1.

⁷⁶ Budapester Spaziergänge, többször; Mein Fremder. 1911. okt. 22.

⁷⁷ u. o. 1882. máj. 18.

⁷⁸ u. o. 1883. máj. 6.

⁷⁹ Das doppelte Nationaltheater. u. o. 1883. szept. 30.

⁸⁰ u. o. 1881. dec. 18.

⁸¹ Künstlerschulden. u. o. 1892. dec. 12.

Ialkozik a Népszínház ügyével. Legelső szilveszteri elmélkedésében meghatottsággal tekint vissza az év nagy halottjára, Aranyra: »Dies frische Grab birgt mehr, als ein Jahrhundert ersetzen kann... Arany und Deák sind wohl die magyarischsten unserer nationalen Grössen».⁸² Róluk mintázza a nemzeti karakternek még ma is figyelemreméltó sokoldalú, színes képét. Az ilyen eszményekhez mérve, nagyon kevésbé van megelégedve a magyar mágnásfiatalsággal, amelynek nagyigényűségét⁸⁴ tekinti minden romlásuk okának. Andrássy leányának esküvője alkalmából a fiatal mágnásoktól »telivér házasságot» követel, »dass sie lernen sich edel vergnügen, früh heiraten, und dann arbeiten, um das väterliche Gut zu vermehren, ihr Geschlecht zu erhalten».⁸⁵ *Wienér Courier* cím alatt évekig állandó rovatot ír a hírek között, a bécsi társadalmi, főleg színházi eseményekről, ellenben feltűnő, hogy az *útleírást*, a tárcának ezt a Heine óta nagyon kedvelt műfaját, egyáltalán nem művelte.⁸⁶

Mint stilisztá és nyelvművész Dóczi természetszerűen sokat foglalkozott a *stílus és nyelv* problémáival is. Egyik cikke: »Desperanto»⁸⁷ az új német helyesírás ellen polémiába keveri a Pester Lloyd tárcairójával, aki elvileg híve az új iránynak, az egyszerűsítésnek. Az idegen szavak új, fonetikus átírásával szintén ezeken a hasábkokon foglalkozik többször. Dóczi ebben a Rákositól kezdeményezett és eleinte sokat lemosolygott helyesírásban nemcsak sovinizmust lát, hanem tudatlanságot is. »Ignoranz und Bildungswut eines Teiles der Journalistik..., der seine eigene Schlampertheit in Bürger- und Volksschichten trage».⁸⁸ Sokat foglalkoztatja Dóczit a prózai és költői előadás közti különbség. Az írónak az írott szó iránti áhitatos tiszteleténél fogva hevesen küzd a parlamentben és a sajtóban egyre terjeszkedő sekélyes és triviális beszédmód ellen, mely a népieskedést is felhasználja mas-

⁸² Ungarische Charaktere u. o. 1882. dec. 31.

⁸⁴ Ansprüche. u. o. 1908. febr. 28.

⁸⁵ Vollblut-Ehen. u. o. 1892. jun. 23.

⁸⁶ Egy levélben meg is magyarázza idegenkedését az *útleírással* szemben: Egy bizonyos zsén (gène) mindig megakadályozott abban, hogy a lelki tápot, melyet magamhoz veszek, azonnal irodalmilag értékesítem. Olyan szennyesnek látszik előttem, érzéseimből és benyomásaimból tárcát gyártani. Kőnyihoz, 1888. dec. 5. Szinte kivétel: Konstantinopel. N. P. J. 1884. ápr. 13.

⁸⁷ u. o. 1911. nov. 12.

⁸⁸ u. o. i. h.

karának:⁸⁹ »Die gewollte Einfachheit wird so zur Gekünsteltheit, der edle Pathos zum Schwulst.« Hasonló nyelvészeti fejtegetéseit, melyek részben a Pesti Hirlapban jelentek meg, a Magyar Nyelvőr is több ízben lenyomatta.⁹⁰ Gondolatok az írás és nyelv művészetéről található az említett Mikszáthról szóló cikkében is. Még érdekesebb és ebből a szempontból is tanulságos Dóczi ifjúkori tanulmánya Csokonairól, mely csak magyarul jelent meg,⁹¹ de melyet mégis meg kell említenünk, minthogy Dóczi ebben a költői arcképben saját egyéniségét, képességeit és ambícióit tükrözteti.

Dóczinak eme sajátos, de tán általános emberi vonását, hogy az általa ábrázolt alakokban sokszor öntudatlanul önmagát, a saját énje kivetített eszményeit szólaltatja meg, legtisztábban azokban a tárcákban figyelhetjük meg, melyek Onkel Tobiás jelzéssel jelentek meg. Így ezek valóságos tárházai a szerzőre vonatkozó *autobiografikus adatoknak*. A gyermek- és diákkoráról szóló tárcákat már az I. fejezetben megemlítettük. Nagy földijéről szóló egyik cikkében: »Menschliches über Goldmark«⁹² beszéli: »Er hat mir meine gute, geniale Mutter beschrieben, wie sie als 18. jähriges Mädchen aussah; mir ihren Roman erzählte, wie sie den früh geliebten Gatten erkämpfte.« Későbbi életének jelentősebb fordulatai szintén sűrűn vonulnak el előttünk. »Demissioniert«⁹³ pl. egy miniszter távozásáról szól, aki ezt a szándékát hű titkárával közli.

Gyakran és szívesen beszél Onkel Tobias, — de Dóczi a saját neve alatt is — a *zsidóságról*, még pedig teljesen elfogulatlanul akkor is, miután 1893-ban hátat fordított neki. Hogy milyen fölényes öniróniával gondolkozott önmagáról és cselekedeteiről, azt egy nekrológjából látjuk, melyet Wahrmann Mórról írt. Három dolog van, idézi Dóczi Wahrmann híres bonmot-ját, mit az ember a gyermekei kedvéért tesz meg: 1. ha a zsidó kikeresztelkedik, 2. ha a polgár ember megvásárolja a bárói koronát és 3. ha az özvegy újra megnősül. »Wahrmann vereinigt dies alles in einer Person, aber er tat keines von ihnen. Er liess sich nicht das zweifelhafte Privilegium verleihen, als Ausnahms-

⁸⁹ Weihnachtslektüre. u. o. 1911. dec. 24.

⁹⁰ A beszéd és az írás. M. Nyelvőr 1916. 34. 1. Irodalmi divatlevél u. o. 1916. 335. 1. Budapesti Hirlap 1901. febr. 10.

⁹¹ Dóczi Lajos: Csokonai. 1871. majd Magyar Könyvtár 300.szám. 1902.

⁹² u. o. 1910. május 22.

⁹³ u. o. 1882. május 9.

jude zu gelten: er war kein ungarischer Jude, er war ein jüdischer Ungar.»⁹⁴ Hasonló mentalitás nyilatkozik meg egy Szt. István-napi látomásában,⁹⁵ melyben egy mellőzött zsidó az égbe emelkedik és ott István és a többi szentek, valamint a más felekezetű jó magyarok közt legteljesebb egyetértést és egyenlőséget talál. Alomformába van öltözve a »Meine Rede«⁹⁶-nek címzett cikk is, melyben Dóczi erőlyesen és öntudatosan száll sikra a zsidóság jogaiért. Csupa szellemmel, vágó és védekező gunnyal megy neki az akkoriban sokat emlegetett »Semigothá«-nak,⁹⁷ melynek Dóczihoz vonatkozó cikke csak úgy hemzsegett a valótlan adatoktól.

Valónak és költészetnek igen sajátos keverékét birjuk egy dramatizált tárcasorozatban, mely 30 folytatásban jelent meg *Frommholds Laufbahn* címen.⁹⁸ Négy »felvonás«-ból és egy »előjátékból» áll, mely már a megelőző év június havában jelent meg 19 tárcahasábot megtöltő terjedelemben.⁹⁹ Valamennyi tárcsa a cím alatt az 1880. jelzést viseli, mintha akkor íródtak volna. Az előjáték színhelye: »Mattersdorf oder Lakenbach» a »Hét-községek» közé valók, mint Dóczi szülőhelye. Frommhold váratlanul hazajön Sopron városából, ahol diákéveit éli. Ott üldözték, társai megverték és most a szülői házban keres vigasztalást. De mivel szombaton kocsin érkezett, a falú fanatikusai kövekkel fogadják és ő a vele együtt érkezett liberális páter társaságában kénytelen menekülni. De felteszi magában: »Ich werde etwas werden. Jetzt schlagen sie mich blutig, Christ und Jude, in Stadt und Dorf; wenn ich mal wieder komme, werden die Hüte fliegen». A »darabban» magában dr. Frommhold Wallner egy újság munkatársa, melyet két cégtárs önző célokból meg akar vásárolni. Wallner nem engedi magát még a minisztertől sem befolyásoltatni politikai meggyőződésében, mire az, felismervén feddhetetlen jellemét, — meghívja minisztériumába. Ott felfedi az említett cégtársak egyikének visszaéléseit és így meghiúsítja a házasságát a másik cégtárs 14 éves leányával. A boldog leányzó ezért nyakába borul és nejevé akar lenni. Am a leány mostohája lehetetlenné teszi ezt az egybekelést, és a hős kétségbe-

⁹⁴ Moritz Wahrman. u. o. 1892. dec. 4.

⁹⁵ Vision zum Stephanstage. u. o. 1882. aug. 20.

⁹⁶ u. o. 1891. jun. 21.

⁹⁷ u. o. 1912. okt. 27.

⁹⁸ Frommholds Laufbahn. u. o. 1912. jan. 1.—febr. 3.

⁹⁹ Vorspiel. u. o. 1911. jun. 4.

esve ismét haza menekül. Idegkimerülésében két nő ápolja: az egyik régi szerelme, aki hajdan karrierje kedvéért lemondott róla, a másik — ápolónői álruhában — tőle elszakított jegyese. Minden jól végződik és Pater Chrisostomus ezekkel a szavakkal zárhatja be a darabot: »Es heilt die Liebe alle Wunden und was Menschenhass trennt, weiss Gott, der Einzig-Ewige zusammenzufügen«. Tehát Frommhold—Dóczi pályája és házassága, beállítva a zsidóemancipáció problémájába. A hős nem híve semmiféle szertartásos vallásosságnak, de dacos büszkesége tiltakozik az ellen, hogy hittestvéreit elhagyja mindaddig, »als es einem Christen einfallen könnte, einen Juden gering zu achten«. Vajjon Dóczi ebben az antedatált, de határozottan későbbi mentalitást tükröző tárcasorozatban az 1893-as hitehagyását akarta-e magyarázni, mentegezni? Bizonyos, hogy a két női alakban, kik közt Frommhold hányódik, Dóczi két feleségének egyes vonásait örököltette meg — ha szabad átköltésben is. A politikai és sajtóviszonyok, valamint a társadalmi és minisztériumi élet elég realisztikus rajza, az életből ellesett jellemek és jelenetek mindvégig a kulcsregény benyomását teszik az olvasóra.

Dóczi kedvenc és ránézve nagyon jellemző témaköre a *szerelem, a házasság, a divat és a női kérdés*. Az erre vonatkozó tapasztalatokat, észrevételeket és szellemi sziporkákat legszivesebben Claire-rel mondatja el. A női lélek rendkívül finom ismeretére vall, amint ez a »kis leány« beleéli magát más fiatal hölgyek érzésvilágába, mint fejezi ki azok sejtelmes vágyakozásait, ábrándjait és csalódásait, mint érik meg asszonnyá és ad most már tanácsokat a szerelmi ügyekben hozzá fordulóknak. Később nagymama lesz belőle s unokájának, ki a házasságról kikérdezi, szellemes feleleteket ad.¹⁰⁰ Szinte kifogyhatatlan Dóczi a férj és feleség problémájának variálásában; gyakran foglalkozik a egyes házasságok kérdésével is.¹⁰¹

A szerelem témáját különben az író szívesen dolgozza fel *elbeszélések* formájában is, melyeknek előszeretettel adja a párbeszédes formát.¹⁰² A Neues Pester Journalban megjelent elbeszélések és novellák elvétele magyarúl is megjelentek,¹⁰³ köztük

¹⁰⁰ Nichtige Ehen und dergleichen. u. o. 1913. jan. 19.

¹⁰¹ Miss Mary u. o. 1883 ápr. 1.

¹⁰² Aktschluss. Ein Dialog ohne Handlung. u. o. 1911. dec. 24. Am Scheidewege. u. o. 1914. máj. 31.

¹⁰³ Összegyűjtve: Beszélyek és Vázlatok I.—II. Budapest, 1890.

legterjedelmesebb, egyúttal legnépszerűbb novellája, a *Carmela*, német külön kötetben is megjelent.¹⁰⁴ Erich Portenstein, a szerelem »Faust«-ja, keresi a nőt, ki egyszeri bírás után még mindig vonzaná, tehát Gretchen-ként megváltaná. Az elbeszélés nagyon is romantikus meseszövése ellenére megkap élesen rajzolt jellemeivel, bájos, vonzó dialógusaival, melyek nagy részét egy Tessen báró, azaz Dóczi vezeti. Még Gyulai, a szigorú kritikus, sem tudja e beszélytől megtagadni a dicséretet.¹⁰⁵ Dóczi többi elbeszélései vegyes értékűek. »Arany und Petőfi«,¹⁰⁶ egy bakfis szerelme az irodalomtörténet tanárához, még kezdetlegesen kidolgozva, »Säckerhets Tändstichor«,¹⁰⁷ tréfás bonyodalmak egésze sora, miből akár három bohózat is kitelnék.

Ha Dóczi elbeszélő művészetét immár egy szóval akarjuk jellemezni, azt mondhatjuk, hogy ő a született causeur, a művelt társalgó, amilyent kortársai közt elég szép számmal találunk. E tárcairók a Goethe útasításához tartották magukat: »Greift nur hinein ins volle Menschenleben! und wo ihrs packt, da ist es interessant«. — De azért mégsem az ragadta el az olvasót, amit az író mondott, hanem *ahogyan* tette. A romantikával kevert realizmus stílusa az: a valóságot tükrözteti, de a részlet, az ötlet a fontos és azok egymáshoz illesztésében szabadon csapong a képzelet. Dóczi egyéni írásmódját ő maga perszifálja egyik tárcájában,¹⁰⁸ ironikusan, de valószínűséggel. Ha odaül az íróasztalhoz, rendesen nem tudja még, mit fog írni. Egy találó, szellemes cím, mely a tartalmat alig sejteti, a fél siker. Most aztán egy aproposból megkezdett gondolatsor következik, melynek semmi köze a tárgyhoz, míg végre váratlanul, mégis logikusan rátér a tulajdonképeni mondanivalójára. Semmi vörösfonál, még kevésbé elrendezett diszpozíció; a végén mégis az író hatása alatt áll az olvasó, magáévá tette véleményét, álláspontját, mentalitását és örül, hogy egy okos, tapasztalt, kellemes emberrel kötött ismeretséget vagy cserélt eszmét. A kedélyes közvetlenségben, melyben a szerző műveltsége és szeretetreméltósága mindig megnyilatkozik, látom Dóczi tárcáinak legjellemzőbb vonását. Azért is szereti a párbeszédes formát, hogy benne mintegy »eszmét cserélhessen« a képzelt hallgatóival. Dóczi részben

¹⁰⁴ *Carmela* Spadaro. Stuttgart, 1890.

¹⁰⁵ Budapesti Szemle 1890. évf. 158. sz. 328. l.

¹⁰⁶ N. P. J. 1882. május 28.

¹⁰⁷ 1832. júl. 2.

¹⁰⁸ Wie es wird. u. o. 1892. dec. 18.

a szülői házból örökölt, részben a klasszikus írókon nevelődött és előkelő, jó német társaságban csiszolódott nyelven írt. Mondatszerkesztése könnyed, minden nehézkességtől, gátlásoktól ment. Mint sokévi szerkesztője és kitartó híve, Bródy Lajos, beszélte, kéziratain sohasem látott törlést, javítást. A Journal urai mindig az viszont elmondhatta magáról, hogy felvirágoztatta lapjukat. Gavallérosan viselkedtek legelőkelőbb munkatársukkal szemben, A baráti jóviszonyt csak itt-ott szakította meg némi elhidegülés vagy félreértés, pl. 1895 közepén, amikor — hivatali elfoglaltsága miatt is — két-három évig szünetelt Dóczi munkássága a Neues Pester Journalnál.

V.

Dóczi a műfordító.

Régibb műfordításaink németre. A zsidók szerepe. „Die Dioskuren”. „Die Tragödie des Menschen”. Dóczi és Spóner fordítása. „Az Ember Tragédiája” külföldön. Arany-fordítások. Petőfi- és egyéb fordítások.

A kis Dux még csak »selypíti az édes honi szót« és a soproni lyceum két önképzőkörében már mint műfordító lép fel: két irányban bontakozó nyelvtelhetsége szinte öntudatlanul arra a pályára viszi, melyen majd egész élete folyamán legértékesebb, az irodalomtörténet szempontjából időálló alkotásait fogja nemzetének ajándékozhatni. Sőt Dóczi két irodalomnak lesz jeles művelője és fordítója: olyan jelenség ez, mely a két nyelvű írók körében is ritkán fordul elő ilyen tökéletességben. Első nyomtatott műfordítói kísérletei a »Kávéforrás« idejére esnek. A napi kényszer alatt a hírlapok tárcarovata számára itt-ott fordítgat egy-egy verset, sőt egy Rákosihoz intézett levele szerint még a leghatalmasabb alkotásának első részlete is, a »Faust« hűsvéti jelenete, egy hirtelen támadt ünnepi cikkszükségletnek köszönhetette létét.¹ Bécsbe kerülén, új életkörülményei új életcélokat tűztek ki számára. Mint — érzése szerint — a magyar nemzet irodalmi képviselője, kötelességének tartotta, hogy a nemzeti irodalomnak kiváló kincseit a külföldnek, egyelőre Ausztriának, bemutassa.

Dóczi ezzel a tevékenységével szervesen beleilleszkedett abba az irodalmi, rendkívül jelentős folyamatba, mely a század eleje óta hazánk népét, földjét, költészetét ismertté és kedvelté tette Európában. »A magyar nyelv izoláltsága, a földrajzi távolságok és amellet Ausztria politikai, gazdasági, szellemi vámgúűrűje, jó ideig megbonthatatlan falat emelnek a magyar szellemi élet értékeinek külföldre való jutása elé«.² Ezért a 18.

¹ Faust dolgok. Levél pro domo Rákosi Jenőhöz. Budapesti Hírlap. 1887. ápr. 10.

² Turóczi József: A magyar irodalom zsidó fordítói. A Magyar Zsidóság Almanachjában. Budapest, 1920. 85. l.

századbeli próbálkozásoktól eltekintve, csak a 20-as években jelentek meg az első németnyelvű anthológiák.³ A szerzők előtt elsősorban tudományos és hazafias célok lebegtek: a magyarság becsületét kellett megmenteniök, hogy íme, nekünk is van irodalmunk. Azon volt a főhangsúly: *mit* termelt a magyar nép, a fordítás *mikéntje* még alig került szóba.

Csak a hazai német folyóiratok fellendülésével, a vele meginduló személyi és írásbeli érintkezések sűrűsödésével beszélhetünk rendszeresebb műfordítói munkásságról, a magyar költészet népszerűsítéséről külföldön. *Kertbeny* Károly megkezdí válogatás nélküli buzgó propagáló munkáját, melynek egyik eredménye: »Száz magyar költő albuma«⁴ lesz. Tárgyat, méltó tárgyat neki már a kortársak költőnemzedéke szolgáltat, Vörösmarty, Petőfi, Garay, majd Arany. Feltűnik *Dux* Adolf sokoldalú, sokirányú munkásságával, Katona, Madách, Eötvös, Jókai remekeinek átültetésével, aminthogy Jósika és Eötvös regényei magyar kiadásaiakkal majdnem egyidőben jelennek meg a német könyvpiacon.⁵ *Zerffy* Gusztáv Kossuth irataiból jelentet meg 3 kötetet, *Steinacker* Gusztáv magyar-német anthológiát ad ki, a napilapokban, folyóiratokban elszórva pedig *Falk* Miksa és mások közlik szárnypróbálgatásaikat.⁶

A német műfordítás eme második korszakában az anyagi hűség mellett már formai hűségre is törekcszenek az írók, de vagy az egyik, vagy a másik nyelv hiányosabb ismerete következtében, részben pedig azért, mert az elméleti kérdések sem voltak még kellőleg tisztázva, a mai műbíráló előtt alig állhatja meg a helyét ez az úttörő gárda. Mégis ennek a nemzedéknek az érdeme, hogy nemzeti törekvéseink, szabadságharcunk felé rokonszenvvel fordultak annak idején a népek legjobbjai (Heine, Ibsen, stb.): a magyar nem exotikum többé, hanem romantikum.

A politikamentes, józan 50—60-as évek hozták meg egyidőben a magyar műfordítás klasszikusaival, a német átültetők

³ I. Gulyás Pál: Magyar szépirodalom idegen nyelven. Budapest, 1917. (A Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke IV.)

⁴ C. M. Kertbeny: Album hundert ungarischer Dichter, in eigenen und fremden Übersetzungen. Dessau, 1854.

⁵ Nic. v. Jósikas Sämtliche Werke, 17 Bände, Pest, Heckenast, 1839-44. ford. Klein Hermann, Schwartz Vilmos és G. Treumund (Steinacker Gusztáv). Jos. Frh. v. Eötvös: Gesammelte Werke, 8 Bände, Hartleben, 1842 óta.

⁶ Pukánszky Béla, Nagl-Zeidler- Castle id. m. III. köt.-ben, 563. ll.

harmadik generációját: *Neugebauer* László, *Kolbenheyer* Móric, *Krücken* Oszkár, *Silberstein-Ötvös* Károly, *Schnitzer* Ignác, *Gärtner* Henrik, *Steinbach* József, *Sponer* Andor, *Dóczi* és a fiatalabbak egész sorát.⁷ Ezidőszerint már a műfordítás elmélete is egyre tisztul: *Bacsányi*, *Kazinczy*, *Toldy* után most *Szász* Károly, *Arany* János, *Heinrich* Gusztáv, *Radó* Antal⁸ foglalkoznak vele székfoglalóikban és egyéb fejtegetésekben. Hogy csak az az »adaequat« művészi fordítás, mely kongeniális szellem és nyelv-művész kezétől az eredetinek minden tartalmi és formai szépségét, a tárgyból fakadó hangulatát és ritmikai hatását híven tükrözteti, abban elvben mind megegyeztek.

Akik a magyar irodalomnak németre való fordítására vállalkoztak, azokról ebben a korban bátran elmondható már, hogy a két nyelv gazdag és színes szókincsének teljes birtokában, egyúttal több, vagy kevesebb költői ihlettséggel léptek a nyilvánosság elé. Hogy köztük már a második nemzedékben sok volt a zsidó,⁹ azon épenséggel nem csodálkozhatni. Hisz maga a sors predesztinálta úgyszólván a zsidóságot, hogy örök vándorlásai folyamán a népek közt közvetítő szerepet vigyen: anyagi javakat cseréljen ki köztük és szellemi kincseket, kereskedelmet és kultúrát terjesszen. Az a nép, mely a világirodalom legelső rendszérés fordítását, a Septuagintát létesítette, mely a középkor arab műveltségének továbbítója épúgy, mint a renaissance antik hullámanak előkészítője, az újkorban is mindenhol kivette részét, ahol szellemi áramlatoknak, bölcséleti gondolatoknak, ízléseknek, divatoknak átplántálásáról volt szó országról-országra, néptől-néphez. Nemcsak nemzetközi családi, üzleti összeköttetései képesítették erre, hanem nyelvismeretei és általában nagyobb nyelvkészsége. A magyar irodalom zsidó fordítóinak első méltatója hangsúlyozza, hogy »még mindig megíratlan a magyar irodalomtörténetnek az a fejezete, mely a magyar költészet értékeinek idegen nyelvekbe való átültetéséről és ezzel az egyetemes szellemi élet organizmusába való felszívódásáról adna összefoglaló, vagy legalább is áttekintő képet«.¹⁰ Összeállításából megállapíthatni, hogy nagy költőinknek majdnem mindegyikét zsidó

⁷ I. Gulyás Pál id. m.

⁸ Radó Antal: A magyar műfordítás története 1772—1831. Budapest, 1883. 3. II.

⁹ I. Osztérn Rózsa id. m. 67. I.

¹⁰ Túrocz József: id. m. 84. I.

tolmácsolta először német nyelven, zsidók adják gyakran a legélvezetesebb, legtökéletesebb műfordítást is. Ilyen lehetőleg tökéletes átültetésekre törekedett Dóczi is.

Mindjárt legelső német műfordítói kísérleteinél a legnehezebb feladatot tűzi maga elé: Aranyt, Petőfit és a magyar népballadát akarja bemutatni az osztrák közönségnek. A hetvenes évek elején Dóczinak éppen egyik hivatali feljebbvalója, Johann Falke, a külügyi sajtóiroda főnöke, »gewann die Regierung für den Gedanken, dem gross-deutschen Zug nach Möglichkeit entgegenzuwirken und dem auf belletristischem Gebiet beiweitem überwiegenden österr. Schriftstellertum innerhalb der Gemarkungen der Monarchie selbst lohnende Vereinigungspunkte zu schaffen».¹¹ Így adta ki az »Erster Allgemeiner Beamten Verein der öst.-ung. Monarchie» 1872 óta irodalmi Évkönyvét: *Die Dioskuren-t*,¹² melynek munkatársai is első sorban tisztviselők voltak. Az alapításnak másik célja az volt, hogy békét, kibékítő szellemet terjesszen a monarchia soknyelvű nemzetségeinek képviselői között. Allt ez különösen Magyarországra nézve, ahol — mint az Évkönyv I. kötetének Bevezetés-e mondja, — »eine lebendige Bewegung auf allen Gebieten des öffentlichen Lebens die Elemente einer sehr bedeutenden Literatur geschaffen hat, die uns zugleich tiefe Einblicke in das nationale Wesen und die Eigenart des magyarischen Volkstammes gestattet. Das Jahrbuch hat daher in seinem Bestreben, dem deutschen Lesepublikum auch solche fast noch unberührte Schätze unseres geistigen Nationalreichthums zuzuführen, zunächst an die magyarische Literatur angeknüpft». Ez az évkönyv nagyobb népszerűségre persze az osztrák közönség körén túl alig tehetett szert.

Dóczitól a következő fordítások jelentek meg a »Dioskuren» évfolyamaiban:

Aranytól: Frau Agnes (I. 251. 1.), Rückschau (I. 254), Klara Zách (II. 190), Die Nachtigall (II. 193), Die Romanze vom Bienenchen (IV. 415), *Petőfitől*: Gevatter Paul (I. 98), Der Schäfer (Megy a juhász számaron) (I. 99), Mein Weib (Ezrével terem a fán a meggy) (I. 93.), *Verseghy Ferenc-től*: An Klärchen (Klárka) V.), *Vörösmarthytól*: Der alte Zigeuner (II. 475), valamint székely-népballadák: Kätchen Kádár (III. 213.), Anna Molnár (III. 209.) leghosszabb változata, Julia die Holde (III. 216.) Geh' Röslein nicht (III. 216.), Des Mädchens Geheimniß (III. 215).

Dóczi első műfordítási kísérletei tehát nem nagyszámúak,

¹¹ Nagl-Zeidler-Castle id. m. III. 658. 1

¹² Die Dioskuren. Literarisches Jahrbuch des ersten allgemeinen Beamten Vereines der österreichisch-ungarischen Monarchie. Wien, 1872—1896.

de eléggé érettek, rajtuk későbbi, új kiadásaikon alig változtatt. Heinrich Gusztáv is elismeri jelességüket: »Der reiche Inhalt der Dioskuren schrumpft bei näherer Betrachtung zusammen. Als absolut Wertvolles möchten wir L. Dóczi vortreffliche Übersetzungen besonders Arany'scher und alter Volksballaden bezeichnen».¹³

Az egyszer megkezdett műfordítói tevékenységét Dóczi többé nem hagyta abba. Láttuk, mennyit dolgozott első drámáinak, a »Csók»-nak, az »Utolsó szerelem»-nek és a »Széchy Mária»-nak német fordításán és színpadra hozatalán. Minthogy saját műveiről volt szó és egy udvari színpad vezetőihez, szelleméhez való alkalmazkodásról, sok helyt alig beszélhettünk fordításról, inkább szabad átalakításról. Am a költő, immár megismerkedvén a színpaddal, színpadi emberekkel, színházi viszonyokkal, a magyar irodalom leghatalmasabb drámai alkotására, *Az ember tragédiájá*-ra veti szemét, mely Paulay Ede látványos átdolgozásában éppen akkor aratta első színpadi sikereit a Nemzeti Színházban.¹⁴ Dóczi immár a technikai felkészültség tetőpontján érezhette magát és Goethe: »Faust»-jának magyar fordítása már két kiadásban és számos előadásban kapcsolta össze a nevét a »Magyar Faust»-tal.¹⁵ Az is meglehet, hogy belső lelki dispositio, mely ezidőtájt, a feleségétől való elválás idején, bizonyos rokonságot mutathatott Madách lelkével, — terelte Dóczi a történelmi pesszimizmus eme drámájához. Bizonyos, hogy világsikert várt tőle és hogy a legnagyobb, legnagyobbra kívánta ezúttal a világirodalomnak nyújtani, amit a magyar Múza megalkotott. Talán nem a legnehezebbet. Madách klasszikusaink között a legnemzetközibb és így aránylag a legkönnyebben átültethető más nyelvekbe.¹⁶ Madáchnál a gondolatok gazdagsága, mélysége az, ami a költőt kitünteti, viszont azok kifejezőmódja nem mindig találja el a kellető, konkrét, plasztikus képet. Dóczi persze elsősorban a »Faust»-ra emlékeztető, emberiséget, világtörténelmet átölelő, grandiózus kompozíciója vonzotta: annak kívánt méltó tolmácsolója lenni.

Dóczi fordítása, mely 1891-ben jelent meg,¹⁷ a hatodik

¹³ Literarische Berichte aus Ungarn. 1878. II. kötet, 61. l.

¹⁴ 1883. szept. 21.

¹⁵ Goethe: Faust. ford. Dóczi Lajos. Budapest, 1873.

¹⁶ I. Philologiai dolgozatok a magyar-német érintkezésről, szerk. Gragger Róbert. Budapest, 1913. 298. II. Reichard Piroksa: Madách német nyelven.

¹⁷ Die Tragödie des Menschen. Dramatische Dichtung von Emerich Madách. Aus dem Ungarischen übersetzt von Ludwig Dóczi. Stuttgart, 1891.

»Az ember tragédiája» német fordításai között, melyet már csak egy követett, a Pláner Jenőé, ugyanaz év augusztusában. Az első kettő: A. Dietze¹⁸ és Josef Siebenlist-től¹⁹ külföldre alig kerültek, alig is nevezhetők sikerült kísérleteknek. Julius von Lechner fordításának^{19'} (1888) sincs nagy művészeti értéke, azonban a Reclam-féle »Universal Bibliothek» nagy népszerűsége világ-szerre felkeltette az érdeklődést a mű iránt, míg a Fischer Sándor átültetését²⁰ (1886), mely a Paulay színpadi átdolgozása nyomán készült, az irodalmi körök méltatták figyelmükre. Valódi párja és versenytársa Dóczi fordításának csak az ötödik. — Szerzője egy szerény szepesi tisztviselő, Andor von Sponer, ki később egyéb műfordításokkal is ismertté tette nevét. Előszavának hosszas fejtegetéseiből megtudjuk, hogy már 1887-ben, Fischer előtt, lefordította »Az ember tragédiáját»-t s kevés példányban ki is adta, azonban könyvkereskedői forgalomba nem bocsátotta.²¹ Most Dóczi Lajos tárcasorozata:²² *Die Welt ein Traum*, mely Madách művének beható méltatása mellett bejelenti saját fordítását és abból szépszámu szemelvényeket is közöl, a nyilvánosság elé hívja a versenytársat. Szinte egy időben írják bevezetéseiket, amaz Bécsben, 1891 február havában, emez Lomnicban, 1891 február 14-én. Mindketten, úgy látszik, tudnak egymásról. Dóczi rövid előszavában bejelenti, hogy az ő munkája szabadabb formájával fog eltérni az eddigi fordításoktól, egyúttal tiltakozik az eddigi fordítók részéről elhangzott, — meg nem nevezett — bírálatok ellen, melyek a megjelent részletek alapján a *tartalom* meghamisítását is szemére vetik. Sponer előszavában részletesebben foglalkozik Dóczi kilátásba helyezett fordításával, »die von hohem dichterischem und künstlerischem Werte, als anregende und genussreiche Lektüre sehr wirksam zu seinem Bekanntwerden beizutragen geeignet sein wird», Dóczi mutatványrészleteiből azonban azt a benyomást

¹⁸ u. a. übertragen von A. Dietze, Pest, 1865.

¹⁹ u. a. übersetzt von Josef Siebenlist, Pressburg und Leipzig, 1886.

^{19'} u. a. übersetzt von Julius Lechner von der Lech, Vorwort von M. Jókai. Reclam Univ. Bibl. 2389-90 szám. é. n.

²⁰ u. a. nach E. Paulay's Bühnenbearbeitung übersetzt von Alex. Fischer. Budapest, 1886.

²¹ u. a. von Andor v. Spóner. Als Manuscript gedruckt Késmárk, 1887. majd Leipzig, O. Wigand 1891.

²² *Die Welt ein Traum*. Neue Freie Presse. 1890. nov. 1. 4. és 5.

szerzi, hogy fordítói eljárása az övétől lényegesen, alapelveiben eltér.²³

Miben állt tehát Dóczi »szabadsága?«, mit kifogásolhatott vajjon Sponer az újságszemelvényekben, melyekből példát, sajnos, nem idéz? Mindenekelőtt több helyütt megnöveli a verssorok számát: két sorból, melyek gondolati veleje nehézkesen domborodik ki, három sort csinál szabadon, ha ezáltal megvilágosítja értelmét:

Azért nincs élet, nincs egyéniség,
Mely mesterén túl járna semmi

[műben.

(Phalanster-jelenet)

So fehlt denn allem, was ihr macht, das
[Leben,

Und das Persönliche, was weiter strebt,
Um seinen Lehrer einst zu übertreffen.

Másutt rövidít, alakít a szövegen:

Tudós:

Nincs-é behozva a testvériség?

Hol szenved ember anyagi hiányt?

Valóban, ily eszmék megérdemelnék

A megfenyítést.

Die Brüderlichkeit ist des Glück's Ge-
[währ.

Kein Mensch, der darbt. Wiegt dies nicht
[alles auf?

Ideen, mein Freund, wie du sie aus-
[gesprochen,

Ádám:

Mondd, mi hát az eszme,

Mely egy ily népbe egységet lehel,

Mely mint közös cél, lelkesíteni tud?

(Phalanster jelenet)

Verdienten Strafe.

Adam:

Nenn mir die Idee doch,

Und den Gemeinzwirk, der euch eint,
[begeistert!

Itt a jelentésnek egy árnyalata sem veszett el; viszont a sorok ritmusa kevésbé döcögő, mint az eredetié.

Olykor kurtított (négyes jambus) verssorokra fogja Dóczi Madách verseit (XIII. szín):

Emelkedett szempontunkból, hiába,
Először a báj vész el, azután

A nagyság és erő, míg nem marad

Számunkra más, mint a rideg

[mathézis.

Wenn man nach hohem Standpunkt
[strebt,

Zuerst die Schönheit uns entschwebt,

Dann tritt die Grösse, die Kraft zurück,

Zuletzt bleibt pure Mathematik.

Persze, néha annyira elzenésíti a szöveget, hogy az eredetinek nemcsak hangulata, hanem értelme is kárt szenved: pl. a híres Lessing-gondolatot tartalmazó sorok (XIII. szín):

Korán se vonz ily dőre képzelet,

A célt, tudom, még százszor el

[nem érem.

Mit sem tesz. A cél voltaképp mi is?

A cél, megszünt a dicső csatának.

A cél halál, az élet küzdelem,

S az ember célja e küzdés maga.

Ob ich noch hoffe? Nicht zu viel.

Noch hundertfach geht irr' mein Lauf.

Sei's drum. Was ist denn auch das Ziel?

Am Ziel hört alles Kämpfen auf.

Das Ziel ist Tod. Der Kampf ist Leben.

Das Ziel — nun ist das Kämpfen eben,

²³ Spöner i. m. Vorrede XX. l.

Még kirívóbb a különbség eredeti és átültetés között a mű utolsó jelenetében, amikor az Ur hatalmas, méltóságos szózatából: »Karod erős, — szíved emelkedett« (XV. szín), költői, de játszi új dal lesz. Ugyanott az angyalok befejező karának közép-rímekkel ékesített zenei sorai inkább Schiller »Glocke«-jára emlékeztetik ritmusérzékünket, mint Madách versére:

Szabadon bűn és erény közt
Választhatni, mily nagy eszme,
S tudni mégis, hogy felettünk
Pajzsul áll Isten kegyelme.
Tégy bátran hát, és ne bánd, ha
A tömeg hálátlan is.

Hochgedanke! Ohne Schranke
Wählen rechte, linke Pfade,
Und doch wissen, dass beflissen
Uns bewacht des Himmels Gnade,
Handle mutig, wenn auch blutig
Dich der Menge Undank höhnet.

Sponer aggodalma tehát valóban jogosultnak látszott, bár határozottan túlzás, mikor azt állítja: »Er (Dóczi) verschmäh't den reimlosen fünffüssigen Jambus, um ihn, wie es scheint, fast ausnahmslos, oder doch überwiegend, durch gereimte, meist kürzere und darum wohl auch ansehnlich zahlreichere Verse in der Weise des »Faust«, häufig aber auch mit Zeilen von trochäischem und hier und da anapästischem Tonfall zu ersetzen, was der ganzen Dichtung ein vollständig verändertes Kolorit geben muss«²⁴ Dóczi a teljes fordításnak csak csekély részében módosítja az eredeti vers hanglegjtését; szabadabban bánik ugyan a szótagszámmal, sűrűn alkalmazza a rím csengését, azonban utóbbit megteszi szerényebb méreteken Spóner is, ki elvből csak azokban a jelenetekben (VIII., IX., X., XII., XIII., XIV.) mellőzi teljesen a rimet, melyekben a költő: »ich glaube: nicht ohne Absicht und mit gutem Gründe« egyáltalában nem élt vele.

Végeredményben a Dóczi- és Sponer-féle fordítás közt inkább »elméletben«, mint gyakorlatban vannak nagyobb eltérések. Sponer általában hívebben, pontosabban ragaszkodik a szóhoz, gondolathoz, Dóczi sokszor átkölti Madách mondanivalóit a maga könnyedebb, néha világosabb, hangulatosabb nyelvére. A Fáraó jelenet elején pl. nem sok különbséget észlelhetünk kettejük közt.

Dóczinál: Erhabner Herr! mit Bangen fragt dein Volk,
Das selig wäre, für dich zu verbluten,
Was es wohl sein mag, dass den Pharaonen
Auf seines Thrones Pfühl nicht ruhen lässt?
Was opferst du des Tages Lustgelage,
Die süßen Traumgebilde deines Schlafs,
Und lässt die Bürde deiner grossen Pläne
Dem Sklaven nicht, der sie zu tragen hat!

²⁴ Spóner id. m. Vorrede XXII. l.

Spönernél: Erhabener Monarch! dein treues Volk,
 Bereit für dich in Kampf und Tod zu geh'n,
 Fragt ängstlich, was dem grossen Pharao
 Die Ruh vergällt auf seines Thrones Kissen?
 Was opferst du die Lust des Tages auf,
 Warum das süsse Traumgebild der Nacht?
 Vertraue doch die Sorge deiner grossen
 Entwürfe lieber einem Sklaven an,
 Dem sie gebührt.

Itt Dóczi ragaszkodik inkább a magyar szók rendjéhez, ritmusához is. De már ugyanebben a szinben, mikor Lucifer elkezdi szkeptikus elmélkedését, a gondolat költőisége, úgy látszik, megragadja az átköltőt és csengő-bongó játszi versike lesz belőle, új szépségekkel:

. . . Amig csokolódtok,
 Nem érzed-é a lanyha szelletet,
 Mely arcodat legyinti s elröpül?
 Vékonyka porréteg marad, hol elszáll,
 Egy évben e por csak néhány vonalnyi,
 Egy század évben már néhány könyök,
 Pár ezredév guláidat elássa,
 Homoktorlaszba temeti neved.
 Kéj-kerteidben a sakál üvölt,
 A pusztán koldus, szolganép tanyáz.

Dieweil ihr kost und girrt,
 Fühlst du im Angesicht
 Das laue Lüftchen nicht,
 Wie's atmet, webt,
 Und weiter schwebt?
 Klein ist das Wichtchen,
 Gross seine Macht,
 Es hat ein Schichtchen
 Staub gebracht.
 Ein Zoll im Jahr,
 Im Jahrhundert
 — Du siehst's verwundert,—
 Ein Fuss hoch gar.

Spönernél megmarad Madách szava:

Spürtest du,
 Im Küssen keinen sanften Luftzug, der
 Dein Antlitz leise fächelnd, rasch entfloß?
 Sein Hauch lässt einen zarten Staub zurück;
 Nur wenige Linien hoch im ersten Jahre,
 Wird es schon fusshoch sein nach hundert Jahren,
 Nach einigen Jahrtausenden bedeckt
 Er deine Pyramiden und begräbt sie
 Nebst deinem Namen in der Wüste Sand.

Sokhelyt mindkét író szorosan követi eredetijének gondolatmenetét, s ilyenkor Dóczi fordítása pregnánsabbnak hangzik, jobban kiemeli az értelmi hangsúlyt és árnyalatot (XV. szín):

Dóczinál: Nein, nein du lügst. Der Wille ist doch frei!
 Dafür hab' ich gelitten und gewagt,
 Dafür hab' ich dem Paradies entsagt!
 Ich hab' geträumt und viel gelernt dabei,
 In Mass und Richtung musst' ich's oft verfehlen,
 Nun steht's an mir, den rechten Weg zu wählen.

Spónernél: Du lügst, frei ist der Wille, ewig frei!
 Das eine hab ich sauer mir erworben,
 Dafür hab ich dem Paradies entsagt.
 Ich habe viel gelernt in meinen Träumen,
 Erkannt hab ich manch trügerisch Gebild,
 An mir nur liegt es, andern Weg zu gehn.

Dóczinak eme néhány példán is tapasztalt költői szabadságát, melyre őt finom ritmusérzéke és a nyelv szépségei iránti fogékonysága készítette, a magyar kritika egy része szintén kifogásolta.²⁵ Ítélete szerint Dóczi Goethe-i irányban meghamisította Madách művét és ezáltal sokban hozzájárult ama felfogás elterjedéséhez, hogy a külföldön »Az ember tragédiáját» Faust utánzatának tekintik. Ez vétek a magyar kultúra tekintélye ellen. A bírálók másik csoportja²⁶ viszont kimutatja, hogy a fordító majdnem mindenütt, ahol az eredetin változtatásokat eszközölt, azon csak javított. Legalább is közelebb hozta a német irodalom szintjéhez, mely a külalak nagyobb csiszoltságához van hozzászokva és a remekműtől tökéletes formát is elvár. Maga Dóczi is rámutat a fordítónak ilyenmő jogára, sőt kötelességére említett cikksorozatban, amelyben »Az ember tragédiája»-t és szerzőjét bemutatja.²⁷ Miután meggyőzően bebizonyította, hogy Madách nemcsak nagy gondolkodó, hanem igaz költő is eleven képzelettel és szemléltető erővel, Arany Jánossal együtt rámutat verselésének hiányaira: »Er hat kaum eine Ahnung vom Handwerk, das in jeder Kunst steckt. Das zeigt nicht nur sein unbeholfener Vers, sondern auch seine Art, Begriffe in gewöhnliche, knappste Worte zu kleiden, wie sie der Wissenschaft, aber nicht der Poesie geläufig sind. Der Übersetzer kann, wenn er noch so treu sein will, diese Ausdrucksweise nicht wiederholen, es fehlt ihm der Mut, in deutschen Versen, besonders wo die

²⁵ I. különösen Morvay Győző: Magyarázó tanulmány Az Ember Tragédiájához. Nagybánya, 1897. 226. ll.

²⁶ I. Reichard Piroska id. m. 301. ll.

²⁷ Die Welt ein Traum N. Fr. P. 1890. nov. 1. 4. 5.

ersten Menschen mit Gott und Teufel reden und grosse Gestalten des Altertums auftreten, schlechthin von »Freiheit des Individuums«, »neutralen Schlacken« zu sprechen, wie Madách es tut. Es wimmelt von »Kraft und Stoff«, von »Magnetismus« und anderen technischen Ausdrücken, die im Ungarischen etwas erträglicher klingen, weil sie nicht Fremdwörter sind... Deshalb glaube ich, dass ein Übersetzer mit Fug (und Mass) daran auch glätten darf». ²⁸

Ilyesféle ambíciók, — hogy t. i. javítson az eredetin, — nem fűtik Madách következő német fordítóját, *Planer* Jenőt, aki ugyancsak az 1891. esztendőben — néhány hónappal a Dóczi és Sponer fordítások keletkezése után — adja ki művét. ²⁹ Ő ugyan »Dem ungarischen Original nachgedichtet«-nek mondja, mintha szabad utámköltésről volna szó, de az eredetivel és az előzőivel való pontos összehasonlítás azt mutatja, hogy ő is híven ragaszkodott a költő szavaihoz, soraihoz, versmértékéhez. Néha e tekintetben Sponeron is túltesz, bár ezáltal helyel-közzel szárazzá, költőietlenné válik, míg általában lendületes, színes a nyelve. Valószínű, hogy Pláner Dóczinak a N. F. Presseben megjelent szemelvényeit olvasta, de hatásuk inkább abban mutatkozik, hogy szándékkal eltér Dóczi szövegétől, még a gondolatok megfogalmazásában is, pl. a Tower-beli megnyitó kórusban. A Pláner féle átültetés érdemes, értékes munka, de Dóczi és Sponer művéhez képest haladást nem jelent. Legújabbán *Mohácsi* Jenő vállalkozott ismét »Az ember tragédiája« átültetésére. Fordítása nyomtatásban még nem jelent meg, azonban a bécsi rádió 1930 április 6-án, a Burgtheater első erőinek közreműködésével és Franz Nüchtern rendezésében, teljes egészében bemutatta; ugyancsak 1931 október 13-án a müncheni rádió, ahol a bevezetést maga a szerző mondta. Mohácsi a darabot terjedelmének körülbelül egyharmadával megrövidítette, különösen a Faust-ra emlékeztető jeleneteket és motívumokat hagyta el, min-

²⁸ 1. még Dóczi levelét Kónyihoz, 1892. febr. 26.: Jenő (Rákosi) azt írja tragédia-fordításomról, hogy erősen goetheizáltam. Nem tartom hibának, mihelyt megegyezünk, hogy az eredeti szöveg magyarul türhetetlenül gyenge, prózai, döcögős (a tárgyhoz képest). Ha már kell „hozzátét“, amivel az ilyen bort vegyíteni kell, inkább legyen tokaji, mint víz, vagy lőre. Színezni kellett, — Lechner és Spóner is kénytelen vele, — ám akkor legyen jó szín. L. még levelét Kónyihoz, 1890. okt. 15.

²⁹ Die Tragödie des Menschen. Dem ungarischen Original nachgedichtet von E. Planer. Halle a. S. Hendel, é. n. (1891)

den verssort egy-egy lábbal megrövidített, hogy henye szavak ne maradjanak benne.³⁰ A lapok jelentése szerint a fordítást a Burgszínház igazgatósága is elfogadta előadásra és a jövő télen elő is akarja adatni.³¹

Hogy végeredményben a két legjobb Madách-fordítás közt, melyiket illeti meg a pálma, nehéz eldönteni. Sponer valóban a leghívebb szolgálója Mesterének, fordítása pontos, lelkiismeretes munka. A vidéki, zavartalan életű tisztviselő teljes alapos-sággal és tagadhatatlan költői átérzéssel mélyed bele az eredetinek legapróbb részleteibe és művészi gonddal hozzá mindenben hasonlatos másolatot teremtett. Pedig ő maga panaszolja, önmagát igazoló, előljáró soraiban: »Ich kann mich der Besorgnis nicht verschliessen, dass hie und da, wenn vielleicht auch nicht eben undeutsche, doch Ausdrücke und Wendungen mit unterlaufen, die zum heutigen Niveau der deutschen Literatursprache nicht hinanreichen; mag sein, dass die Übersetzung auch stellenweise eine gewisse freie Beherrschung der Sprache und Leichtigkeit des Ausdruckes und Gefüges vermissen lässt... Wir Ungarn, wenn wir auch durch Wohnort und sonstige Lebensverhältnisse auf deren häufigen Gebrauch angewiesen, die deutsche Sprache für den Alltagsbedarf in Wort und Schrift leidlich zu beherrschen vermögen, begeben uns doch immer auf ein sehr gefährliches Terrain, sobald...»³²

Dóczi viszont most teljesen német környezetben, Bécsben élt, az irodalmi, a színházi élet kellős közepén, hol a német nyelvet a legkülönbélebb alkalmazásban, könnyedén, mesterkélttség nélkül művelte. Itt diplomáciai iratokat szerkesztett, újságcikkeket írt, Goethe nyelven gyalulta, gyakorolta nyelvérzékét, fordított magyarból, franciából németre és költői lélekkel újjáteremtette az eléje kerülő irodalmi munkákat. Önbizalma, öntudatossága, tetőpontján állott, tán csak a tekintélytisztelet parancsszava volt gyengébb nála, mint Sponernél és a műgond aprólékossága. Dóczi ösztönszerűen fordított, Sponer aggályosan mérlegelve minden szó adaequat voltát; amaz olyan olvasókra gondolt, kik a fordítását összevetik majd az eredetivel, Dóczi a külföld számára dolgozott, melynek egy minden ízében szép, tökéletes, zengzetes drámai költeményt akart nyújtani. »Az ember tragédiája» Ma-

³⁰ Mohácsi Jenő közlése.

³¹ pl. a Pester Lloyd 1932. ápr. 2. esti lapja.

³² Spóner id. m. Vorrede XXIII. II.

dách elgondolásában, Madách megalkotásában, de Dóczi nyelven hódítsa meg a világot. —

Madách—Dóczi műve először 1892 febr. 19-én került színre a *hamburgi Stadttheater*-ben. Hosszas alkudozások előzték meg ezt az előadást.³³ Buchholz hamburgi színigazgató, még a világűrben lefolyó jelenetet is színre alkalmazta, melyet Paulay még mellőzött. A »Hamburger Fremdenblatt« terjedelmes, beható cikkben számol be az előadásról. Miután a darabot jelenetről-jelenetre végigelemezte és természetszerűen egybevetette nagy mintaképével, így folytatja: »Da Madách in der Tat ein Dichter ist, wurde sein ungarischer »Faust« ein ganz eigenartiges Werk. Bei Madách sind es die Dinge selbst, die erscheinen, bei Goethe die tiefsten Ursachen und innersten Beweggründe derselben. Madách hat seinen Stoff teils im »Faust«, zum grossen Teil in der Geschichte vorgefunden und brauchte seine Figuren nur hinzuzustellen. Aber *sein* sind diese Figuren. Ob der Dichter recht daran getan, den Adam in der Gestalt der diversen, historischen Helden wissen zu lassen, dass er Adam sei (ezt Madách nem is teszi) lassen wir dahingestellt... Die herrliche Übersetzung Dóczis, des Verfassers des »Kuss«, der bekanntlich als ungarischer und als deutscher Dichter berühmt und ein Meister ist, trug ein Erhebliches zu dem gestrigen, durchschlagenden Erfolg bei. Es ist sowohl des Anschauens in seiner grossartigen Ausstattung, nicht minder des Anhörens wert.«³⁴

Hogy a hamburgi kísérletnek nagy volt a sikere,³⁵ azt legjobban igazolja az a tény, hogy az egész előadást — színeszestül, diszletestül, — átültették Bécsbe. Ott a Burgtheater már 1888-ban színre akarta hozni a darabot, azonban Burckhard félt a költségektől és nem is merte egyidőben a Faust-tal játszani. Most azonban találkozott egy nagylelkű Mecénás, Eszterházy-herceg, aki a hamburgi előadást látta és az összes költségeket, vagy 40.000 forintot felajánlott, hogy a darabot a bécsiek is megismerhessék. Az »Ausstellungstheater« félig nyári színpadán játszották 1892 jún. 19-től okt. 7-ig elég sűrűn³⁶ és Buch-

³³ I. Dóczi levelét Kónyihoz, 1892. febr. 26.

³⁴ A. Weisse: Die Tragödie des Menschen. Hamburger Fremdenblatt, 1892. febr. 20.

³⁵ »Tragédia sikeréről Jauner ismételten küld lázas telegrammokat« — írja Dóczi már febr. 22. Kónyinak. Ugyanott: Jenőnek (Rákosinak) megírtam, nem voltam kinn Hamburgban, hogy Madách babérjait magamnak konfiskáljam, — mint rámfogják.

³⁶ I. Szép Ernő id. m. 60. 66. 1.

holz kitűnő rendezésében úgy a mű belső értékei, mint látványos külsőségei sok tetszést arattak. A bécsi napilapok többször írtak az előadásról, a »Neues Wiener Tageblatt« első nap három cikket is közölt: az előadásról, a mű gondolatairól és Madách életéről. Bécsben nemcsak a legelőkelőbb udvari körök nézték meg a darabot, a kiállítás alkalmából sok idegen is megfordult a színházban, kik innen vitték a dráma hírét világszerte. Bécsi minta szerint játszották Frankfurtban és Berlinben; Párisban, Londonban próbákat tartottak belőle, de csak utóbbi helyen jutott el az előadásig.³⁷ A hamburgi együttest pedig a császár-városból egyenesen elvitték Prágába, ahol a darab és a színészek folytatták diadalútjukat.

»Az ember tragédiája« színpadi és irodalmi sikere után Dóczi a 90-es években sokat foglalkozott egy »Magyar Anthologia« tervével, melyhez állandóan gyűjtötte az anyagot. »Ich kenne keine edlere Unterhaltung in guten, wie in schlechten Stunden, als mich mit der Übersetzung der besten ungarischen Poesie ins Deutsche und deutscher Originalien ins Ungarische zu befassen« — írja annak a tárcának a bevezetésében, mellyel a Neues Pester Journal-ban az *Aus ungarischen Dichtern* című cikksorozatot megkezdi. »Ich glaube, dass ich zu einer solchen Sammlung den besten Grund so lege, wenn ich mit einzelnen Produktionen von Zeit zu Zeit an die Öffentlichkeit trete und zwar vor ein Publikum, welches diesen Dichtungen von Haus aus am nächsten steht und zu einer Kritik am meisten berufen ist, welches nicht genug ungarisch kann, um die heimische Literatur zu verstehen und doch so viel, um sich für sie zu interessieren. Ich meine das deutsch lesende Publikum meines Vaterlandes«.³⁸ Már az előbbi években bemutatott volt néhány fiatalabb költőt,⁴⁰ innen kezdve főleg Arany- és Petőfi-versek következnek:

1893. febr. 1. Arany: „Brückenweihe“. Petőfi: „Kurzer Groll“ „Ein scheckiges Leben“ „Mein letzter Freund.

1893. febr. 21. Petőfi: „Die Csárda“ (Kutyakaparó), „Panyó Panni.“ „Wie schön ist die Welt“, „Bist du ein Mann“.

1893. márc. 16. Arany: „Rückblick“, „Linderung“, „Der öde Hof“, „In banger Stunde“. (Magányban).

³⁷ I. Voinovich Géza: Madách Imre és Az Ember Tragédiája. Budapest, 1914. 289. és 589. l.

³⁸ N. P. J. 1893. febr. 1.

⁴⁰ Ein ungarischer Lyriker címén Reviczky Gyula: „Der Tod des Pan.“ 1889. febr. 21. Kozma Andor: „Der Philister“. „Vergangene Liebe“ 1892. dec. 13.

1893. ápr. 2. Petöfi: „An die Braut“, „Ich bin ein Riese“, „Die Wolken“, „Schäferliebe“.

1893. ápr. 27. Petöfi: „Ich bin ein Ungar“, „Meine Lieder“, „Das Lied der Hunde“, „Das Lied der Wölfe“, „Herbstlied“.

1893. május 13. Arany: „Die Barden von Wales“ „Szondis Pagen“.

1893. június 29. Arany: „Keveháza“.

1893. aug. 10. Arany: „Das Mädchen von Erlau“.

1893. szept. 23. Arany: „Die Romanze vom Bienchen“. Székler Ballade: Anna Molnár.

1893. okt. 28. Arany: „Bahrgedicht“ (Tetemrehívás).

1893. nov. 5. „Kätschen Kádár“.

1894. szept. 28. Arany: „Der alte Herr mit dem Tamburin“ „Der Falter“.

Evek múlva Lévaý Józsefnek egy emlékünnepe alkalmával, 1911 nov. 19-én közrebocsájtja e poétának 3 versét: »Ernte« »Das Schicksal«, »Wir altern« és Grail Erzsébet Anthológiájában⁴¹ jelenik meg Vörösmarty: »Der alte Zigeuner«-ja.

Igy fordítgatott le Dóczi vagy 30—40 verset. De csak egy évtizeddel később, amikor a nyugdíjazott miniszteri tisztviselő visszatért kedves Budapestjére és ott új társadalmi környezetbe jutott, keletkezett egy különösen érdekes, gyűjteményes publikációja, mely csak Arany költeményeket foglal magában.⁴² Az 1902. és 1903. év tavaszi hónapjaiban Dóczi Abbáziában megismerkedett volt a költő menyével, Arany Lászlónéval. A nagyműveltségű, finomérzékű és szeretetreméltó hölgy társasága — kinek néhány évvel később Goethe fordításait is ajánlotta, — ihlette, úgy látszik, a legszebb Arany-versek átültetésére és azért neki ajánlotta fel azt a gyönyörűen kiállított, albumalakú díszkötetet, mely »mint kézirat« csak néhány példányban jelent meg és a felirat szerint »Arany Lászlóné tulajdona«. A hódolatnak valóban gyönyörű jele: méltó a költőhöz, kinek szólt és a költőhöz, kitől eredt.

Bizonyos, hogy líránk eme kisebb terjedelmű remekei a fordítót nem állították kisebb feladat elé, mint eddigi nagyobb-szabású drámai fordításai. Most kerek versegységek álltak előtte, mindegyik más-más hangnemben, hangulatban, a tárgyhoz simuló, egyéni versformában. Itt a költői szabadság a lehető leg-szűkebb határok közé szorult: a fordító munkája valóságos »Dienst am Genie« lett. Behatolni a versnek nemcsak a lel-kébe, hanem minden szavának, szólásának és mondatkötésének

⁴¹ E. Grail: Blüten der ungarischen Dichtkunst. Barmen, 1890.

⁴² Gedichte von Johann Arany, übersetzt von Ludwig Dóczi (Manuscript) h. és év n., (Budapest, 1903). összesen 23 verssel.

mondhatni nyelvi testébe, átérteni a költőnek minden rejtett és sejtetett mondanivalóját, veleérezni ihletet, meghatódást, lelkesültséget, iróniát és mindezt kifejezni más nyelv segítségével, melynek más a zenéje, színe, strukturája, melynek képei, képzetei más nép körében, más élet környezetében alakultak ki: ehhez nemcsak művész kellett, hanem a két nyelv mestere is. És Dóczi az volt.

Mondhatni, hogy Dóczi fordításai közül tán épen azok érik el a tökéletesség fokát, melyekben a szerkezet mesteriessége, a kifejezés tömör plaszticitása és a nyelv népiesen zamatos, mégis irodalmilag csiszolt magyarossága a legnehezebb feladat elé állították: *Arany balladái*-nál. Érezte ezt ő is, mikor egy tárcájában sajnálattal megállapítja, hogy teljes Arany-fordításunk még nincs, de meg is okolja ezt a hiányt: »Der Zauber und die Gediegenheit der Arany-schen Sprache schliessen eine adäquate Übersetzung aus. Höchstens einem Arany in deutscher Sprache, der auch ungarisch versteht, könnte es gelingen«. ⁴² Mégis hozzáfogott Arany átültetéséhez és győzte. Előtte már többen foglalkoztak több-kevesebb sikerrel Arany egyes lírai, vagy balladai költeményeinek német fordításával, ⁴³ de ki merte vagy tudta volna például a »Szondi két apródja« alliterációs szójátékait oly szellemesen visszaadni, mint Dóczi:

Mint hulla a hulla! veszett a pogány,
Kő módra befolyván a hegy menedékét,
Ő álla halála vérmosta fokán,
Diadallal várta be végét.

Wie fielen die Vielen vor Einem zurück,
Und füllten wie Blöcke des Hohlweges Wände!
Wie drohte dem Tode entgegen sein Blick,
Und rief triumphierend das Ende!

(Szondi's Pagen)

Megdöbbszent pontossággal érezteti az eredetinek lüktetését a »Bahrgericht«-ben:

Hellebardiere stelle er viere:
„Niemand lasst ausgehn, Niemand herein!“
— Wie, wenn die Mutter, die Schwester zur Türe
Käme zu pochen? „Antwortet: nein!“

⁴² Aus ungarischen Dichtern. N. P. Journal 1893. május 13.

⁴³ Ungarische Dichtungen von Johann Arany. Deutsch von Adolf Dux. Pest, 1861. (Katalin, Keveháza). — Gedichte von J. A. von K. M. Kertbeny. Gent, 1861. (18 vers) — u. a. von Ludwig Korodi. Kronstadt, 1863. (12 vers) Ungarische Dichtungen, von A. Spóner. Leipzig, 1880. — Balladen von J. Bruck. Budapest, 1896. — Dóczi után: J. A. 's ausgewählte Gedichte, von Adolf Handmann sen. h. és év n. (1908) I. Dengi János: Arany német nyelven. Egri áll. főreálisk. 1912/3 évi érejtője.

»Agnes asszony» kezdő szakaszaiban szellemesen még fokozza az antithesist:

Weisses Linnen, blutig Linnen,	Weisses Linnen, reines Linnen.
Blutig fliesst der Bach von hinnen.	Und der Bach fliesst <i>klar</i> von hinnen.

»A walesi bárdok» rövid félsorait néha körülírja, magyarázgatja:

Kunyhói mind hal'gatva, mint	Keine Klage tönt, der Tod versöhnt,
Megannyi puszta sir.	Und Hütt' und Grab sind stumm.
Ah! lágyan kél az esti szél	Wie hauchst Du lind, o Abendwind,
Milford öböl felé,	Von Milfords Buchten her,
Szűzek siralma, özvegyek	Doch Witwenjammer, Mädchenschmerz
Panasza nyög belé!	Trägst du zurück ins Meer!

V. ö. vele pl. a száraz *Bruck*-féle fordítást (13 l.):

Ja, milde weht der Abendwind
Im Busen von Milford;
Man hört der Mädchen Weinen und
Der Wittwen Klagen dort.

Belső rímeket ismételtén költ Dóczi:

Montgomery, a vár ura	Auf nimmt den <i>Tross</i> Montgomery's
Elő egy welszi bárd!	Ein <i>Barde</i> mit weissem <i>Bar</i> t. [Schloss.

Különös szerencsével utánozza a »Keveháza» ódon színezetű hangfestéseit:

Mért vijjog a saskeselyű?	Was kreischt der Geier, krächzt der Rab',
Mért szállong a turul s öiyű?	Was kreist der Turul auf und ab,
Hadintéző, baljós madár,	Kriegvögel, wild und deutungsbang,
Széles Dunának partinál?	Den breiten Donaustrand entlang?

Szintén régiesnek, de kissé merevnék hangzanak *Kertbeny* sorai: »Die Hunnenschlacht»-ban (36 l.)

Was kreischen die Falken so laut und schrill?
Was wiegen die Geyer sich hoch und still,
Die Schlachtenverkünder, des Unheils Pfand
Dort über der breiten Donau Strand?

Természetesebb, festőibb *Spóner* (93. l.) fordítása:

Was braust der Falk, die Geierschar?
Was fliegt und kreischt der Schlachtenaar?
Der Unheilvögel allerhand
Entlang den weiten Donaustrand?

Magyar népetimológiát ügyesen elnémetesít:

Miért a hegy, miért a sik,
Kelenföldének mondatik.

Deshalb der Berg, deshalb das Thal,
Kelen, die Furt, heisst heutzumal.

Kertbeny egészen mellőzi ezt a két sort, *Sponer* kissé ügyetlenül ülteti át:

Drum *Kelenerde* wird genannt.
Seither der Berg, umher das Land.

Merészebb nyelvi változtatással, de az értelemnek hű kifejezésével fordít Dóczi a »Hídatvas«-ban:

„Én a quaternót elszalasztám!“
„Én a becsületet, — pedig
Viseltem négy évtizedig.“

„Mir fehlte Eins nur zum Quaterne!“
„In meine Ehre riss ein Loch
Und trug sie vierzig Jahre doch.“

Jön egy fiu : „Én most tanulám
Az elsőt: pénzem elfogyott:
Nem adtak: ugrom hát nagyot!“

Ein Knabe ruft : „Lateinisch schwierig,
Und viel zu klein das Taschengeld,
Darum Ade, du schöne Welt!“

Kevésbé sikerültek mindazok a balladák, melyeknek versmértékét többé-kevésbé megváltoztatta; ilyenek pl. »Zách Klára« és főleg »A méh románca«.

Kitűnően élte magát bele Dóczi a »Fülemüle«-nek hol humoros, hol szatirikus, hol érzelmes hangulatába. Milyen közvetlen, népieskedő hangú mindjárt a bevezetése, mintha Wilhelm Busch-t, a nagy német humoristát olvasnók:

Lebten um die Theiss herum
Zween Nachbarn: Paul und Peter.
Wie sie lebten, zeigt sich später
Einem hohen Publikum.

Kertbeny (113 l.) hasonló szándékkal, de jóval kevesebb sikerrel fordítja:

Lebte, — wo? macht Niemand heiss —
Einst ein Landmann an der Theiss,
Paul genannt; und Peter hiess,
Dessen Grund an seinen stiess.
Diese kurze Fabel soll
Sein des Lob's der Beiden voll.

Csupa lira a fülemüle melódikus himnusza:

Dankte mit dem ersten Schlag
Für den schönen Feiertag,
Dann für Luft und Duft und Tau,

Für den Himmel, sanft und blau,
Für den Baum, der sie versteckt,
Wo ihr liebes Weibchen heckt,

Für die Wonne, die so mild
Ihr im vollen Herzchen schwillt,
Kurz für alles, das da lebt
In ihr, um sie prangt und webt,
Für die ganze Herrlichkeit,

Weit und breit,
Deren Pracht
Zweifelsohne
Ihr zum Throne
Ihr allen nur ward gemacht. . .

A befefező »tanulság«-nak, melyet Kertbeny a 60-as években le sem mert fordítani, komolykodó a hangja:

Sich, zu streiten
Brüder schämen,
Zwistigkeiten
All ein gütlich Ende nehmen.
Wegen nichts sich anzuklagen

Auf sich fressen, tot sich schlagen,
Wär jetzt unerhörte Tat.
Wo auch fände sich indessen
Heut' zu Nachtigalprozessen
Irgend noch — ein Advokat?

A balladákon és a balladaszerű költeményeken kívül Dóczi Aranynak csak néhány bölcselkedő költeményét fordította le, nagyrészt a költő későbbi éveinek, az »Öszikék«-kel egykorú terméséből. Csupa olyan verset, melyekben Arany hazafiúi, vállalási és emberi nagyságának kíván hódolni: »Meinem Sohn«, »Rückblick«, »Linderung«, (Enyhülés), »Der öde Hof« (Az elhagyott lak), »In banger Stunde« (Magányban), »Der alte Herr mit dem Tamburin«, »Der Falter«, »Woher? Wohin?« Ezen versek rezignált, méla, mégis biztató gondolatsorait különös szeretettel fordítja le az öregedő költő. Néha Dóczi a tartalommal szinte túlterhelt sorokat egyszerűbbé, áttekinthetőbbé, a német közönségnek mindenesetre olvashatóbbá teszi, — anélkül, hogy akár árnyalati eltérést engedne meg magának a szöveg jelentésétől.

Majd, ha játszó társaid közül
Munka hí el — ugy lehet, korán —
S idegennek szolgál sz eszközül
Ki talán szeret . . . de mostohán!
Balzsamul a hit malasztja légyen
Az elrejtett néma könnyeken.
Kis kacsóid összetéve szépen,
Imádkozzál, édes gyermekek!

Wenn Dich einst, vielleicht nur allzufrüh
Von Gespielen ruft des Lebens Müh,
Und du fremdem Wunsche und Verdienst
Ohne Lieb und Lob zum Werkzeug dienst,
Sei es Glaube, der Dir Balsam spende,
Wenn verstohlen, heiss die Thräne rinnt:
Falte fromm die lieben, kleinen Hände,
Bete, bete, mein geliebtes Kind!

(Fiamnak)

Magát a refrént igen szépen, egyszerűen adja vissza Kórodi, (18. l.),

Falte liebes Kind, die kleinen Hände,
Schick zum Vater auf ein fromm Gebet!

míg *Handmanné* (6. l.) nehézkes:

Faltend deine Händchen, frommergeben,
Bete, bet' zu Gott, lieb Söhnchen mein!

Az »Enyhülés« utolsó versszaka klasszikus példája annak, hogy a magyar nyelv adta és Arany fokozta szűkszávúság mi-
képen olvad fel Dóczi értelmező nyelvén kétszer annyi német
szóvá:

Sivatagja életemnek!

Van pihenő rajtad;

Vészes hullám, sziv-hajómat

Nem szünetlen hajtod.

Du auch, Wüste meines Lebens,

Du auch hast Oasen;

Du auch, Meer, auf dem mein Herz treibt

Kannst nicht ewig rasen.

Elmélkedések súlyos sora könnyebb, világosabb folyást vesz
a »Magány«-ban, melynek benső tartalmát is jobban kifejezi
a Dóczi-féle cím: »In banger Stunde«.

Óh mert tovább e kétség türehtetlen,

A kockarázás kinját érzünk.

De nyujtanók a percet, míg vetetlen

A szörnyű csont, ha rajta mindenünk.

Egy lépés a gomolygó végtelenbe,

Holott örvényzik a lét, a halál:

És mi fogódzunk a hitvány jelenbe:

Tarts még egy kissé, gyenge szalmaszál!

Denn ach, wie unerträglich auch ein Sehnen

Zum Sturz der Würfel, zur Entscheidung drängt,

So möchten wir den Augenblick doch dehnen,

Wenn Alles, Alles an dem Wurfe hängt.

Ein Schritt — und auftaucht, was im Abgrund ruhte,

Tod oder Leben gährt im Nebelqualm.

Da klammern wir uns noch an die Minute

Und flehen: Halte, letzter Hoffnungshalm!

A költő életpályájának híres filozófiai egybefoglalása: »Hon-
nan és hová?« Dóczinál is magvasan, néha homályosan, mégis
szabatosan hangzik:

Földi pályám' a mi nézi:

Annak immár vége lesz,

Vissza senki nem idézi;

S rövid foglalatja ez:

Mély homályban, éjféli tájban,

Kis fény is ha nagnak tetszik.

Hogy a föld körén bolyongtam:

Egy barázdát én is vontam.

Wie mein irdisch Sein verfließt,

Dess' gedenk ich ohne Schrecken.

Niemand kann es neu erwecken

Und sein kurzer Kern ist dies:

Wie des kleinsten Licht Gefunkel,

Heller scheint in nächt' gem Dunkel,

Hab auch ich in kurzem Bogen

Eine Furche Licht gezogen.

Összegezve az Arany-fordításokról mondottakat, bátran el-
fogadhatjuk Dengi János értékelését, ki egybevetve Arany összes
műveinek német fordításait, arra a megállapításra jut, hogy

»Dóczi messze kiválik Arany többi fordítói közül, ő köztük az egyetlen, aki a formai tökéletesség szempontjából is Aranyhoz méltó fordításokat adott.. Amellett minden ízében költői marad s bár mindenkor Aranyt adja vissza, műfordításai — joggal mondhatnók, — a német irodalomnak is kiváló becsű, önálló alkotásaivá lettek»..⁴⁴ Annál inkább **kell** fájlalnunk, hogy épen az Arany Lászlónénak ajánlott verseskötet, Dóczi legérettebb munkáinak foglalatja, soha könyvkereskedői forgalomba s így külföldre nem jutott el.

Dóczi fordítói eljárásának jellemző tulajdonságait megtartja persze akkor is, mikor nem Aranyt, hanem Petőfit, vagy a magyar népdalokat fordítja, amikor a kimért numerositas és pregnáns kifejezőmód helyett közvetlen egyszerűsége és népies természetességre kell törekednie. Dóczi ezt is eléri; igaz, megglehetősen szabadságok árán, mikben őt a népdal és Petőfi kevésbé feszélyezik, mint a mesterének érzett Arany.

»Megy a juhász számaron» ismert utolsó versszakát pl. következőképen fordítja:

Was konnt er tun? Im bittern Groll
— Es war ein trautes Mädel —
Schlägt er den krummen Schäferstab
Dem Esel um den Schädel.

Itt nemcsak a krumm jelző új, hanem az egész második sor parenthesesé.

Eros versenytársa a Petőfi-fordításokban *Neugebauer* László,⁴⁶ kinek verse jobban megfelel az eredetinek:

Was erübrigte zu tun da dem armen Toren?
Haut vor Gram dem Esel derb eines um die Ohren.

Pontosan követi Dóczi az eredetinek minden árnyalatát a »Ha férfi vagy...» c. versben, ha Demosthenesből Cicerot is csinál:⁴⁷

Ha férfi vagy, légy férfi,
S ne szád hirdesse azt,
Minden Demosthenesnél
Szebben beszél a tett.

Bist Du ein Mann, so sei ein Mann,
Dein Mund nicht soll's verraten,
Kein Cicero so reden kann,
Wie stumm vollbrachte Taten.

A népdalszerű »Mein Weib«-ben⁴⁸ (Ezrivel terem a fán a

⁴⁴ Dengi János: id. m. 20. l.

⁴⁵ Dioskuren I. 99. (Der Schäfer); N. P. Journal 1893. ápr. 2. (Schäferliebe)

⁴⁶ Gedichte von Alexander Petőfi. Aus dem Ungarischen von L. Neugebauer. Leipzig, 1910.³

⁴⁷ N. P. Journal, 1893. febr. 21.

⁴⁸ Dioskuren I. 99. l.

meggy) ügyesen alkalmazza az egyszótagú rácsapó rímet, minden mesterkéeltség nélkül keltvén az akasztófahumor hangulatát:

„Trägt der Weichseln tausendfach die	An der einen schon zu viel ich
Au.	hab,
Hab ich doch ein einzig Weib zur	Bringt mich über kurz und lang ins
Frau,	Grab.—

Kitűnően sikerül Dóczinak a népies szólásokkal, magyaros színekkel gazdagon díszített »Kutyakaparó«-nak az érzékeltetése, melyet ő csak »Die Csárda«-nak címez:⁴⁹

Kivül-belül szomoru csárda ez	Ein Jammerhaus, die Csárda da
A kutyakaparó:	Zum Hundekratz geheissen.

A vén csaplárosné leírása szintén érdekes:

Noha ötven-ötvenöt esztendőn	Man gibt ihr leicht das Doppelte
Még nem igen van túl,	Von ihren fünfzig Jahren ;
Boglyas fakó haja beillenék	Hoch sträubt sich wie ein Schober Raps
Repce-petrencének.	Ihr Haar das fahle, bleiche.

Viszont sehogy sem lehet székelvényeknek elfogadni a »Kätchen Kádár«-t és kedvesét, a »Junker Niklas von Gyula«-t,⁵⁰ — ilyent Dóczi későbbi éveiben nem is írt volna.

Hogy a népdalokban, ahol a magyaros ritmus pattogása zeneileg is ráirányítja a költő figyelmét az ütemek elejére és végére, Dóczi önállóan is szaporítja az alliterációk, középírmek számát, azt már az Arany-fordításoknál is észlelhettük.

„Sie gingen und gingen einander gesellt
In den Wald, in die wilde weite Welt. (Anna Molnár)⁵¹

Egyszerűbben, zengzetes gondolatrítmussal:

„Wir mähen zusammen ein grosses Stück,
Wir kommen zusammen ins Dorf zurück,
Wir wandeln im Kühlen Arm in Arm,
Wir kommen nach Hause verliebt und warm.“ (Geh Röslein nicht)⁵²

⁴⁹ N. P. J. 1893. február 21.

⁵⁰ Dioskuren III. 213. és N. P. J. 1893. nov. 5.

⁵¹ u. o. III. 209. és N. P. J. 1893. szept. 24.

⁵² u. o. III. 216. l.

VI.

Dóczi utolsó évei Budapesten. (1902—1919.)

Baráti köre. Magyar műfordításai: Faust, Schiller-versek, Wallenstein, Goethe-versek. 70. születésnapja. Halála.

Dóczi, akit a király 1900-ban, hivatali pályájának betetőzéseképpen »németkeresztúri« előnévvel bárói rangra emelt, kevéssel később (1902) nyugdíjba ment. Azonnal visszasietett Budapestre, melyet igazi otthonának tekintett és ahol bécsi tartózkodása idején is állandó lakást tartott. Már 25 évvel azelőtt írja barátjának, Winternitznek:¹ »Paris, London schwirren mir im Kopf herum, dahinter taucht Wien wie ein ferner Ruhepunkt auf, noch ferner winkt mir Budapest, als ein Ort, wo ich ruhig sitzen und schaffen sollte«. Valóban, nemcsak pihenni tért haza a magyar fővárosba, hanem hogy alkosson és befejezze azt a munkáját, melyet élete főművének tekintett: a német klasszikusok magyar fordítását.

Budapesten sok barátja és tisztelője nagy örömmel és melegséggel fogadta. »Nem lehetett őt nem szeretni« — mondja *Alexander B.*³ Kedvessége, szeretetreméltósága minden társaság dédelgetett kedvencévé tették. Rövidesen a Lipótvárosi Kaszinó elnöke lett, több asztaltársaság középpontja és miután a Kisfaludy-Társaságnak már 1887. óta tagja volt, most a Petőfi-Társaságba is beválasztották. Sokat érintkezett továbbra is az Andrássyakkal, kiknek szomszédságában lakott, barátja, Herzog Péter báró palotájában évekig ingyenes lakást élvezett. Igen szívélyes viszonyt tartott fenn, mint már említettük, özvegy

¹ A Fremdenblatt munkatársa és a külügyminisztérium sajtóosztályának tisztviselője, tehát Dóczi kartársa.

² 1876. jun. 9. Megjelent Pester Lloyd, 1919. dec. 14. Morgenblatt.

³ Hét. 1890. évf. 22. sz.

Arany Lászlónéval, aki a legelismerőbb szavakkal nyilatkozott előkelőségéről, szellemességéről, jószívűségéről és előzékenységről. Kiadója, Wodianer Albert házában majdnem mindennapos vendég volt, velük ment nem egyszer nyaralni is. Épen olyan benső barátság fűzte szerkesztőihez, Bródy Zsigmond és Lajoshoz, kik benne lapjuk díszét tisztelték.

Másik régi, meghitt barátja volt *Kónyi* Manó, akinek életpályája bizonyos tekintetben hasonlított az övéhez, aki azonban sokkal egyszerűbb, puritánabb viszonyok közt élt. Ő is szegénysorsú zsidó családból származott, mégis elég korán Deák, majd Andrássy bizalmasa lett, kik főleg éles judiciumaért és feltétlen megbízhatóságaért tartották nagyra. Kónyival különösen politikáról szeretett eszmét cserélni. Az újabb államférfiak nem igen nyerték meg tetszését, Dóczi ideálja id. Andrássy gróf maradt. Amennyire állása, mint volt minisztériumi főtisztviselő, megengedte, kritikát is gyakorolt a magyar és külföldi politika fölött. A Balkánháború idején a »Neues Pester Journal«-ban megjelent L. D. vezércikkeivel néha nemzetközi publicitásra tett szert. Amikor ezen előjátékok után maga a nagy dráma megkezdődött, kezdetben őt is az általános lelkesedés és a nemzeti tettekkészség fogta el; utolsó tárcája⁴ még a közeli győzelem reményében íródott, de csakhamar minden bizakodása elmúlt és sokszor mondogatta:⁵ »Ennek nem jó vége lesz!«

Az új otthoni környezetben, magyar társasági urak és hölgyek körében, Dóczi irodalmi működése is új irányt vesz. Bekapcsolódik a Magyar Tudományos Akadémiának, és még inkább a Kisfaludy-Társaságnak abba az évtizedek óta folytatott tervszerű munkásságába, mely a külföldi remekírók megszólaltatását magyar nyelven tűzte ki feladatául. Ezen a téren Dóczi már sokkal kevesebb hitsorsosával találkozott, mint német fordításainál. Ezt a területet eddig legelső klasszikusaink: Vörösmarty, Petőfi, Arany, Gyulai, Szász Károly, Lévy József, Vargha Gy., Jánosi Gusztáv, Györy Vilmos, Csiky Gergely és mások művelték és csak Dóczival egyidőben lépett fel néhány fiatalabb zsidó kortársa is: Radó Antal, Huszár Vilmos, Feleki Sándor és Ignótus. Dóczi különben most már »százszázalékos« magyarnak érezte magát s hívatottnak arra, hogy a magyarság kulturális emeléséhez kipróbált erejével hozzájáruljon. Már költeményei-

⁴ Friede. N. P. Journal, 1915. jan. 1.

⁵ Rokona, Sarlós József hirlapíró közlése.

nek előszavában említette, hogy idegennyelvű remekművek megmagyarosítása neki valóságos gyönyörűség volt, »olyan munka, melyet lázas kedvteléssel végzek; melyben a törekvés maga is jutalom, a siker pedig jobban esik, mint bármely taps, melyet saját munkáimmal arathatnék».⁶ Fiának, Dóczi Péter bárónak, közlései szerint, apja mindig azzal büszkélkedett legjobban, hogy klasszikus műfordításaival nemzetének időálló kincset adományozott. S amint az előbbi években a magyar irodalomnak legelső remekeit kívánta a külfölddel megismertetni, úgy most a német irodalom klasszikus korszakának legjelentősebb alkotásaihoz nyúlt, azzal a kifejezett ambícióval, hogy valamint Goethe görög szellemet közvetített népének, ő a német klasszicizmus szellemével termékenyítse meg a magyar irodalmat. Minthogy Dóczi irodalmi munkásságának magyar része dolgozatunk tárgyán kívül esik, e helyütt — a teljesség kedvéért, — csak röviden említem meg magyar műfordításait.

Első helyen köztük Goethe »Faust»-ja áll. Nemcsak kronológiai tekintetben, mert vele — mint fenn említettük, — már a Kávéforrás idején kezdett foglalkozni,⁷ hanem mert e hatalmas drámai költemény magyar színpadra hozatalában is nagy szerepe jutott Dóczinak. 1873-ban jelent meg a tragédia I. része,⁸ ugyanabban az esztendőben egy változatlan, népies kiadása Ráth M. »Családi Könyvtára»-ban.⁹ A barátok, mint »tökéletes» alkotást újjongták körül, de a »Figyelő»¹⁰ elfogulatlan bírálója kimutatta, hogy Dóczi nem tud magyarul és nem járatos a »német mythológiában» sem: egyelőre még csak ösztönszerűen énekel, mint a madár.. Dóczi érzi is a gyengéit, állandóan csiszolgat, javítgat munkáján, még bécsi évei alatt is, ahonnan érdekes levelezést folytat Paulay Edével a mű színrehozatala ügyében. Mint a Nemzeti Színház könyvtárában levő levelekből kiderül,¹¹ Dóczi a »Faust» olyan előadását tervezte, mely nem fejeződött volna be az I. rész »fájdalmasan bántó» végével, hanem a II. részből néhány jelenetet kurtítva, álom képében mutatott volna

⁶ Költemények. Budapest, 1890. Előszó, k. lapon.

⁷ I. erre vonatkozólag Rákosi: Emlékezések, II. 23., III. 95.

⁸ Faust. Goethe tragédiája, ford. Dóczi Lajos, Budapest 1873.

⁹ A magyar nemzet jutányos családi könyvtára. Pest, 1873.

¹⁰ Závodszy Ferenc: Faust magyar fordítása Dóczi-tól. Figyelő 1873.

10. 11. sz.

¹¹ A leveleket Pataki József könyvtáros úr volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

be, melyekhez szervesen csatlakozott volna »Faust» »boldog perce» és kibékítő halála. Bár Dóczi a szükséges fordításokat mind elvégezte, az 1887-iki első előadás¹² mégis csak az I. részt hozta színre.¹³ Dóczi még most sem tette le Faust fordítását, szinte egészében átalakította, míg 1900. újévre harmadik kiadásban is napvilágot látott.¹⁴ Ha az 1873-ban megjelent első kiadás még sokhelyt a Ballagi-szótár csinált magyar nyelvét érezteti, ez már folyékonyabb, magyarosabb, de egyúttal szababbb, néha laposabb is.

Az utolérhetetlen magasságokban trónoló Goethe után az »isteni» Schiller-hez fordult, — amint Dóczi házatáján, a Hét-községek zsidó utcáiban rajongva nevezgették. Schiller volt valószínűleg első szellemi tápláléka széplelkű anyja ajkáról, vele foglalkozott önképzőkori zsengeiben és Költeményei¹⁵ kiadásában is helyet foglal a »Harang» fordítása. Most (1902) Pesten első dolga, hogy *Schillert, az epikust és lírikust* a maga egészében nyújtsa magyar nyelven,¹⁶ noha alig 10 évvel azelőtt a Kisfaludy-Társaság már kiadta a költő ilynemű oevrejének javát.¹⁷ De Dóczi nincs megelégedve sem az eddigi fordítások teljességével, sem jellegével, lévén Dóczi fordítói főelve: a vers fordítása első sorban »költemény» legyen. A kritika ismét két pártra oszlott: a feltétlen hódolók mellett, kiknek sorát a komoly Keszler József vezette,¹⁸ a szigorú bírálók is megszólaltak.¹⁹ Nem is lehetséges, hogy egy munka, mely a legkülönbébb értékű verseket felfeleli, (Schiller dagályos ifjúkori verselményeit sem mellőzte Dóczi), mindvégig egyenlő értékű, egyenletes legyen.

A Schiller-centennáriumra Dóczi kedvencét legerősebb oldaláról, mint drámairót, akarja bemutatni. Szokása szerint ismét a leghatalmasabb drámai alkotásához fordul: a *Wallenstein trilogiá-hoz*.²⁰ Mintha csak ki akarta volna próbálni erejét a »Tá-

¹² 1887. ápr. 1.

¹³ I. Sógópéldányát a Nemzeti Színház könyvtárában.

¹⁴ Dóczi Lajos munkái. II. köt. Budapest, é. n. (1900.)

¹⁵ I. Költemények id. h. 125 l.

¹⁶ Schiller költeményei. Fordította és bevezetéssel ellátta Dóczi Lajos Budapest, é. n. (1902)

¹⁷ Schiller költeményei. Fordították Szász Károly, Vargha Gyula, Váró Ferenc. Budapest, 1890.

¹⁸ Keszler József: Dóczi Schillerje. Magyar Nemzet, 1902. évf. 306. sz.

¹⁹ Trencsény Károly: Dóczi Schillerje és egyik magasztalója. Budapesti Szemle, 1903. évf. 114. sz.

²⁰ Wallenstein, drámai költemény három részben, írta Schiller, ford. Dóczi Lajos. Budapest. é. n. (1905)

bor» népies, erőteljes jelenetein, épügy mint a »Piccolominik» érzékeny családi történetén és a tragédia befejező részének misztikummal telt páthosán. Valóban eredetiként hat ez a fordítás, mely ebben a formában a Nemzeti Színház színpadát is meghódította.²¹ Aki a kapucinus barát szójátékos, magyaros fordulatait olvassa, alig gondolná, hogy azok idegen szókötések szinte hű átültetései. Wallenstein-nel szemben el is némult a kritika; még az Erich Schmidt-féle »Jahrbücher»-ek bírálója is megjegyzi: »Einen sinnreicheren Gruss hätte Ungarn zur Schiller-feier kaum entbieten können»..²²

Schiller után Dóczi még egyszer visszatér Goethehez és 1906-ban kiadja *Goethe lírai költeményei*-nek teljes fordítását²³ noha Szász Károly anthológiája az Akadémia kiadásában²⁴ már 30 éve közkézen forgott. Három esztendő megfeszített munkáját szánja fordítói pályája befejezésének.²⁵ Özv. Arany Lászlónénak, immár Vojnovich Gézánnak, ajánlja e könyvét, »a legnemesebb, és legjóságosabb asszonynak, benső hálám, tiszteletem és barátságom jele gyanánt». A kötet bevezetésében összeveti a maga fordítását a Szászéval, kinek frissen hantolt sírjához nem kíván »kritikai párhuzammal közeledni. Amaz — úgymond Dóczi — inkább etikai, mint esztétikai mértékkel mérte Goethe verseit, egyes csoportokat, pl. a szonetteket és a római elégiákat egészen mellőzte. Ő viszont e legnehezebb műfajjal is megbirkózik, lefordítja a »West-Östlicher Divan» néhány, külön magyarázatot megkívánó darabját, sőt azt a híres Hatem-verset is, melyben e név helyett Goethe neve talál a rímbe. A fordítások legnagyobb része valóságos remekmű. Megjelenésükkor immár összefoglalólag úgy nyilatkozhatott a Pester Lloyd recensense:²⁶ »Er hat ein Stück seines Lebens, seine ganze Seele daran gewendet, sich seiner eigenen Persönlichkeit zu entäussern, in den Geist, in die Stimmungen eines fremden Genies sich zu versenken und einzuleben».

A »mások lelkének átélője» azonban élő test, társas lény

²¹ 1904. dec. 29.

²² E. Schmidt: Jahrbücher für neuere deutsche Literaturgeschichte. Berlin, 1905. évf. 632. l.

²³ Goethe költeményei. Ford. Dóczi Lajos. Budapest, 1906.

²⁴ Szász Károly: Goethe költeményei. Budapest, 1875. Két kötet.

²⁵ Goethe költeményei. id. m. Jegyzet. V. l.

²⁶ Max Ruttkay-Rothauser: Dóczi's neue Goethe-Übersetzungen. Pester Lloyd, 1906. március 6.

is volt. Goethe verseinek kibocsátása után főleg önmagával volt már elfoglalva az öregedő báró. A múlt emlékeit különösen Rákosi Jenővel szerette felidézgetni, kivel megújította a régi — közben politikai, világnézeti okokból megzavart — barátságot. Rákosi volt majdnem az egyetlen, aki Budapesten tárcában megemlékezett Dóczi 70. születésnapjáról,²⁷ melynek megünneplését a költő Dóczi kikérte magának. Azokban a vészterhes, háborús napokban, amikor ő maga is súlyos betegségben szenvedett, nem akart semmi jubileumról sem tudni. Bécs irodalmi körei mégis többfelé megemlékeztek róla. A Neue Freie Presse két terjedelmes cikket is közölt,²⁸ melyek Dóczi tüneményes pályafutásának okait és rugóit kutatták. »Pedig — mondja Rákosi, — Dóczi végeredményben inkább a miénk, mint Bécsé. Nemcsak itt termett meg annak, ami lett; nemcsak itt gyulladtak ki lelki és művészi tüzei szokatlan fényben; nemcsak magyar benyomásokból merítette inspirációját, hanem dolgavégzetten, egy nevezetes hivatalnoki karrier után, egy császárváros minden varázsának háfat fordítva, ide jön haza Budapestre és itt él évek óta közöttünk».²⁹ Ugyanitt következőképen rajzolja meg Dóczi tehetségének képét: »Annyi volt a tehetsége, annyiféle is, oly vonzó, kedves, félszeg, hatalmas és briliáns és annyi az egyéni gyengéje, hogy máig sem szűnt meg gyermek lenni, (ami az irodalmi életben a legtökéletesebb fogalom). 70 éves korában valószínű csodagyermek. Kevesen írtak jobban és dolgoztak többet, mint ez a természetből lustának és kényesnek szánt poétaember, aki két főváros között ingadozott ide-oda, két nemzet között lebegett a levegőben, két nyelvnek iparkodott és tudott a mestere lenni».

Igy tehát a 70 éves költő nolens-volens a közérdeklődés előterébe lépett néhány hétre. Mély melanchóliával, de nem minden meghatottság és megelégedettség nélkül írja Winternitz barátjának: »Ich habe Hunderte von Briefen und Telegrammen bekommen, in meinem von Blumen, Kränzen und Geschenken gefüllten Saal (!) viele Freunde und Freundinnen empfangen, geistvolle, einfache, simple und poetische Begrüssungen durch-

²⁷ Rákosi Jenő művei Budapest, 1927. Tárcák, XI. kötet 146. l.

²⁸ B. E.: Dóczi. Ein Dichter, ein Publizist, ein Politiker és W.: L. Dóczy. N. Fr. P. 1915. nov. 28.

²⁹ Rákosi: Tárcák i. l.

gelesen»..³⁰ Mégis elszomorodva folytatja: »Ich war entsetzt und beschämt, nach 10-jähriger Vergessenheit und bequemer Resignation als berühmter Mann begrüsst, gefeiert und beschenkt zu werden».. Csak egynek örült igazán. Meggyőződött róla, hogy egy csomó ember még mindig szereti: »Ich lebte mich, da ich alles »Verführerische« verloren hatte, in den Glauben hinein, dass mich im Grunde niemand mag. In diese graue Stimmung hinein fiel das stille Jubiläum, wie ein Bündel heller Sonnenstrahlen und zeigte mir, dass ich geliebt, verhätschelt, gestützt, gefördert worden bin, wie wenige und dass allerlei Erfolge, wie Rang, Name und kleines Hineintupfen in grosse Ereignisse gar nichts sind im Vergleiche zu dem Gefühle, mit so vielen, guten Menschen verknüpft gewesen zu sein, die fast alle ein wenig lächeln, wenn sie an mich denken»..³¹

Az ebben az önvallomásban megnyilatkozó lemondó hangulat nemcsak az öregedéssel együttjáró általános melanchóliának, a családban való magáramaradottságnak és irodalmi téren elmaradhatatlan csalódásainak volt a következménye és kifejezője. Első sorban súlyos testi szenvedések okozták, melyeket a népe katasztrófáján érzett lelki bánat még csak fokozott. Már évekkel ezelőtt panaszkodott szörnyű fájdalmakról a beleiben és arról az aggodalmáról, hogy friss és fürge eszét, melynek mindent köszön, elveszítse.³² Most egyik lába meg volt bénulva és halála előtt amputálni is kellett.

Betegágynál gyakran felkereste egy másik barátja, *Beöthy Zsolt*, ki valamikor elég szigorúan bírálta meg drámáit, de most hű szeretettel kitartott mellette. *Beöthy* jelen volt a halálánál is, mely a héber bibliával a kezében érte utol. *Dóczi* 1919 augusztus 28-án húnyt el, röviddel a vörös rémuralom bukása után. Ujságok nem jelentek meg, melyek haláláról tudósítást, életéről méltatást közöltek volna. *Koporsójánál Kozma Andor* beszélt a *Kisfaludy-Társaság* nevében, búcsút véve a baráttól, a költőtárstól és főleg a magyar embertől.³² A *Kerepesi temetőbe* temették el.

Csak hónapok múlva értesült a nagy nyilvánosság *Dóczi* ha-

³⁰ Levél 1915 dec. 12-ről. Megjelent *Pester Lloyd*, 1919. dec. 14. Briefe von Ludwig Dóczi. Mitgeteilt von J. Winternitz.

³¹ U. o.

³² Levél *Winternitz*hez u. o.

³³ *Kisfaludy-Társaság Évkönyve* LII. kötet.

láláról és akkor a lapok rövid megemlékezéseket, vagy fordítói szemelvényeket hoztak nekrológ helyett.³⁴ Érdekes ma, tizenhárom év távlatából, lapozgatni annak az évnek »Litterarisches Echo«-jában. Öt magyar íróat parentál el,³⁵ kik az utóbbi időben elhaláltak: Adyt, Kaffka Margitot, Berczik Árpádot, Zempléni Árpádot és Dóczyt; az előbbiekkal pár szóval végez: »der bedeutendste von ihnen war Ludwig Dóczy«, — és több sorban méltatja.

Maradt-e utána irodalmi hagyaték? Valószínűnek látszik, hisz Goethe verskötetének megjelenése óta nem bocsátott ki új munkát a Neues Pester Journal-beli tárcákon kívül, melyek — igaz, — elérték az évi 20—30-as átlagot. Épen utóbbiakban van többször szó irodalmi tervekről és főleg »Emlékiratok«³⁶ készítéséről. A fiához ez irányban intézett kérdésemre azonban nemleges választ kaptam.

³⁴ Neues Pester Journal pl. a Brückenweihe-t; Sebestyén Károly: Dóczy Lajos. Komédia, 1919. szept. 25.; L. Hatvany: Ludwig Dóczy. Neue Freie Presse 1919. aug. 30.

³⁵ J. Peisner: Ungarischer Brief. Das litteratische Echo. 1919 évf. 682 l.

³⁶ l. »Der Weg zum Ungartum« N. P. Journal 1907. május 26.

VII.

Dóczi pályája és egyénisége.

Az asszimiláció sikere. Magyar öntudatra ébredés a Bach-korszakban. Realizmus és romanticizmus. Konzervatív beállítottság. „Minderwertigkeitsgefühl”, zsidó önirónia. Személyes érintkezés.

Ime, egy élet, egy pálya. Befejezett élet, kerek pálya: egy korszak emelkedése és hanyatlása. Két nagy nemzeti katasztrófa határolja életét. Mikor Világosnál úgy látszott, kialszik Magyarország szabadságának világító fátyla, akkor járta gyermekcipőit Dóczi Lajos és mikor befejezte földi pályafutását, ismét úgy látszott, vele teszük sírba Nagymagyarországot. De ez a 75 esztendő Magyarország békés aranykorát jelentette, melynek fénypontjait a 67-es kiegyezés és 96-os millénium alkotják. Boldog volt a kor, szerencsések az emberei, kiket a közélet emelkedő hulláma kapott a hátára és akik mégis úgy érezték, hogy nemcsak viszi őket az ár, hanem ők »tettel tényezői« Magyarország fellendülésének. Dóczi nem tartozott a kor vezetői, vezéregyéniségei közé, de nem volt mindennapi ember, ki »korával vész«. Magasan ívelő pályája belevitte nevét a magyar »Góthá»-ba, de a magyar Pantheonból sem törölhető többé az irodalmi műve.

És ezt elérte Dóczi Lajos annak ellenére, hogy kétszeresen is idegennek számíthatott: hogy német volt és zsidó. Vagy talán épen azért! Hisz az ő százada az *asszimilálás* jegyében állott: felszívni, beolvasztani a nemzetiségeket, magyarrá tenni a végeket volt kultúrpolitikánk jelszava. »Harminc millió magyar« volt az álma nemcsak Dóczi két legjobb barátjának: Rákosi Jenőnek és Berczik Árpádnak. És valóban, nemcsak a belügyminisztérium névmagyarosító osztályának könyvei teltek meg az »újmagyarok« százezreivel, hanem a legfőbb hivatalok, méltóságok képviselői közt is százával akadt a német, tót, román, szerb és zsidó jövevény.

Hogy folyt le ez a processus?, milyen tényezők mozdították

elő ezt a fejlődést? Ezt Dóczi pályáján akarnám — részben a mondottakat röviden összefoglalva, — szemléltetni. Ex uno disces omnes. Hisz mint J. Nadler is irodalomtörténetének¹ a mottójában, Grillparzert idézve, mondja: »Man kann die Berühmten nicht verstehen, wenn man die Obskuren nicht durchgeföhlt hat».

Adva van a tipikus zsidófiú, zsidó utcák német szülöttje, környezetének elszigeteltje, ha nem lenézettje. Nem hoz magával sem nevet, sem rangot, sem hódító külsőt és fellépést, sem családi, vagy társadalmi összeköttetést. De visz tarsolyában népi örökséget: szellemi frissiséget, nyelvi készséget; apai adományt: életrealóságot, anyai áldást: gazdag kedélyt. És a tiz éves fiú, ki szinte bölcsőjében átaludta a közelében is tomboló vészvihart: horvátok zendülését, magyarok hősiességét, németek felülkerekedését, idegenbe kerül. Jó iskolába. Tanítják sokra, hasznosra: zsidó iskolában keresztény gyermekek is körülveszik. Itt éri a kor első szellemi áramlata. Az 50-es évek testvéresülési, egyenlősítési, nemzetietlen mozgalmára gondolok, mely tudatosan, elfogulatlanul túltette magát országok, nemzetek, felekezetek és nyelvek korlátain. Kiindulópontja ezúttal nem a 18. század elmosódott eszményekért rajongó felvilágosodása, hanem az új természettudományokon nevelődött józan belátás a történelmi és történelemelőtti korok fejlődésébe. Olyan cél tehát, mely a próféták ideje óta a zsidóság legnemesebbjei előtt is eszményként lebegett. Mint Sackheim, a nemrég elhunyt ifjú kutató, épen a 19. századra vonatkozólag megállapítja: »Das revolutionäre Ideal des Judentums ist Völkerversöhnung, Menschenverbrüderung».²

De a szellemi akció is reakciót szül. Amit Jókai olyan meggyőző klasszicitással mutat be »Az új földesúr«-án, hogy a vérbeli osztrák generális épen a Bach-korszak legnémetesebb intézkedései közepette és következtében lesz lelkes magyarrá, az országszerte ezerszeresen megismétlődött egyszerű polgári közembereken. Érdekes, hogy hazánknak félreeső, német nemzeti-ségű gócpontjai is mennyi nemzeti kultúrértéket őriztek meg nyelvben, szokásban, divatban. Dóczi és társainak egész iskolai élete, akik Goethe és Schiller »Menschheits-ideal«-jáért lel-

¹ J. Nadler: id m. IV. köt. Motto.

² A. Sackheim: Das jüdische Element in der Weltliteratur. Hamburg, 1924. 131. 1.

kesültek és mégis Arany allegórikusan elburkolt hazafias fájdalmát szívvel átéreztek, egyetlen egy tünetetés volt a *magyarság* mellett, melynek élethossziglan hívei és harcosai lesznek. Nem karddal és vérrel — arra a 19. század második, »kiegyezett» felében nem adódott alkalom, — de tollal és lélekkel. Köztük az immár »befogadott» hálás zsidó és zsidó író. Budapesten lüktetett az ország szíve, oda tódult a perifériákról minden számottevő tehetség: csak ott dolgozhatott a hazáért, csak ott érvényesülhetett önmagáért. Hogy a zsidó ifjú erők néha hangosak voltak, hogy egymáshoz és a többiekhez némi zajjal surlódtak?! Uj gépezet volt. Ők visszafajított, régi energiákat vittek a küzdőterre, munkájuk nem volt ősi, hazai jellel ellátva, nekik előbb be kellett bizonyítaniok, hogy idevalók. Mozgalmasságuk, ambíciójuk nem ismer határt. Lélektani oldalról tanulságosan világítja meg ezt a tünetet Alfred Wolkenstein:³ »Nachdem die gesellschaftliche Wirklichkeit wie eine unnahbare Masse vor ihm gelegen hatte, nachdem es ihm von vorherein unmöglich war, sich auf der Welt unter Menschen zu fühlen: warf er sich auf der Suche nach irdischer und metaphysischer Unbefangenheit in grandioser Freude hinaus »aus den Mauern« Da verlor sich die alte Einsamkeit scheinbar im Schwall der neuen Menschen-nähe... Er wünscht mit seiner über alle Ufer tretenden Flut neuen Geistes alles gleichmässig zu bedecken. Der sich bisher so hart von der organisch aufsteigenden Menschheit unterscheiden musste, will nun den Unterschied überhaupt aus der Welt schaffen und alles miteinander vereinigen: die Sehnsucht nach dem Restlosen, sein uraltes Motiv, erneuert sich mit neuer Kraft».

Ime, a századközépi rohamos *asszimiláció*-nak, a magyarságba való tudatos beolvadásnak pszichológiai alapjai. Milyen különféle eredetű ifjabból állt például a »Kávéforrás» társasága és valamennyien mégis »csak magyaroknak» vallották magukat: az őket megkülönböztető születési, társadalmi árnyalatokról alig esett szó körükben. És valamint Dóczyt nem akadályozta meg zsidósága abban, hogy már 26 éves korában belemélyedjen a leggyökeresebb magyar írónak, Csokonai költészetének mélyreható taglalásába, majd csakhamar Akadémiai és Nemzeti Színházi sikereket arasson, úgy a többiek előtt is akadálytalanul nyitva állt a pálya. Dóczyinak különös szerencséje, hogy vele szü-

³ A. Wolkenstein: Das neue Dichtertum der Juden. Krojanker id. m.-ban 338. 1.

letett tehetségénél fogva egyszerre két nyelven írhatott, amint-hogy lendületesen emelkedő pályájának két focusa volt: Budapest és Bécs. Ebben a korban különben épenséggel nem egyedülálló eset.

Emberék, kiknek jól megy dolguk, kiknek minden sikerül, rendszeren meg vannak elégedve az »Élet«-tel, igenlői a jelennek. Dóczi korszakának érdeklődése szintén a jelen felé irányul, annak problémáit kellett megoldania, annak életét volt érdemes ábrázolni, lehetőleg józanul, pontosan, észszerűen. »Die aufklärende Lebensstimmung der Zeit konnte eine Neigung zum Rationalismus begünstigen, die die Autonomie der menschlichen Vernunft auf allen Lebensgebieten durchzusetzen versuchte«. ⁴ Beköszöntött a *realizmus* korszaka, mely Franciaországban csakhamar a naturalizmus, majd a verizmus irányába megy át, nálunk azonban elég soká szerény maradt követelésében, épúgy mint alkotásaiban. A megszorodó tollforgatók a nap számára dolgoznak, az irodalom elárasztja az újságokat, a sajtó világhatalommá lesz. Mint a sokak egyike, Dóczi is kiszolgálja az életet, a közéletet és az emberek mindennapi érdeklődését: sajtó, színpad és hivatali befolyás rendelkezésére állnak és ő szívesen él az azok nyújtotta előnyökkel.

És Dóczi mégsem mondható realistának, a ma annyira felkapott, egykor azonban kárhóztatott értelemben. Már első hatásos irodalmi fellépése jellegzetes eltávolodás volt a kor szintelen, a kopár valóságot híven tükröztető tisztán színpadi hatásokra vadászó drámájától. ⁵ *Romantikája* képzeletet jelentett, költői szabadságot, szépséget: megszépített, idealizált valóságot, amint Dóczi azt mesterének, Aranynak »Ars Poetica«-jából kiolvasta és saját tárcáiban kifejtette. Romantikus motívumokkal találkozunk úgynevezett társadalmi drámáiban is, romantikus dísz a sok közép- és véggrim, az asszonáncok és alliterációk gazdag csilingelése is, melyek fordításainak nyelvét kísérik. Sőt tárcáiból sem hiányzik teljesen a romantikus sallang és szeszély. Ha másban nem, megnyilatkozik a szavakkal, fogalmakkal, ábrázolt alakokkal való játékban, a szerző lényének rejtélyes eltüntetésében, misztikus befejezésekben, vagy a múlt szépségei iránti nosztalgikus vágyakozásában. Nem ismerjük még annyira e kö-

⁴ H. Bieber: Der Kampf um die Tradition, Epochen der deutschen Literatur. V. köt. Stuttgart, 1928. 40. l.

⁵ I. Kokas S.: Az 1880-as évek irodalmi élete. Pannonthalma, 1930. 103. l.

zelmúlt szereplő személyeinek pszichikai képét és alkatát, hogy Dóczinak eme lényeges lelki vonását általánosítani lehetne, akár kortársainak csak egyik felére, megkülönböztetvén a minden gatlásoktól ment, céltudatosan csak előre tekintő és *örö* színrealisták típusát a romantikus realistáktól. — Épen úgy túlzás ebben a romantikus hajlandóságban zsidó színezetet látni, mint atavisztikus vágyat a környező világ rútságaitól való szabadulás irányában.

Dóczinak a romantika iránti előszeretetét inkább a viszonyok szülte és lelki diszpozíciók táplálta *konzervatívizmusával* lehetne megmagyarázni. Mert már Sopronban a régi mestereket tanulta tisztelni, — ez a hagyományhűség bizonyára zsidó hagyomány! — mert első döntő sikerét a romantikus »Csók«-kal szerezte, mert később is mindent megadott neki a sors, mit legméresezőbb gyermekálmaiban csak megkívánt, — azért mindvégig állhatatosan ragaszkodott ifjúsága eszméihez és eszményeihez. Ösztönszerűen húzódozott minden újabb irodalmi irányzattól, épen úgy, mint ahogy a politikában is 1919-ig a kiegyezésnek, a koronás fejedelemnek és a szabadelvű magyarságnak maradt tántoríthatatlan híve. De maradi álláspontot foglalt el gyakorlati kérdésekben is: nem szívlelhetette a »rövid női divatot« és idegenkedéssel fogadta a mozi kezdeteit, melyektől féltette a színház belső és külső létét. Egy a maga korával és önmagával megelégedett ember életfilozófiája ez: *Noli me tangere!*

Mindazonáltal úgy tűnik, hogy ez a magában kiegyensúlyozott, harmónikus jellem sem volt hijjával a modern individualpszichológiában oly fontossághoz jutott *Minderwertigkeitsgefühl*-nek. A külvilág leértékelése és benső kétségek ellensúlyozására az ember saját énjének és értékeinek túlbecsülésében keres bátorítást. A zsidó gyermeknél a csökkentértékűség komplexumai szinte természetes adottságok. Az ifjúkorban kapott ütlegek akár testi, akár lelki jellegűek, nem múlnak el nyomtalanul az ember felett. Nem hiába használja Dóczy ezt a motívumot a »Frommhold's Laufbahn« előjátékában. Későbbi sikerei, hódításai és az asszimilációval járó egyéb kitüntetései közepette tán ideig-óráig megfeledkezhetett róluk, de már 1876-ban, március 6-án azt olvasuk munkatársához, Winternitz Józsefhez intézett egyik levelében, mely feltűnően sok önismeretet árul el:⁶ »Hast Du gar keinen Trost bereit für einen, der gescheit genug ist, um die Nichtigkeit

⁶ Levél Winternitzhez. 1876. márc. 6. i. h.

zu fassen, und doch zu dumm, um etwas zu sein... Schreibe mir einen ermutigenden, anfeuernden Brief...» A tiszaezlári zavar-
gások idején néhány levélben⁷ egész kishitűen és aggodalmasan
ír Paulaynak darabja (Utolsó szerelem) értékéről és kilátásai-
ról. A Kónyihoz intézett levelek közt szintén sok az ilyen han-
gulatú. És még 70. születésnapja alkalmából is így ír: »Ich
halte wenig oder gar nichts von all dem, was ich in dieser langen
Zeit geschrieben. Ich glaube nicht an mein Talent, denn ich
konnte nie etwas bilden«.⁸ Az emberi és irodalmi csökkentérté-
kűségnek ilyen hangulatai aztán gyakran pozitív irányban keres-
nek kiegyenlítődést. Innen olthatatlan vágya elismerés és siker,
»dicsőség és boldogság«⁹ után. Innen kartársainak talán öntudat-
lan lebecsülése, különösen azoké, kiknek tehetsége az övéhez leg-
közelebb állott; innen egyéni hiúsága és saját személyének a kö-
zépontba állítása, amit műveiben épűgy¹⁰ megtalálunk, mint ahogy
a vele való érintkezésről mesélik. Drámáitól eltekintve, melyek
e szempontból a legtárgyilagosabbak, alig találunk eredeti írást
tőle, melyben önmagáról, cselekvő és szenvedő tapasztalatairól
szó nem esnék. Bár ez részben a tárca »trükk«-jéhez tartozik, az
író énjének eme folytonos hangoztatása ilyen lelki jelenségre mu-
tat vissza.

Sokat írtak ezzel a lelki dispositióval kapcsolatban az u. n.
zsidó *öniróniáról* is. Allítólag a nagy Heine hagyatéka, akitől
az epigonok azért vették át olyan gyakran és szívesen, mert saját
lelkületükkel megegyezett. A zsidó azért gúnyolja ki önmagát,
hogy másoktól ne gúnyoltassék. Majdnem általános vonása ez a
kor vezető zsidóinak. Legjellemzőbb tünete ennek a mentalitásnak
az a sokszor megfigyelt tény, hogy az úgynevezett zsidó sajtó
évtizedekig tartó uralma idején alig exponálta magát igazán zsidó
ügyben, aránylag kevés teret engedett kifejezetten zsidó fele-
kezeti kérdések megvitatásának. Nemcsak a nemzet egészét szem-
előtt tartó hazafisága volt a sajtó ez eljárásának oka, hanem amaz
aggodalom, hogy — zsidónak fogják nézni. Rendkívül érdekese-
k

⁷ A Nemzeti Színház könyvtárában.

⁸ Levél Winternitzhez 1915. dec. 12. Pester Lloyd, 1919. dec. 14.

⁹ Levél Klarwillékhez 1874 szept. 8. Megjelent Pester Lloyd, 1928. dec.
25. Ludwig Dóczi Briefe an seine Freunde. Aus der Sammlung des Wiener
Staatsarchives.

ebből a szempontból azok a megjegyzések, miket a kitért Dóczi tesz a zsidó Bródy Zsigmondról.¹⁰

Hogy Dóczi bizonyos arisztokratikus ráartiságból, avagy az élete vége felé a Magyarországon is terjeszkedő zsidó nemzeti-ségi mozgalomnak öntudatra nevelő hatása alatt, soha meg nem tagadta zsidóságát, sőt utolsó éveiben állítólag vissza is akart térni; az egyéni vonás: nem szimptomatikus, vagy tipikus tünet. Mutatja mindenesetre azt, hogy Dóczi nemcsak »egy volt a sok közül«, hanem *egyéni*ség is,

Valamennyi ismerőse egyhangúan a legszeretetre méltóbb embernek mondja, kinek előkelő, nemes gondolkozása úri formákkal párosult. Szerette az életet és epikureus életbölcssége abban állott, hogy a mindennapi társas érintkezésnek minél több boldog órát köszönjön. Rajongó fanatikusa volt a társaságnak és ahol megjelent, azonnal középpontja lett. Élvezet volt őt hallani, minden szava szellemes ötlet, noha egy-egy élce gyakran a trivialitás, pikantéria határát is érintette. Viszont nyomtatásban megjelent írásaiban ilyen hangnak nyomára is alig akadunk, amiben az »Írás népének« az embernevelésre hivatott »betű« iránti hagyományos tisztelete jut kifejezésre. Szívesen csípkedte a társaság apraját-nagyját, anélkül, hogy valaha valakit komolyan megsértett vagy megbántott volna. De ha — amint Arany Lászlóné beszéli, — valakinek eszébe jutott egyik-másik szavát, bonmot-ját feljegyezni, hevesen tiltakozott ellene: minden szellemes fordulat csak apropos, találó azon a helyen, ahol esett; másutt úgy hatna, mint föületlen gomb, vagy a virág, melynek nincs illata, — szokta mondani. Talpraesettségének csak egyik sokat idézgetett példáját említem meg. Mikor Andrásyék birtokán egyszer bemutatkozott neki *Dókus* báró, Dóczi udvariásan meghajolva csak annyit mondott: »En meg, tisztelettel, Kegyelmed genitivusa!«

Lovagias volt és gavalléros, ahol arról volt szó, hogy rangjának megfelelően fellépjen. Pedig Dóczi — bár mindig sokat keresett, — sohasem volt gazdag ember. Családjáról, hozzátartozóiról hőségesen, tapintatosan gondoskodott, de más szűkölködő sem ment el üresen az ajtaja elől. Mindazokkal szemben, kik valaha jót cselekedtek vele, minden alkalommal megható, igazán emberi háládatossággal viselkedett. Dóczi, mint embert, valóban annak mondhatjuk, aminek kortársai tartották: a századvégi gentleman mintaképének.

¹⁰ Levél Kónyihoz. 1895. febr. 23.

Inhaltsangabe.

Ludwig Dóczi als deutscher Schriftsteller.

Vorliegende Dissertation behandelt die deutsche literarische Tätigkeit des deutsch-ungarischen Schriftstellers, Ludwig Dóczi, als Typus jener Generation von ungarländischen Juden deutscher Muttersprache, die das Ungarische schon voll beherrschte und sich infolge ihrer Emanzipation auch in Gesinnung als Vollungarn fühlte. Besonders Dóczi betrachtete sich stets als Vermittler zweier Kulturen.

I. *Dóczi's Kinderjahre.* Geboren 1845 in Sopron (Ödenburg), verlebte er seine Kindheit in Deutsch-Kreutz, einer der sog. „Siebengemeinden“ des heutigen Burgenlandes; besuchte die jüdische Schule seiner Heimat, sodann die von Gross-Kanischa und wurde durch die patriotischen Lehrer am evang. Lyzeum in Ödenburg (1856-64) während der Bachperiode endgiltig dem Ungartum gewonnen. Erste literarische Versuche im ungarischen und deutschen Selbstbildungsverein, die nicht erhalten sind. Kurzer Aufenthalt in Wien; Gerichtssaal-Berichte für die „Presse“, bis ihn die Neue Freie Presse als ihren Korrespondenten nach Pest entsendet. (S. 5—14.)

II. *Dóczi in Budapest.* (1865—72) Allgemeine Verhältnisse zur Zeit des Ausgleichs. Stellung der Juden in Politik und Presse: Max Falk. Der Literatenkreis um die „Kaffequelle“, besonders Eugen Rákosi führen den Jüngling in die ungarische Literatur ein. Seine „Gedichte“ zeigen Schiller'schen Einfluss, sowie den der ungarischen Volkspoesie. Durch ein romantisches Lustspiel „Der Kuss“ gewinnt er akademischen Preis und wird gesuchter Mitarbeiter in belletristischen und politischen Zeitschriften. Bald wird Graf Julius Andrassy auf ihn aufmerksam und nimmt ihn 1872 mit sich ins Ministerium des Äusseren nach Wien. Andere jüdische Vertrauensmänner ungarischer Politiker: Ignatz Helfy, Wilhelm Schwarz, Emanuel Kónyi, Max Falk, Julius Futtaky. (S. 15—22.)

III. *Dóczi in Wien. Als Politiker und Dramatiker.* Erste Periode: 1872—79. Anationaler, leichtlebiger Geist der aufstrebenden Kaiserstadt. Landsleute und Glaubensgenossen unter den Mitarbeitern der Presse. Vorläufig keine Verbindung mit ihnen. Dóczi im Amt, sein Verhältnis zu Andrassy. — Wiener Theater, Unterhaltungsrepertoire des Burgtheaters: „die spanische Schule“, in die sich Dóczi's „Kuss“ in deutscher Bearbeitung nun einreihet, als das Stück 1877 in Szene geht. Parallele zwischen dem deutschen und ungarischen „Kuss“, Aufnahme des Stückes. Deutsche Übersetzung der „Letzten Liebe“, eines ebenfalls romantischen Lustspiels mit historischem Hintergrunde und „Maria Széchy“-s, eines national gerichteten Schauspiels. Ersteres aufgeführt im Burgtheater 1883, letzteres vom Deutschen Volkstheater der Zensur eingereicht. Dóczi's weitere Bearbeitungen für die Bühne: Fromont junior und Risler senior, Griseldis. Operntextbücher: Ritter Pazman, Merlin, Simplicius.

b) Zweite Periode (1879—1902) Andrassy demissioniert, Dóczi wird Sectionschef, Leiter des Pressbureaus im Ministerium des Äusseren, politisch aber kaltgestellt. Veränderte politische Verhältnisse diesseits und jenseits der Leitha, Dóczi's Stellungnahme zwischen Herrscher und Nation. Seine erste Ehe, 1879. zweite Ehe 1893. und Taufe. Dóczi's Verhältnis zum Judentum. Ungarische Dramen: „Mischehen“, „Gräfin Vera“ und „Ellinor“ (S 23—46.)

IV. *Dóczi als Feuilletonist.* Entwicklung des Feuilletons, das Wien-Pester Feuilleton und seine bedeutendsten Vertreter. Der Pester Lloyd und das Neue Pester Journal: Charakteristik und Mitarbeiter. Dóczi's feuilletonistische Tätigkeit, seine Decknamen, Gruppierung seiner im N. P. Journal erschienenen Artikel nach Themenkreisen: Tagesereignisse, geschichtliche Begebenheiten, Kunst und Literatur, ungarische Verhältnisse, Stil und Sprache, Mode und Liebe. Unter „Onkel Tobias“ oft autobiografische Bemerkungen und eine dramatisierte Artikelserie („Frommholds Laufbahn“, 1. Jan. - 3. Febr. 1912): das Drama seines Judentums und seiner Ehe frei gestaltet. (S. 47—65.)

V. *Dóczi als Übersetzer ungarischer Dichtungen.* Alte Übertragungen, die Tätigkeit der Juden auf diesem Gebiete. Dóczi's erste Versuche in den Wiener „Dioskuren“, 1872, um die Klassiker und die Volksdichtung Ungarns bekannt zu machen. 1877 folgt die Übersetzung der „Tragödie des Menschen“ von Madách;

dieselbe verglichen mit den übrigen Übertragungen dieses dramatischen Gedichtes, besonders mit der A. von Sponers. Aufführung des Stückes in Hamburg, und durch die dortige Truppe im Wiener Ausstellungstheater, 1892. Sammlung einer Anzahl Arany'-scher Balladen und Gedichte in einem „Privatdruck“, als Manuscript Frau Ladislaus Arany gewidmet. Andere Übertragungen „Aus ungarischen Dichtern“ in den Feuilletons des Neuen Pester Journals. Urteile über Dóczi als Übersetzer. (S. 66—87)

VI. *Dóczi's letzte Lebensjahre in Budapest.* (1902-1919.) 1900 erhält er die ungarische Baronie, geht 1902 in Pension und übersiedelt nach Budapest. Übersetzungen deutscher Klassiker ins Ungarische: Faust, 1900 (in 3. Umarbeitung), Schiller's Gedichte (1902), Wallenstein (1905) und Goethes Lyrik (1906). Grosse Ehrungen zum 70. Geburtstage. Tod während der unruhigsten Zeiten (1919), Späte Nekrologe. (S. 88—95.)

VII. *Dóczi's Laufbahn und Persönlichkeit.* Übersicht über eine ausserordentliche und doch typische Karriere, die in den assimilatorischen Bestrebungen des 19. Jahrhunderts begründet, infolge des Liberalismus' der Zeit und der ungebrochenen Energie des jüngstbefreiten Judentums den begabten Menschen auf die Höhe politischer und literarischer Erfolge führt. Literarisch bleibt er im Zeitalter des Realismus infolge seiner konservativen Einstellung doch Romantiker, seelisch trotz aller Erfolge von einem Minderwertigkeitsgefühl behaftet, vielleicht als Erbe jüdischer Abstammung. Geist, Gemüt und Liebenswürdigkeit im Umgang mit Menschen wird von allen überlebenden Bekannten bezeugt und spricht aus dem reichhaltigen Briefwechsel mit seinen besten Freunden: Em. Könyi, Josef Winternitz und J. Pollak von Klarwill, die sich im Besitze der Familie Könyi, sowie im Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien befinden. (S. 96—102).

Dóczi német műveinek jegyzéke.

Der Kuss. Lustspiel in 4 Aufzügen. Aus dem Ungarischen. Wien, 1877. J. L. Fischer.

Letzte Liebe. Schauspiel in 4 Akten. Leipzig, 1887, 1891.² Klinkhardt.

Maria Széchy. Schauspiel in 3 Akten. Stuttgart, 1891. Union Deutsche Verlagsgesellschaft.

Carmela Spadaro. Novelle. Stuttgart, 1890. A. Bonz Erben.

Die Tragödie des Menschen. Dramatisches Gedicht von Emerich Madách, übersetzt von L. Dóczi. Stuttgart, 1891, 1892.²

Gedichte von Johann Arany. Übersetzt von Ludwig Dóczi. (Manuscript) Arany Lászlóné tulajdona. h. és év n. Budapest, 1903.

Ritter Pázmán: Komische Oper in 3 Akten von L. Dóczi, Musik von J. Strauss. Berlin, 1891. Simrock.

„Die Dioskuren“ Literarisches Jahrbuch des Esten Allgemeinen Beamten Vereines der österreich-ungarischen Monarchie. Wien, 1872—96. I—V. kötetben. Részletesen I. VI. fejt.

Neue Freie Presse:

1865. Berichte aus dem Gerichtssaal. — 1866-67 Pester Briefe. — További cikkek: 1890. febr. 23, 1890. nov. 1., 4., 5., 1891. márc. 20., 1902. május 5., 1904. okt. 13., 1906. dec. 12., 1907. febr. 7.

Neues Pester Journal:

1881. nov. 27, dec. 4, 11, 14, 18.

1882. jan. 1, 17, 20, 29, febr. 12, 19, 26, márc. 12, 19, 25, ápr. 9, máj. 7, 9, 12, 14, 18, 21, 28, jun. 3, 8, 11, 18, 23, 25, 29, jul. 2, 11, 16, 22, 27, 30, aug. 5, 13, 15, 20, 27, szept. 3, dec. 31.

1883. jan. 21, 28, febr. 11, 18, 25, márc. 3, ápr. 1, 8, 15, 29, máj. 6, 20, 24, 27, jun. 10, 12, 17, 23, szept. 30, okt. 14, 21.

1884. márc. 9, 25, ápr. 13, 26, 27, máj. 22, 25, jun. 7, 15, 17, jul. 6, 13, dec. 25.

1885. ápr. 5, máj. 14, 17, 24, 31, jun. 2, 13, 20, 21, 27, 28, jul. 4, 26, szept. 9, 20, okt. 4, 11, 25, nov. 11, dec. 13, 20, 25²

1886. jan. 1, márc. 21, 28, ápr. 25, máj. 2, jun. 13, 20, okt. 31, nov. 7, dec. 4, 11, 12, 18, 19, 25.

1887. jan. 1², 6, 9, 16², 23, febr. 2, 6, 13², 20, 22, 27, márc. 21, ápr. 17, május 1, 15, 19, 23, 28, 29, jun. 5, 9, 11, 14, 26, okt. 9, 16, nov. 1, 6, 13, 16, 20, dec. 4, 18, 24.

1888. jan. 8, 22, febr. 5, 19, márc. 4, ápr. 1, 6, 8, 15, 22, 29, máj. 6, 10, 13, 20, 27², jun. 9, 10, 17, jul. 14, 15, 21, 22, aug. 19, szept. 29, 30, okt. 12, 13², 14, 21, dec. 25.

1889. jan. 1, 6, 20, 27, febr. 21, 23, márc. 2, 3, 10, 24, 28, ápr. 21, 28, máj. 5, 7, 9, 25, 30, jun. 2, 9, 15, 20, 29, jul. 6, 7, 13, 14, 20, 27, 28, szept. 29, okt. 13, 27, nov. 17, 20, 23, dec. 1, 8, 14, 22, 25, 29.

1890. márc. 30, ápr. 6, 13, 20, 26, május 1, 4, 11, 15, 18, 25², jun. 1, jul. 13, 21, 27, 31, aug. 8, 9, 10, 19, 23, 24, 30,

szept. 10, 13, okt. 4, 30, nov. 1, 9, 11, dec. 7, 10, 13, 14, 21, 25,
1891. jan. 4, 18, febr. 22, 28, márc. 8, 22, 29, jun. 21, 28,
jul. 4, 5, 8, okt. 3, dec. 25.

1892. jan. 6, 10, 17, febr. 1, 21, nov. 29. dec. 4, 6, 10, 11,
13, 18, 20, 25.

1893. jan. 1, 4, 6, 8, 12, 15, 22, 29, febr. 1, 5, 11, 19, 21,
25, 26, márc. 4, 5, 12, 16, 18, 24, 25, ápr. 2³, 8, 14, 19, 27, 30.
máj. 3, 4, 13, 14, jun. 10, 11, 18, 25, 29, aug. 6, 10, 13, 19, 20, 26,
29. szept. 17, 23, 24, okt. 1, 5, 8, 15, 20, 28, nov. 1, 2, 5², 11,
12, 14, 19, 25. 26. dec. 1, 8, 10, 16, 17, 24, 31.

1894. jan. 6, 14, 21², 28, febr. 2, 4, 18, 25, márc. 4, 10,
11, 15, ápr. 1, 3, 8, 15, 21, 22, 29, máj. 6, 13, 17, 21, 24, 27,
31, jun. 3, 9, 10, 17, 23, jul. 1, 8, 15, 22, szept. 16, 22, 23, 28,
30, okt. 7, 14, 19, 21, 28, nov. 1, 4, 8, 13, 18, 24, 30, dec. 4,
8, 12, 25², 30.

1895. jan. 1, 6, 13, 19, 20, 25, 27, febr. 2², 9, 10, 15, 17,
márc. 2, 5, 10, 13, 17, 24, 27, 31, ápr. 4, 7, 14, 17, 21, 25, 28,
máj. 3, 5, 9, 12, 19, 22, 31, jul. 2, 9.

1897. dec. 25.

1898. szept. 25, okt. 2, 22, 23.

1899. ápr. 11, 16, 30, máj. 2.

1901. jan. 19, ápr. 7, 20, máj. 1, 26, jun. 1, 2, 9, jul. 2,
27, nov. 3, dec. 25.

1902. jan. 1, dec. 25.

1903. jan. 11, febr. 1, 14, 22, márc. 1, 8, 22, ápr. 12, jun.
14, dec. 25.

1904. jan. 1, 3, 6, 10, 17, 24, 31, febr. 2, 28, márc. 21, 25,
27, ápr. 3, 16, 17, máj. 1, 8, 12, 15, 22, jun. 19.

1905. ápr. 23, máj. 9, jun. 11.

1907. jan. 1, 6, febr. 2, 10, 24, márc. 3, 17, 24, 31, ápr. 7,
21, 28, máj. 8, 19, 26, 30, jun. 8, 23, 29, ápr. 11, szept. 21, 22,
29, okt. 9, 13, nov. 1, 9, 16, 17, 24, dec. 25².

1908. jan. 1, 12, 19, 26, febr. 8, 9, 16, 23, 28, márc. 15, 22,
25, ápr. 5, 12, 19, 26, máj. 9, 24, jun. 7, 18, 21, 26, 28, jul. 5,
aug. 20, szept. 27, okt. 1, 2, 11, nov. 1, 8, 29, dec. 4, 25.

1909. jan. 3, 10, 24, febr. 21, márc. 7, 14, ápr. 6, máj. 9,
22, 30, jun. 6, szept. 19, okt. 3, 10, 24, nov. 10, 25. dec. 25².

1910. jan. 1, márc. 27, ápr. 17, máj. 3, 5, 22, 29, jun. 3,
12, 19, 29, jul. 3, szept. 11. okt. 2, 9, 10.

1911. jan. 15, 22, febr. 5, 12, 19, márc. 5, 12, 19, ápr. 2,
16, 23, máj. 14, 19, 25, jun. 15, 25, 29, okt. 1, 8, 15, nov. 1,
12, 19, dec. 24², 31.

1912. jan. 1—febr. 3, (30. tárcá: Frommholds Laufbahn) jan. 21,
26, febr. 18, márc. 24, ápr. 7, 20, máj. 16, 26, szept. 22, 29, okt.
6, 13, 16, 26, 27, 29, dec. 1, 28, 29.

1913. jan. 1, 10, 19, máj. 11, szept. 14, 19, 28, okt. 5,
nov. 1, 9, 16, 23, dec. 25.

1914. jan. 4, márc. 22, ápr. 12, máj. 3, okt. 18, nov. 29,
dec. 6, 25.

1915. jan. 1, 10.

TARTALOMJEGYZÉK.

I. Dóczi gyermekkora 1845—65.	— — — —	5
Helyzete két kultúra között. Németkeresztur. A zsidó iskolák. Nagykanizsa. Soproni evang. lyceum. Első irodalmi kísérletei. Rövid bécsi tartózkodása.		
II. Dóczi Budapesten. 1865—72.	— — — —	15
A kiegyezés korabeli viszonyok. A zsidók szerepe. „Kávéforrás.“ Dóczi és Rákosi. „A Csók.“. Költeményei.		
III. Dóczi Bécsben. Dóczi a politikus és drámaíró.	— —	23
A) <i>Első időszak 1872—79.</i>		
Bécs. A bécsi sajtó. Andrassy mellett. Dóczi és a színházak. A Burgtheater. Az „Unterhaltungsliteratur.“ A „spanyol iskola.“. A német „Csók“. Párhuzam a két szöveg között. „Der Kuss“ fogadtatása a színpadon. „Letzte Liebe“. „Maria Széchy.“ Egyéb színházi működése.		
B) <i>Második időszak 1879—1902.</i>		
Házassága. A 90-es évek politikája: Bécsben, Budapesten. Dóczi politikai állásfoglalása. Második házassága és kitérése. Magyar drámái.		
IV. Dóczi a tárcairó.	— — — —	47
A tárcza fejlődése. A bécs-pesti tárcza és művelői. A Pester Lloyd és Neues Pester Journal. Dóczi tárcái: Napi eseményekről. Történelmi eseményekről. Művészet és irodalomról. Magyar viszonyokról. Stílusról és nyelvről. Önmagáról, zsidóságáról. „Frommholds Laufbahn“. Divatról, szerelemtől. Elbeszélések.		
V. Dóczi a műfordító.	— — — —	66
Régibb műfordításaink németre. A zsidók szerepe. „Die Dioskuren.“ „Die Tragödie des Menschen“. Dóczi és Sponer fordítása. Arany-fordítások. Petőfi- és egyéb fordítások.		
VI. Dóczi utolsó éveit Budapesten 1902—1919.	— —	88
Baráti köre. Magyar műfordításai: Faust, Schiller-versek. Wallenstein, Goethe-versek. 70. születésnapja. Halála.		
VII. Dóczi pályája és egyénisége.	— — — —	96
Az asszimiláció sikere. Magyar öntudatra ébredés a Bach-korszakban. Realizmus és romantizmus. Konzervatív beállítottság. „Minderwertigkeitsgefühl“, zsidó önirónia. Személyes érintkezés.		
Inhaltsangabe.	— — — —	103
Dóczi német műveinek jegyzéke.	— — — —	106

- XVI. *Hollaender Rózsi*: Déry Julianna (1864-1899) élete és költészete. (Julianne Déry's Leben und Dichten, 1864-1899) 1915. 2.— P
- XVII. *Zuber Marianne*: A hazai németnyelvű folyóiratok története 1810-ig. (Geschichte der ungarländischen deutschen Zeitschriften bis 1810.) 1915. 3.— P
- XVIII. *Happ József*: Béb község német (középbajor) nyelvjárásának hangtana. (Lautlehre der deutschen (mittelbayrischen) Mundart der Gemeinde Béb) (Kom. Veszprém). 1915. 3.— P
- XIX. *Dr. Weber Arthur*: A szepesi nyelvstanulmányozás története. (Geschichte der Zipser Dialektforschung.) 1916. 1.50 P
- XX. *Várady Imre*: Gellert hazánkban. (Gellert in Ungarn.) 1917. 3.— P
- XXI. *Pausz Gabriella*: Nemes Artner Mária Terézia (1772—1829) és írói köre. [Marie Therese von Artner (1772—1829) und ihr literarischer Kreis.] 1917. 3.50 P
- XXII. *Szilasi Klára*: Stöckel Lénárd Zsuzsanna-drámája és a bátfai német iskolai színház a XVI. században. [Leonhard Stöckels Susanna-Drama und das deutsche Schuldrama in Bartfeld (in Ungarn) im 16. Jahrhundert.] 1918. 3.50 P
- XXIII. *Pukánszky Béla*: Herder hazánkban. I. Herder és a népies irány. (Herder in Ungarn. I. Herder und die volkscundliche Richtung.) 1918. 3.— P
- XXIV. *Szepessy Ilona*: Grubenfelsi Gruber Károly Antal hazai német író élete és irodalmi működése. (Leben und literarisches Wirken des deutsch-ungarischen Schriftstellers Karl Anton Gruber von Grubenfels.) 1919. Elfogyott. Vergriffen.
- XXV. *Schmidt Gizella*: Szepesi német népdalok és népies énekek. (Zipser deutsche Volkslieder und volkstümliche Lieder). 1919. Elfogyott. Vergriffen.
- XXVI. *Nagy Anna*: Heine balladaköltészete és hatása a magyar balladára. (Heines Balladendichtung und sein Einfluss auf die ungarische Ballade.) 1919. 3.— P
- XXVII. *Gerő Zsófia*: Hartmann Móric mint politikai költő, különös tekintettel a magyarsághoz való viszonyára. (Moritz Hartmann als politischer Dichter und sein Verhältnis zum Ungartum.) 1919. Elfogyott. Vergriffen.
- XXVIII. *Csallner Frigyes*: Az analógikus vonások Jörg Wickram regénymotívumaiban. (Die analogen Züge in den Romanmotiven J. W.-s.) 1919. Elfogyott. Vergriffen.
- XXIX. *Dr. Pukánszky Kádár Jolán*: A pesti és a budai német színészet története. II. rész. 1812—1847. (Gesch. des deutschen Theaters in Pest und Ofen. II. Teil 1812—1847.) 1923. 4.50 P
- XXX. *Dr. Koszó János*: Fessler Aurél Ignác, a regény- és történetíró. A felvilágosodástól a romantikáig. (Aurél Ignaz Fessler, der Romanschriftsteller und Historiker. Von der Aufklärung bis zur Romantik). 1923. 4.50 P
- XXXI. *Dr. Pukánszky Béla*: A magyarországi német irodalom története. A legrégibb időktől 1848-ig. (Geschichte der deutschen Literatur in Ungarn. Von den ältesten Zeiten bis 1848.) 1926. 8.— P
- XXXII. *Flóridn Kata*: A kassai német színészet története 1816-ig.

(Geschichte des Kaschauer deutschen Theaters bis 1816.)
1927. 3.— P

XXXIII. *Bernfeld Magdolna*: A németiség Jókai Mór megvilágításában. (Das Deutchum bei Maurus Jókai.) 1927. 3.— P

XXXIV. *Basch F. Antal*: Preyer Nep. János Egy elfeledett bánáti német író. (Johann Nep. Preyer. Ein vergessener Banater deutscher Schriftsteller.) 1927. 3.50 P

XXXV. *Neuhauser Frigyes*: A zirci német nyelvjárás hangtana. (Lautlehre der d. Mundart von Zirc.) 1927. 2.— P

XXXVI. *Márer Erzsébet*: Schiller és a fiatal Nietzsche szellemtörténeti kapcsolatai. (Geistesgeschichtl. Berührungen zw. Schiller u. dem jungen Nietzsche.) 1928. 2.— P

XXXVII. *Kurzweil Géza O. S. B.*: A forma, mint kifejező eszköz Klopstock ódaköltészetében. (Die poetische Form als Ausdrucksmittel in Klopstocks Odendichtung.) 1928. 3.— P

XXXVIII. *Dr. Hermann Egyed*: A bátaszéki németek és népdalaik. (Die Deutschen von Bätaszék un ihre Volkslieder.) 1929. 4.50 P

XXXIX. *Vass Klára*: Buda német utcanévei. A Vár és Ujlak utcanévei 1696—1872. (Ofens deutsche Gassennamen. I. Die Gassennamen der Stadtteile Festung und Neustift von 1696—1872.) 1929. 4.— P

XL. *Vatter Ilona*: A soproni német színészet története 1841-ig. Geschichte des deutschen Theaters in Sopron-Oedenburg bis 1841.) 1929. 3.50 P

XLI. *Eszterle M. Edit*: A budakeszi német nyelvjárás hangtana. (Lautlehre d. deutschen Mundart v. Budakeszi) 1929. 3.— P

XLII. *Weidlein János*: A murgai német nyelvjárás alaktana. (Formenlehre der deutschen Mundart von Murga. (Kom. Tolna.)) 2.50 P

XLIII. *Didovác György*: A budai jogkönyv hangtana. (Lautlehre des Ofner Stadtrechts.) 1930. 2.50 P

XLIV. *Berzenczey Margit*: Wildgans-tanulmányok. (Wildgans-Studien.) 1930. 3.— P

XLV. *Osztern Rózsa*: Zsidó újságírók és szépírók a hazai németnyelvű időszakai sajtóban a „Pester Lloyd“ megalapításáig, 1854-ig. (Jüdische Journalisten u. Schriftsteller in der deutsch-ung. periodischen Presse bis zur Gründung des „Pester Lloyd“, 1854.) 1930. 3.— P

XLVI. *Momberger Ulrik*: A hazai német naptáirodalom története 1821-ig. (Geschichte d. deutschen Kalenderliteratur bis 1821.) 1931. 2.— P

XLVII. *Szemző Piroska*: Német írók és pesti kiadók a 19. sz.-ban (1812-1878). (Deutsche u. öst. Dichter u. ihre Pester Verleger im 19. Jh. 1812-1878.) 1931. 3.50 P

XLVIII. *Erdődi József*: A finnugor és indogermán népek legrégibb érintkezésének néhány bizonyítéka. (Einige Beweise für die ältesten Berührungen zw. den finnischugrischen u. indogerm. Völkern.) 1931. 2.50 P

XLIX. *Jenőfi Éva*: Adatok a német telepesek és céheik történetéhez. (Beiträge zur Geschichte der Deutschen Siedler und ihrer Zünfte in Szeged.) 1932. 3.— P

L. *Fürst Ilona*: Dóczi Lajos mint német író. Egy zsidó írói nemzedék típusa. (Ludwig Dóczi als deutscher Schriftsteller. Typus einer jüdischen Schriftstellergeneration.) 1932. 3.50 P